



Revista ARHIVELOR

IANUARIE • FEBRUARIE • MARTIE 1/1992

**REVISTĂ TRIMESTRIALĂ A DIRECȚIEI GENERALE
A ARHIVELOR STATULUI DIN ROMÂNIA**

COLECTIVUL DE REDACȚIE:

Redactor șef:

TUDOR MATEESCU

Redactor:

MILIANA ȘERBU

Secretar de redacție:

TIBERIU ALBU

Dactilo:

Mihaela Șoroduc

**Redacția: București, B-dul Mihail Kogălniceanu nr. 29, sector 5.
Telefon: 615.41.60.**

DIRECȚIA GENERALĂ
A ARHIVELOR STATULUI DIN ROMÂNIA

ANUL LXIX, VOL. LIV

REVISTA ARHIVELOR
Nr. 1/1992

SUMAR

EDITORIAL

MIHAI RACHIERU — 24 Ianuarie 1859 7

133 DE ANI DE LA UNIREA PRINCIPATELOR

TUDOR MATEESCU — Alexandru Ioan Cuza și Dobrogea 9

DIN ISTORIA ARHIVELOR DIN ROMÂNIA

AUREL DECEI — Redescoperirea unor documente moldovenești din secolele
XV — XVII. 13

ȘTEFAN CERVATIUC — O instrucțiune din 1832 privind organizarea isprăvnicilor
din Moldova 26

ANA GRAMA — Destinul dramatic al unei arhive sibiene (martie 1849) 29

SLUJITORI AI ARHIVELOR DIN ROMÂNIA

IOANA BURLACU — Aurelian Sacerdoțeanu, director general al Arhivelor Statului 34

STUDII ȘI COMUNICĂRI

TUDOR MATEESCU — Știri noi despre păstoritul mocanilor în Țara Românească
(secolul al XVIII-lea) 37

MARIAN STROIA — Politica expansionistă a Rusiei la sfârșitul secolului al XVIII-lea.
Noi mărturii documentare. 43

DINICĂ CIOBOTEA — Structura socială în Țara Românească 48

VASILE MATEI — Unele aspecte ale revoluției de la 1848 din țările române, reflectate
în documentele poloneze. 72

GAVRIL IRIMESCU — Societățile Culturale și Studențești din Bucovina și lupta lor
pentru unitate națională în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. 77

DOCUMENTE

MIRCEA PAICU — Un document privind relațiile politice ale țărilor române în prima
jumătate a secolului al XVII-lea. 84

OPINII

GRAZIELLA BOBULESCU, VICTOR DUȚĂ — Fotografia — un limbaj al epocii
moderne 89

PREZENTĂRI DE FONDURI ȘI COLECȚII

CRISANTA PODĂREANU — Fondul personal Miron Cristea. 93

CERCETĂRI PESTE HOTARE

EUGEN GLÜCK — Cercetări în Ungaria și Austria 98

ACHIZIȚII NOI

SILVIA VĂTAFU GĂITAN — Direcția Arhivelor Centrale 103

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE 106

RECENZII ȘI PREZENTĂRI 117

SOMMAIRE

ÉDITORIAL

MIHAI RACHIERU — Le 24 Janvier 1859 7

133 ANNÉES DÈS L'UNION DES PRINCIPAUTÉS

TUDOR MATEESCU — Alexandru Ioan Cuza et la Dobroudja 9

DATES SUR L'HISTOIRE DES ARCHIVES ROUMAINES

AUREL DECEI — Des documents moldaves de XV — XVII siècles redécouverts 13

ȘTEFAN CERVATIUC — Une instruction de 1832 sur l'organisation des archives
préfectures de la Moldavie 26

ANA GRAMA — Le destin dramatique d'une archive de Sibiu (Mars 1849) 29

AU SERVICE DES ARCHIVES ROUMAINES

IOANA BURLACU — Aurelian Sacerdoțeanu — directeur général des Archives d'Etat 34

ÉTUDES ET RENSEIGNEMENTS

TUDOR MATEESCU — Des dates nouvelles sur les pâtres de la Valachie (le 18^{ème}
siècle) 37

MARIAN STROIA — La politique expansioniste de la Russie a la fin du 18^{ème} siècle.
Des nouveaux documents 43

DINICĂ CIOBOTEA — La structure sociale de la Valachie 48

VASILE MATEI — Des aspects de la Révolution de 1848 dans les Pays Roumains,
reflectés dans des documents polonais 72

GAVRIL IRIMESCU — Les associations culturelles et celles des étudiants dans la Bu-
kovine et leur lutte pour l'unité nationale dans la seconde moitié du 19^{ème} siècle 77

DOCUMENTS

MIRCEA PAICU — Un document concernant les relations politiques des Pays Rou-
mains dans la première moitié du 17^{ème} siècle 84

OPINIONS

GRAZIELLA BOBULESCU, VICTOR DUȚĂ — La photographie — un langage de l'é-
poque moderne 89

PRESENTATIONS DES FONDS ET DES COLLECTIONS

CRISANTA PODĂREANU — Le fond personnel Miron Cristea 93

DES RECHERCHES Á L'ÉTRANGER

EUGEN GLÜCK — Des recherches en Hongrie et en Autriche 98

DES NOUVELLES ACQUISITIONS

SILVIA VĂTAFU-GĂITAN — La Direction des Archives Centrales 103

CHRONIQUE 106

PRÉSENTATIONS ET COMPTE-RENDUS 117

CONTENTS

EDITORIAL

| | |
|---|---|
| MIHAI RACHIERU — The 24 th of January 1859 | 7 |
|---|---|

133 YEARS SINCE THE UNION OF THE PRINCIPALITIES

| | |
|---|---|
| TUDOR MATEESCU — Alexandru Ioan Cuza and Dobrudja | 9 |
|---|---|

FROM THE HISTORY OF THE ROMANIAN ARCHIVES

| | |
|---|----|
| AUREL DECEI — Rediscovered Moldavian documents of the XV—XVII centuries . | 13 |
| ȘTEFAN CERVAȚIUC — Instructions from 1832 concerning the organization of the archives of Moldavian prefect's offices | 26 |
| ANA GRAMA — The dramatic destiny of an archive of Sibiu (March 1849) | 29 |

IN THE SERVICE OF ROMANIA'S ARCHIVES

| | |
|--|----|
| IOANA BURLACU — Aurelian Sacerdoțeanu — general director of the State Archives | 34 |
|--|----|

STUDIES AND PAPERS

| | |
|---|----|
| TUDOR MATEESCU — New information on the Wallachian shepherds' grazing (the 19 th century) | 37 |
| MARIAN STROIA — Russia's expansionism at the end of the 18 th century. New do- cuments. | 43 |
| DINICĂ CIOBOTEA — Wallachia's social structure (1828—1831) | 48 |
| VASILE MATEI — Some aspects of the 1848 Revolution in the Romanian Principa- lities, as they appear in Polish documents | 72 |
| GAVRIL IRIMESCU — Cultural and students' associations in Bukovina and their struggle for national unity during the second half of the 19 th century | 77 |

DOCUMENTS

| | |
|---|----|
| MIRCEA PAICU — A document on the Romanian Principalities' political relationship in the first half of the 17 th century | 84 |
|---|----|

OPINIONS

| | |
|--|----|
| GRAZIELLA BOBULESCU, VICTOR DUȚĂ — Photography — a language of the modern era | 89 |
|--|----|

PRESENTATIONS OF FUNDS AND COLLECTIONS

| | |
|--|----|
| CRISANTA PODĂREANU — The personal fund Miron Cristea | 93 |
|--|----|

RESEARCHES ABROAD

| | |
|---|----|
| EUGEN GLÜCK — Researches in Hungary and Austria | 98 |
|---|----|

NEW ACQUISITIONS

| | |
|---|-----|
| SILVIA VĂTAFU-GĂITAN — The Central Archives | 103 |
|---|-----|

| | |
|---------------------|-----|
| CHRONICLE | 106 |
|---------------------|-----|

| | |
|-------------------------------------|-----|
| PRESENTATIONS AND REVIEWS | 117 |
|-------------------------------------|-----|

INHALT

LEITARTIKEL

MIHAI RACHIERU — Der 24. Januar 1859 7

133 JAHRE SEIT VEREINIGUNG DER FÜRSTENTÜMER

TUDOR MATEESCU — Alexandru Ioan Cuza und die Dobrukscha 9

AUS DER RUMÄNISCHEN ARCHIVGESCHICHTE

AUREL DECEI — Die Wiederentdeckung einiger moldauischen Urkunden aus dem 15.—17. Jh. 13

ȘTEFAN CERVATIUC — Eine Regierungsvorschrift von 1832 über die Aufstellung der *ispravnic*-Ämter in der Moldau 26

ANA GRAMA — Das dramatische Schicksal eines Hermannstädter Archivs in März 1849 29

RUMÄNISCHE ARCHIVARE VON GESTERN UND HEUTE

IOANA BURLACU — Aurelian Sacerdoțeanu, Generaldirektor der Staatsarchive Rumäniens 34

STUDIEN UND MITTEILUNGEN

TUDOR MATEESCU — Neues über die siebenbürger rumänischen Hirten (*mocani*) in der Walachei im 18. Jh. 37

MARIAN STROIA — Die russische Expansionspolitik am Ende des 18. Jhs. im Lichte neuer Dokumente 43

DINICĂ CIOBOTEA — Die Sozialstruktur in der Walachei (1828—1831) 48

VASILE MATEI — Einige Aspekte der 1848er Revolution in den rumänischen Ländern im Lichte polnischer Dokumente 72

GAVRIL IRIMESCU — Die kulturellen und Studentenvereine aus der Bukowina und ihr Kampf für nationale Einheit in der zweiten Hälfte des 19. Jhs. 77

DOKUMENTE

MIRCEA PAICU — Ein Dokument zur Geschichte der politischen Beziehungen der rumänischen Länder in der ersten Hälfte des 17. Jhs. 84

MEINUNGSÄUSSERUNGEN

GRAZIELLA BOBULESCU, VICTOR DUȚĂ — Das Lichtbild — ein Sprachmittel der modernen Zeit 89

BESTANDS- UND SAMMLUNGSVORFÜHRUNGEN

CRISANTA PODĂREANU — Der persönliche Bestand Miron Cristea 93

FORSCHUNGEN IM AUSLAND

EUGEN GLÜCK — Archiv- und Bibliothekforschungen in Ungarn und Österreich 98

NEUERWERBUNGEN

SILVIA VĂTAFU-GĂITAN — Neuerwerbungen bei der Direktion der Zentralarchive 103

CHRONIK DES WISSENSCHAFTLICHEN LEBENS 106

BUCHBESPRECHUNGEN UND- VORFÜHRUNGEN 117

24 ianuarie 1859

MIHAI RACHIERU

Istoriografia românească a acordat o atenție deosebită evenimentelor petrecute în urmă cu 133 de ani în spațiul carpato-danubiano-pontic. Volumele de documente, lucrări ample de istorie, studii, articole în presă, toate oferă cititorului specialist sau iubitor de istorie multiple posibilități de documentare. În rindurile de față ne propunem să evocăm semnificația actului istoric de la 24 ianuarie 1859, folosind unele documente din arhivele românești și străine.

Fiecare popor are zilele sale sfinte. O astfel de zi este și ziua de 24 ianuarie. Pînă s-a ajuns la această zi însă, poporul român a parcurs un drum lung și greu.

Ideea unui stat al românilor este veche și ea „trăiește — cum spunea profesorul Stephan Ludwig Roth — participant la Marea Adunare de la Blaj — în mii de inimi” și „materia asta inflamabilă nu poate să rămînă multă vreme fără efect, chiar dacă va fi să curgă sînge”.

După revoluția de la 1848, an de an, s-a dus cîte o bătălie pentru unire, independență și modernizarea României, cea mai amplă fiind cea desfășurată de revoluționarii unioniști pentru conștientizarea maselor populare. Unirea țării în granițele ei firești, recunoscute pe plan european, era dorită de întreg poporul român.

Marele revoluționar Nicolae Bălcescu, referindu-se la „misia” nației române, arăta, în 1850, că puterea poporului nostru constă nu numai în solidaritatea sa, ci și în unire „prin naționalitate, prin aceeași limbă, religie, obiceiuri, simțăminte, prin poziția geografică, prin trecutul lor și, în sfîrșit, prin nevoia de-a se păstra și de-a se mîntui”.

Tot premergător Unirii evocăm data de 30 martie 1856 — momentul scoaterii Principatelor Române de sub protectoratul rus și amestecul turcesc, fiind trecute sub protecția colectivă a marilor puteri din Europa.

Lupta s-a dus așadar în interiorul țării și în exterior, cele șapte puteri ale perioadei preunioniste fiind divizate în pozițiile lor față de Principatele Române, primind și atunci interesele politice și economice. Sintetizînd toată această luptă, contemporanii notau: „Obligați să se supună deciziilor Europei, ei (românii) nu voiau să aibă aerul că le acceptă, chiar și prin tăcerea lor; prin această demonstrație ei au vrut să dovedească că n-au renunțat de fel la vechile lor speranțe. Pe cine mai putea face Turcia să creadă că masa populației dunărene nu era unionistă, cînd după majoritatea zdrobitoare din Divanurile Ad-hoc, Adunarea Moldovei spusese „că acceptă noua Constituție pentru că ea include elemente tinzînd la realizarea dorințelor unanime și constante ale națiunii”.

Patriotismul poporului român, recunoscut în întreaga Europă, a determinat alegerea lui Alexandru Ioan Cuza la Iași și București, în ianuarie 1859 și a demonstrat valențele sale politice.

Perioada 1859—1866, perioadă de consolidare a Unirii, a fost mult dezbătută politic de marile puteri și de întreaga diplomatie. Astfel, Victor Place — consulul francez de la Iași — scria că Al.I. Cuza, unul din luptătorii cei mai înflăcărați pentru unire, „a întrunit unanimitatea sufragiilor”, surprinzind pe austrieci și turci, ei însă nu au înțeles „interesele și aspirațiile țării”.

Un larg ecou a avut Unirea Principatelor în Transilvania. „Românii din Transilvania — declara în anul 1860 Al. Papiu Ilarian — în împrejurările de față numai la Principate privesc, numai de aici așteaptă semnal, numai de aici își văd scăparca. Când s-a ales Cuza domn, entuziasmul la românii din Transilvania era poate mai mare decât în Principate”.

În Transilvania în vremea Unirii din 1859 trăiau peste două milioane și jumătate de români, care, deși cei mai vechi locuitori pe acest pământ, continuau „să fie lipsiți de libertate și pedepsiți cu asprime, de obicei trași în țepă”. Redesteptarea națională și visul la unirea tuturor românilor cuprinsese întreg teritoriul unde „domnea” argumentul suprem al existenței unuia și aceluiași popor — limba românească.

Fostul director general al Arhivelor Statului, marele om de cultură B.P. Hașdeu, scria „... cestiunea ce ne va preocupa nu este mica Unire, realizată deja între ambele țarmuri ale Milcovului, ci Unirea cea mare de realizat de acum înainte între toate țărațele ce trebuie să se verse în oceanul românesc”.

Ziua de 24 ianuarie „este ziua de eliberare a României” scria ziarul „Kronstädter Zeitung” (Brașov, nr. 36 din 5 martie 1859), iar alegerea lui Al.I. Cuza a fost „o manifestare națională” și „puține popoare de pe globul pământesc au realizat cu sacrificii mai mari o operă patriotică atât de măreață”.

Anii de domnie a lui Al.I. Cuza reprezintă o perioadă deosebită în istoria României privind modernizarea întregii vieți social-politice și culturale. „Cheia de boltă” a întregii domnii rămâne reforma agrară; de mare importanță au fost însă legile învățămîntului (înființarea celor două universități din Iași și București), legea electorală, a comerțului, administrativă, modificarea sistemului de măsuri, reorganizarea armatei, a justiției etc.

Unirea Principatelor de la 1859 s-a înfăptuit cu sprijinul întregului popor, dar, așa cum s-a întimplat mereu, marile evenimente deși erau o încununare a unor jertfe seculare deschideau noi drumuri de muncă și luptă. Toate măsurile luate în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza aveau drept scop cucerirea independenței de stat și desăvîrșirea unității naționale.

133 DE ANI DE LA UNIREA PRINCIPATELOR

Alexandru Ioan Cuza și Dobrogea

TUDOR MATEESCU

Marile evenimente istorice petrecute în teritoriile românești de la stînga Dunării au avut, credem, totdeauna răsunset și în provincia de la Marea cea mare a lui Mircea cel Bătrîn. Sînt semnificative, în acest sens, ecourile revoluției române de la 1848¹, relevate pregnant de Ion Ionescu de la Brad cu prilejul călătoriei de studii pe care a întreprins-o în Dobrogea în anul 1850. Printre altele, reputatul agronom consemnează faptul că Petru Melcu, ciorbăgiul satului Turcoaia de lîngă Măcin, îi declarase „dorința sa de a vedea pe toți românii uniți”².

În ceea ce privește legăturile lui Alexandru Cuza cu Dobrogea, acestea datează dinainte de alegerea sa ca domn al celor două Principate. Socotim că nu este de prisos să arătăm, mai întîi, că, înainte de 1850 cu cîțiva ani, „coconu Ion Cuza, moșierul satului Fichitești”, își dusese turma de oi și cireada de vaci la păscut în Dobrogea, sub paza a 13 păstori³. Este vorba, credem, de vărul viitorului domn, participant și el la revoluția de la 1848⁴. Este cunoscut apoi faptul că printre revoluționarii moldoveni arestați de Mihail Sturdza în martie 1848 și predați aianului de la Măcin s-a aflat și Alexandru Cuza⁵. El figurează, de asemenea, printre cei care reușesc să scape și să se refugieze la viceconsulul englez de la Brăila⁶.

După unire, interesul arătat de către Alexandru Ioan Cuza Dobrogei este atestat mai întîi de înființarea, în anul 1860, a unei reprezentanțe a Principatelor Unite la Tulcea, „pentru înlesnirea circulației românilor și înflorirea comerțului”⁷. Într-o adresă către Prefectura județului Covurlui, Constantin Stoianovici, preciza că fusese numit „vechil aghent... în orașul acesta, cu comanda și peste Sulina, încuviințindu-să postul acesta încă și după cerirea mai multor supuși” ai țării, „pentru înlesnirea în contra chezășuirei ce li sã cerea mai înainte de la stăpînirea locală de aici, iar mai ales și

¹ Tudor Mateescu, *Ecouri în Dobrogea ale revoluției române de la 1848*, în „Studia et acta Musei Nicolae Bălcescu”, vol. VI—VII, Bălcești pe Topolog, 1979, p. 259—265.

² Victor Slăvescu, *Correspondența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica, 1846—1874*, București, 1943, p. 98.

³ Arh. St. Buc., fond Comitetul Carantinelor, dosar 1396/1850, f. 176.

⁴ Dumitru Ivănescu, *Date noi despre Alexandru Ioan Cuza înainte de domnie*, în „Danubius”, vol. VI—VII, Galați, 1972—1973, p. 117.

⁵ *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. I, București, 1902, p. 81, 187, 200, 237, 255, 259, 260, 299—300 etc.; *Documente privitoare la anul revoluționar 1848 în Moldova*, București, 1960, p. 141, 150, 159, 178.

⁶ Dumitru Ivănescu, *op. cit.*, p. 115—116.

⁷ Arhiva M.A.E., vol. 298, f. 3.

spre înaintarea comerțului și navigației noastre''⁸. El întreprinde într-adevăr numeroase acțiuni în sprijinul unor cetățeni români aflați la Tulcea⁹. După cum rezultă din mai multe documente, au fost făcute intervenții și în favoarea Schitului Poiana Mărului din județul Râmnicu Sărat care deținea, din anul 1786, o importantă pescărie în Delta Dunării și care avusese unele încurcături în ceea ce privește dreptul de proprietate asupra acesteia¹⁰.

Un interes deosebit a fost arătat și liniei ferate Cernavoda-Constanța, prima din Imperiul otoman, construită de o companie engleză. La inaugurarea acesteia, în ziua de 4 octombrie 1860, au participat, din partea guvernului de la București, ministrul de externe Ioan I. Filipescu, deputatul Scarlat Grigore Ghică și economistul Dionisie Pop Marțian¹¹. Această cale ferată a stimulat comerțul exterior al Principatelor Unite și îndeosebi exportul cerealelor. Pe la 1864 se exportau prin portul Constanța aproximativ două milioane de kilograme de grâu, provenit, desigur, în majoritate, de la stînga Dunării¹². Mari cantități de grâu din România, așa cum avea prilejul să vadă, în 1866, la scurt timp după abdicarea lui Cuza, scriitorul rus Grigori Danilevski, se încărcau la Cernavoda în vagoane, pentru a fi transportate la portul de la Marea Neagră¹³.

Merită, de asemenea, evidențiată cererea adresată Guvernului României, la 28 februarie 1865, de către românii din Silistra, prin care solicitau să li se trimită cărțile necesare școlii din acest oraș, înființată în 1847¹⁴, „precum table, hărți geografice și altele, acele ce trebuiesc la patru clase primare, pe care deși le-am afla la librării, n-avem mijloace a le cumpăra”. Documentul, necunoscut pînă acum, este semnat de un număr de 40 de români silistreni, în frunte cu învățătorul Costache Petrescu și poartă, de asemenea, semnătura și sigiliul mitropolitului Dionisie al Dîrstorului¹⁵. Este prima intervenție pe lîngă autoritățile de la București pentru ajutorarea școlii românești de la Silistra, celelalte, socotite pînă acum ca inițiale, fiind ulterioare¹⁶. Hotărîrea luată era ca Ministerul de Interne să trimită „gratuit din cărțile dedactice ce are spre vînzare”¹⁷.

Este de remarcat, de asemenea, prezența personală a lui Alexandru Ioan Cuza în Dobrogea. În 1864, în drum spre Constantinopol, el sosește, la 26 mai, la Cernavoda, unde este întâmpinat, cu toate onorurile, de generalii Salih Pașa, șeful Statului Major și Nusret Pașa, directorul imigrației

⁸ Ibidem, f. 4.

⁹ Ibidem, f. 40, 41, 47, 60, 61, 63, 145–146, 147, 148, 149.

¹⁰ Tudor Mateescu, *Pescăria din Delta Dunării a Schitului Poiana Mărului*, în „Glasul bisericii”, XLVIII (1989), nr. 2–3, p. 217–219.

¹¹ Dumitru P. Ionescu, *Construirea și răscumpărarea liniei ferate Constanța–Cernavoda*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»”, XXV, Iași, 1988, nr. 2, p. 209.

¹² Al. P. Arbore, *Noi informațiuni etnografice și statistice asupra Dobrogei și a regiunilor b asarabene învecinate Dunărei*, în „Analele Dobrogei”, XI (1930), p. 84.

¹³ Gheorghe G. Bezviconi, *Căldători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 407.

¹⁴ Ioan N. Roman, *Pagini din istoria culturii românești în Dobrogea înainte de 1877*, în „Analele Dobrogei”, I (1920), nr. 3, p. 363.

¹⁵ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 1596/1865, p. 3–4.

¹⁶ Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei (1830–1877)*, București, 1975, p. 266–268.

¹⁷ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 1596/1865, f. 1.

cerchezilor în Dobrogea. A doua zi s-a suit într-un tren expres care l-a dus, pe linie ferată, pînă la Constanța, iar de acolo și-a continuat călătoria, pe mare. La întoarcere, în ziua de 6 iunie, a urmat același drum, iar de la Cernavoda i s-a pus la dispoziție un vas de război otoman, cu care a mers pînă la Giurgiu¹⁸.

Din cele arătate reiese că Dobrogea nu a fost străină preocupărilor domnitorului Cuza. Interesul manifestat față de acest stătăvechi pămînt românesc, pe care-l întîlnim și la succesorul său, prefigurează revenirea Dobrogei la vatra străbună, un nou pas pe calea mării uniri ce avea să vină.

¹⁸ Mih. Drăghicescu, *Istoricul principatelor pînă pe Dunăre de la gura Tisei pînă la mare și pe coastele mării de la Varna la Odesa*, București, 1943, p. 296.

DIN ISTORIA ARHIVELOR DIN ROMÂNIA

Redescoperirea unor documente moldovenești din secolele XV—XVII

AUREL DECEI

În toamna anului 1686, după cum se știe, odată cu retragerea din fața turcilor a armatelor poloneze, în frunte cu regele Jan al III-lea Sobieski, a plecat în țară străină și mitropolitul Moldovei Dosoftei, care se afla în a doua păstorire a sa asupra bisericii țării și a fost una dintre cele mai de seamă personalități ale literaturii noastre vechi și ale culturii românești.

Cronicarul moldovean Neculce ne-a transmis cu aceste cuvinte evenimentul: „Atunci au luat craiul și pe Dosofteiu mitropolitul din Iași cu toate odoarele și veșmintele sfintei mitropolii, și au luat și moaștele sfintului Ioan Novii ce au fost la Suceava, care au fost adus ceaste sfinte moaște din Țara Turcească Alexandru Vodă cel mare și bun; și le-au dus acele sfinte moaște, împreună cu Dosofteiu mitropolitul în Țara Leșească, la un târg al craiului Sobiețki anume Jolofa¹, de stau acolo și pînă în ziua de astăzi², și Dosofteiu mitropolitul încă acolo au murit”³.

S-a discutat mult asupra plecării mitropolitului ortodox al Moldovei, împreună cu cîțiva subalterni ai săi, în țara de la nord, care era catolică. Argumentele invocate, bazate pe mărturiile contemporane sau posterioare, au făcut posibil să se susțină cu de-a sila de Sobieski, precum și teza că a plecat de bunăvoie. Noi nu zăbovim să decidem asupra acestui punct, care este contingent pentru studiul nostru.

Ceea ce ne interesează acum și aici este faptul că ierarhul suprem al țării a luat cu sine și a dus în Polonia, pe lângă lucrurile citate, un număr considerabil de documente istorice. Nici Neculce și nici, concomitent, Nicolae Costin, nu însăilează acest detaliu, hrisoavele mitropoliei avînd probabil o importanță secundară în ochii contemporanilor și chiar ai cronicarilor, în comparație cu celelalte bunuri ale bisericii moldovenești. Nici Dosoftei însuși nu menționează transferul de documente, în scrisoarea sa de la 23 noiembrie 1688 din Stryj, unde i se fixase reședința de către regele Poloniei, adresată țărilor Rusiei pentru ajutor, căci nu arată decît că e „depărtat de țara mea cu sfîntul Ioan marele mucenic a lui Hristos și cu toată comoara bisericească

¹ Este orașelul Zólkiew, la răsărit de Liow (Lwów, Lemberg).

² Adică pînă în timpul cînd scria Neculce, la începutul secolului al XVIII-lea.

³ Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. Iorgu Iordan, București, 1958, p. 175. Pasajul este citat în întregime de Ion Bîanu, *Dosofteiu mitropolitul Moldovei (1670—1686)*, în „Revista nouă”, I, 1888, p. 262.

a sfintei noastre mitropolii a Sucevei⁴. De asemenea, după moartea lui, întâmplată la 13 decembrie 1694 la Zolkiew⁵, călugărul Adrian, plecat o dată cu Dosoftei, în scrisoarea sa către hatmanul Mazeppa din decembrie 1700, face uz numai de argumentul moaștelor sfintului, ca să reușească să obțină milă materială de la ortodocșii din răsărit.

Existența documentelor moldovenesti scoase din Moldova și depozitate la Zolkiew în Galiția polonă, împreună cu celelalte lucruri sacre, este confirmată însă în scrisoarea ieromonahului Isaia, egumenul mănăstirii Schitul cel Mare din Galiția — înființată de doamna lui Ieremia Movilă, Elisaveta — în care-i răspunde la 12 decembrie 1749, mitropolitul Nichifor al Moldovei la Iași, spunându-o cum au căutat cei trei frați trimiși anume de el la Liov și au găsit cinci zapise scrise de Dosoftei despre lucrurile duse de el în Polonia, și continuă astfel: „Iar acei frați s-au încredințat de oarecare boier, dintr-ai noștri prieten, spuiind de aceasta că în târgul Jolfei, în cetatea crăiască să află un săculțeț, care este cu hîrtii și scrisori de toate îndreptările și urice cu peceți domnești, unde și frații noștri s-au dus, dar n-au fost slobod să le vadă pe acele scrisori, și s-au rugat cu namata (?) ca să le arate fraților noștri aceste scrisori, care sînt pentru vînzarea moșiilor Suceviței și sînt prăpădite acele urice. Și au auzit de oamenii noștri cum că se află acolo, în cetatea Jolfa, și n-au vrut să le arate fraților noștri”⁶. Mai târziu, la 5 decembrie 1769, pe cînd Moldova era încă neciuntită dinspre miazănoapte, dar cînd în urma unui nou război ruso-turc purtat pe trupul ei, mitropolitul în funcție al Moldovei se adresează țarinei Ecaterina a II-a, deoarece „a voit dumnezeiasca pronie prin negrăita sa milostivire a fi noi sub oblăduirea cea prea blagocestivă și prea dreaptă monarhicească apărare a prea puternicei Măriei Voastre” și îi cere reîntoarcerea moaștelor sfintului Moldovei, „cum și toate odoarele sfintei mitropolii și scrisorile moșiilor, din care pricină a rămas sfînta mitropolie la multă lipsă și neavînd dovadă scrisorile, s-au păgubit de cea mai multă parte a moșiilor sale”⁷.

Intervențiile mitropoliei din Moldova făcute pentru a recupera hrisoavele moldovenesti s-au izbit nu de un refuz net din partea polonezilor de a le restitui celor în drept, ci de urzeala manevrelor evazive în vederea menținerii în Polonia a lucrurilor duse acolo de însuși capul bisericii.

Problema aceasta de drept internațional a fost soluționată, după o trecere de timp, de către austrieci, în cadrul statului lor propriu. În anul 1772, printr-un act imperialist, Polonia este împărțită între Rusia, Prusia și Austria, pentru prima oară. Austria a anexat Galiției, cu toate șiroaiele de lacrimi ce le varsă împărăteasa Maria Tereza pentru „sărmanii polonez”. La trei ani după aceea, cu toată criza de conștiință a împărătesei exprimată în scrisorile sale, Austria rupe și din trupul Moldovei o parte importantă, pe care o va numi și de atunci încôace se numește Bucovina. Acı se găsea în vremea aceea o episcopie al cărei titular purta tot numele de Dosoftei și își

⁴ Silviu Dragomir, *Contribuții privitoare la relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul XVII*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice”, seria II, tom XXXIV (1912), p. 139 (originalul rusesc) și 140 (traducerea românească).

⁵ Idem, *Cînd și unde a murit mitropolitul Dosoftei?*, în „Convorbiri literare”, XVI (1911), p. 1134.

⁶ Constantin Erbiceanu, *Istoria mitropoliei Moldaviei și Sucevi și a catedralei mitropolitane din Iași*, București, 1888, p. 17.

⁷ Ștefan Dinulescu, *Vieța și scrierile lui Dositeiu mitropolitul Moldovei*, în „Candela”, IV, Cernăuți, 1885, p. 477—479.

avea reședința la Rădăuți. Animați de spiritul sistematic și sistematizator germanic, austriecii încep curînd să organizeze și să reorganizeze noua provincie și pe plan bisericesc, ceea ce privea și moșiile. Tendința lor era să detașeze episcopia românească ortodoxă din Bucovina de ierarhia moldovenească. Dat fiind că — așa cum istoria statornicise — mitropolia Moldovei, aduna la Iași dar odinioară tronînd la Suceava, avea posesiuni de tot felul în cuprinsul „Țării Fagilor”, iar episcopia de aci aveam la rîndul ei, asemenea posesiuni în Moldova extraaustriacă, s-a pus problema juridică a proprietății legale a acestor terenuri, care trebuia rezolvate de autoritățile austriece întemeindu-se pe cît era posibil pe documente istorice.

În aceste împrejurări încep să reapară documentele moldovenești, care, mereu reclamate, erau considerate pierdute. Administrația austriacă a Bucovinei, care se distingea prin birocratism, a alcătuit, în vederea scopului ce și l-a propus, o serie de dosare cu rapoarte, note, răspunsuri, expertize, elaborate etc., care se întemeiau pe materialul documentar istoric al Moldovei referitor la Bucovina. Aceste dosare și eo ipso documentele moldovenești aferente, au ajuns pe urmă la Viena, unde nu au fost cercetate de învățații români și nici de austrieci, ci au zăcut în arhiva Consiliului Aulic de Război (Hof Kriegs Rath). Aici fuseseră duse tot pe calea legală, ierarhică, deoarece Bucovina, la începutul stăpînirii habsburgice, era administrată de guvernatori militari, în subordinea Consiliului Aulic de Război — așa cum au fost la început și Transilvania, după anul 1699, și Banatul, după anul 1718 —, iar de la Viena, tot prin logica istoriei, au fost aduse în sfîrșit și depozitate la Direcția Generală a Arhivelor Statului de la București. Căci, după cum se știe, prin tratatul de pace de la Saint Germain, din 1918, Austria se obliga să cedeze României materialul arhivistic privitor la teritoriile românești stăpînite de ea în trecut. Pe temeiul acestui drept s-au întors înapoi în țara noastră, împreună cu alte materiale arhivistice create de austrieci pe pămînt românesc, un anumit număr de documente moldovenești, dintre cele duse afară de mitropolitul Dosoftei, precum și altele, care erau în legătură cu chestiunea bunurilor bisericești amintite. Nu toate hrisoavele duse în anul 1686 în Polonia s-au reîntors acasă; o parte din ele nu se găsesc în pachetele vinezobucovinene ajunse și păstrate astăzi la Arhivele Statului. Iar cele ce s-au întors, fie în întregime, fie sub formă de regeste, nu mai sînt în limbile originale, slavonă sau română, ci sînt în traduceri sau rezumate făcute în limba germană.

Ocupîndu-ne cu inventarierea acestor materiale aduse de la Viena la București încă din anii 1922—1924, dar rămase neatînse, am ajuns să identificăm o parte din documentele dosofteiene socotite pierdute și să prezentăm acum aici rezultatele ce se desprind din această operațiune. Primul act, în legătură cu lucrările comisiei austriece, constituită ca să determine dreptul de proprietate asupra bunurilor preoțești și seculare („geistliche und weltliche”), care se află dincoace și dincolo de „Cordon”, adică de granița Bucovinei trasată de austrieci, datează de la 30 martie 1781⁸. Însă comisia aceasta de la Cernăuți, de sub conducerea colonelului Metzger, a avut un obiectiv limitat: s-a ocupat numai de posesiunile mănăstirii Putna, trecută de acum sub pajura bicefală habsburgică, ale mănăstirii Bîrnova de lîngă Iași, și ale

⁸ Arh. St. Buc., fond Consiliul Aulic de Război Bucovina, XIII/62

fraților Stroiescu din satul Jubraneț, care cu toatele se aflau fie în provincia de sub administrația austriacă, fie în Moldova extra-austriacă. La 21 august același an, comisia redactează un „protocol” asupra chestiunilor ridicate de situația aceasta de reciprocitate juridică⁹.

La „protocol” se anexează, în traducere germană, șapte documente privind posesiunile în cauză. Documentele acestea, redate integral, se eșalonează în timp începând din secolul al XV-lea pînă în secolul al XVIII-lea. Două dintre aceste documente sînt emise de Ștefan cel Mare. Iată fișa celui dintîi: „1490/6998 martie 13, Suceava. Ștefan vv. Moldovei întărește dania ce o făcuse, la cererea mitropolitului din Suceava, mănăstirii Putna, al cărei egumen (Vorsteher) este preotul Paisiei, constînd din satele Vicovul de Jos, Maneuți, Voitina, Dernauca, Balcăuți, Greci, Boloșan, Cosmina, Cliscăuți, Ostrița, Climouți, Prătăuți, Măscătești, Vișșan, Balașinești, și Vicovul de Sus, și hotărăște ca aceste sate cu preoții lor să facă ascultare mănăstirii Putna, dîndu-i dările (Abgaben) cuvenite, fără ca altcineva să se amestece în această treabă, și-i întărește și posesiunea braniștei pe care este așezată mănăstirea, indicîndu-i și hotarele, Credința voievodului și a fiilor săi Alexandru, Bogdan și Vlad¹⁰ și a boierilor. A poruncit să scrie logofătului Tăutul (Theoftul); a scris Toader”¹¹.

Al treilea document din acest grup este emis tot de un Ștefan, voievod al Moldovei, privește tot mănăstirea Putna, însă este întrerupt brusc, a neterminat și deci nedatat. Celelalte sînt: de la 1641, septembrie 9, Voroneț, dat de ieromonahul Nicolae, egumenul mănăstirii, pentru o vînzare de seliște lui Lupul Stroiescu; de la 1643, februarie 20, f. 1, de la Vasilie (Lupul) voievodul Moldovei, întărîndu-i lui Lupul Stroiescu proprietatea asupra satului său Jubraneț; de la 1647, aprilie 15, Iași, prin care Vasilie (Lupul), voievodul Moldovei, împreună cu mitropolitul Varlaam, întărește mănăstirii Putna posesiunile menționate mai sus; iar ultimul este emis de Grigore Ghica, voievodul Moldovei, la 2 aprilie 1741, la Iași, pentru posesiunile mănăstirii Bîrnova din ținutul Cernăuților¹².

Aceste șapte documente nu fac aparte din grămada hrisoavelor duse de mitropolitul Dosoftei în Polonia. Numele și fapta lui nu sînt încă menționate în contextul acestei cauze juridice, examinată de comisia austriacă prezidată de colonelul Metzger, cu probe arhivale la mînă. În cazul acesta, firește, sîntem îndemnați să presupunem că acest mînunchi de documente din stocul acelor aduse de la Viena, sînt cunoscute istoriografiei noastre. Într-adevăr, cele două, fiind ale lui Ștefan cel Mare, nu sînt inedite. Primul, din anul 1490, a fost publicat, tot în traducere germană, însă alta decît aceea din scriptele Consiliului Aulic de Război, de către Wickenhauser, cunoscutul cercetător al trecutului Bucovinei românești, încă în anul 1886, după originalul care se păstrează în arhiva mănăstirii Putna¹³. Originalul însuși a fost apoi publicat de slavistul și istoricul Ioan Bogdan, în marea sa colecție, împreună cu o traducere și exegeze paleografice, istorice, geografice și altele,

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem, XIII/63.

¹¹ Traducerea germană face, în felul acesta, trei nume pentru trei fii ai lui Ștefan cel Mare, însă se știe peremptoriu că erau doi, dintre care al doilea purta două nume (Bogdan-Vlad). Vezi Ioan Bogdan, Documentele lui Ștefan cel Mare, vol. II, București, 1913, p. 38.

¹² Arh. St. Buc., fond Consiliul Aulic de Război Bucovina, XIII/67.

¹³ Fr. A. Wickenhauser, Geschichte der Klöster Woronetz und Putna, Czernowitz, 1886, p. 34.

sub data de 15 martie ¹⁴, nu 13, cum se găsește, greșit, fără îndoială, în copia adusă de la Consiliul Aulic de Război. La fel și al doilea document, de la Ștefan cel Mare, din 17 noiembrie 1502, Suceava, a fost publicat integral în traducere germană după originalul păstrat în mănăstirea Putna, de același Wickenhauser, în aceeași lucrare. O altă traducere germană, făcută de locotenentul Lopeisky, se afla în arhiva zisă „Tabula” de la Cernăuți și un rezumat al acestora a fost tipărit de D. Dan (cu anul greșit 1520, în loc de 1502) ¹⁵. Apoi textul original slavon al acestui document a fost publicat în întregime de Ioan Bogdan, în colecția amintită, de astădată fără traducere românească ¹⁶. Pentru celelalte cinci documente din acest grup nu am întreprins — în vederea prezentei comunicări — o urmărire a lor, a fiecăruia, ca să stabilim dacă ele sînt sau nu cunoscute și publicate. Această operațiune o vom duce la bun sfîrșit și pentru celelalte documente, adică pentru acelea din grupul dosofteian, care urmează mai jos, în vederea publicării lor.

În legătură cu lucrările comisiei Metzger, constatăm că „protocolul” amintit, laolaltă cu anexele documentare, sînt trimise de către guvernatorul Bucovinei — domnul țării (*Landesherr*) general-maior baron von Enzenberg, la Viena, președintelui Consiliului Aulic de Război, graful von Hadik. Această supremă autoritate militară de la Curtea Austriei răspunde printr-o notă datată la 24 decembrie 1782, trimisă lui Enzenberg, precum și Comandantului General al Galiției la Lemberg (de care ținea atunci și Bucovina) feldmareșallocotenentul Wilhelm Freyherr (adică baron) von Schröder, în care apreciază că lucrările comisiei Metzger s-au desfășurat în bune condiții și că protocolul și tabelul anexe ale comisiei au fost bine alcătuite ¹⁷.

Între timp, ca urmare a acestor cercetări și a vinătoarei după documentație, pentru susținerea „legală” a individualității acestei noi provincii boțezată de la Viena „Land Buccowina”, autoritățile austriece au ajuns să aibă cunoștința de transferul de documente moldovenești în Polonia, la 1866, și de depozitarea lor la mănăstirea principilor polonezi Radziwill, în provincia Galiția, integrată ca și provincia românească în sistemul statal habsburgic. Depistarea acestui „fond Dosoftei” și aducerea lui la Cernăuți (Czernowitz), unde austriecii au fixat capitala noii provincii, s-au desfășurat între decembrie 1782 și sfîrșitul anului 1783, adică timp de un an de zile.

Comandantul general al Bucovinei, general-maior baron von Enzenberg, i-a însărcinat pe doi subalterni ai săi cu examinarea prețioaselor documente; pe căpitanul de cavalerie (*Rittmeister*) Johann Pitzelli, un militar de carieră și italian de origine, și pe *Lieutenant Auditor-ul* (adică procuror militar adjunct) Harsani, maghiar de origine, de la primul regiment românesc ¹⁸. Aceștia au angajat ca traducători în limba germană al documentelor slavo-române pe Aaron, necunoscut altfel (cel puțin pînă acum), care era fără îndoială un

¹⁴ Ioan Bogdan, op. cit., vol. I, București, 1913, p. 418—425.

¹⁵ D. Dan, *Mănăstirea și comuna Putna*, București, 1905, p. 166.

¹⁶ Ioan Bogdan, op. cit., vol. II, p. 209—212.

¹⁷ Arh. St. Buc., fond Consiliul Aulic de Război Bucovina, XIII/60.

¹⁸ Ibidem, XIV/69. În acest act el semnează „Oberlieutenant Auditor von 1^o Wallachischen Regiment”. Acest prim regiment românesc nu era constituit în Bucovina, ci era Regimentul I românesc de graniță, înființat pe timpul împărătesei Maria Tereza, în anul 1762, cu sediul în comuna Orlat, lângă Sibiu. Se știe pe de altă parte, că austriecii au transferat, în repetate rânduri, ofițeri și funcționari din Transilvania în Bucovina, dat fiind că se aflau sub una și aceeași administrație.

român cu școală înaltă, dat fiind că cunoștea bine slavona medievală, precum și germana austrieilor.

La 12 februarie 1784, căpitanul Pitzelli și locotenent-auditoriul Harsani prezintă lui Enzenberg un raport care cuprindea rezultatul stăruitoarelor lor investigații arhivale. Acest act începe astfel: „*Prezentare și Listă Ausaweis und Verzeichniss*) a documentelor și scrisorilor de danie, strămutate în Polonia, împreună cu trupul sfântului Ioan cel Nou, în anul de la facerea lumii 7194 și după noul calendar 1685 (n.n. — în acest punct trebuie să subliniem faptul că transformarea cronologiei acestor documente făcută probabil de Aaron, este în multe cazuri greșită cu un an, din cauza aplicării defectuoase a calculului bazat pe 5508—5509, deci și în acest caz a fost echivalat anul 7194 cu 1685, în loc de 1686), îndepărtat din țară în vremile când existau atunci tulburări de războaie între Poarta otomană și Coroana Poloniei, și care toate privesc bunurile și realitățile (*Guter und Realitäten*) dedicate de către cei mai vechi și adeseori încă neatârnați principii ai Moldovei, precum și de către vreo câțiva alți particulari, numitul sfânt și bisericii mitropolitane din Suceava, închinată sfântului Gheorghe, și care documente au fost din nou ridicate parțial, de astădată, în urma inițiativei și deciziei înalțelor foruri ale țării, din Arhiva princiară din Zolkiew, la sfârșitul anului trecut 1783, fiindu-ne predate de către Administrația locală a Țării Bucovina, pentru revizuire și examinare”¹⁹.

Primind această „Prezentare și Listă”, Enzenberg trimite forului imediat superior al său la Liov, feldmareșal-locotenentului von Schröder, un raport, datat 1 martie 1784, în care vorbește de documentele, odoarele și odăjdiile bisericesti depozitate în Polonia de mitropolitul Dosoftei împreună cu moaștele Sfântului Ioan cel Nou²⁰.

Printre actele aduse la București de la Viena există și câteva file detașate dintr-un registru în care erau inserate, în ordinea cronologică și în rezumat, problemele discutate în ședințele de lucru ale Comandamentului General al Galiției. Astfel a fost discutat și raportul Administrației Bucovinei, adică al general-maiorului Enzenberg, și s-a arătat că *Elenchus-ul* documentelor de la Zolkiew a fost întocmit de Manawarda, casierul orașului Liov și că trebuie să fie aduse la Cernăuți și restul documentelor dosofteiene²¹.

Pe baza acestora, Comandantul General al Galiției, feldmareșal-locotenent Wilhelm baron von Schröder, înaintează raportul său către Consiliul Aulic de Război la Viena, cu data de 19 mai 1784, din care cităm aici următorul pasaj privind subiectul nostru de astăzi.

„A. Perceptorul cameral Joseph Johann Beck a făcut o evaluare provizorie a bunurilor, încît Administrația este îndreptățită să recomande efectuarea minuțioasă a traducerii scrierilor (*Schriften*) care au fost cerute și ridicate din arhiva principilor Radziwill din Zolkiew pentru evaluarea bunurilor bisericesti.

B. La primirea raportului însemnat cu litera B. al Administrației districtuale, prin care a ajuns aici traducerea scrierilor menționate mai sus, cu care fusese însărcinat căpitanul de cavalerie Pitzelli, secondat de procurorul militar adjunct Harsani, nu s-a pierdut aici deloc vremea, ci s-a cerut să fie

¹⁹ Ibidem, XIV/69.

²⁰ Ibidem, XV/11.

²¹ Ibidem, XV/25 și 25a.

căzute și acele documente potrivit Elenchus-ului alcătuit de casierul orașului nostru Manowarda, care pe baza înaltului rescript de la 26 martie anul trecut 1783 au fost indicate să fie aduse aici, și numai de aceea au fost reținute la Comandantul General pentru că nu au fost reclamate de Administrația districtului Bucovina, și în felul acesta să fie utilizate efectiv de Administrație și de persoanele comisiei care trebuiau să aibă de-a face cu ele, pentru a putea completa exact și cu grije observațiile privitoare la aceste scrieri. Prin urmare, acestea să nu mai ajungă în alte mâini, decît în acelea care trebuie să se folosească de ele.

Continuarea Prezentării (*die Fortsetzung des Ausweisses*) și dezvoltarea analizei acestor documente care au fost aduse ulterior întăresc circumstanța clarificată anterior și anume că toate *donaciones ad pias causas*, așa cum apar din documente, aparțin propriu-zis bisericii din Suceava și lui Ioan cel Nou. . . .”

Apoi, după expunerea problemei bunurilor și proprietăților care trebuie scoase de sub jurisdicția moldovenească — a Moldovei extra-austriece — Schröder continuă astfel: „De altfel, dat fiind că Administrația districtului are de acum în mâinile sale toate scrierile acelea, care au fost ridicate din arhiva din Zolkiew, ar fi necesar să fie obligată, pe temeiul înaltei decizii a Consiliului Aulic de Război de la 5 ale acestei luni, adică mai 1784, să ceară în vederea traducerii acestora, o persoană pricepută de la guvernium, și în cazul că documentele ar putea fi utilizate pentru informații asupra celor 25 de localități care aparținuseră călugărilor și se găsesc în fosta raia turcească”²². În ultimul caz, Administrația austriacă vizează „raiaua” Hotinului, adică hinterlandul care împrejmua și hrănea cetatea turcească a Hotinului de pe Nistrul superior, din Moldova de nord. Compulsînd rapoartele acestea ale Administrației militare a Bucovinei legată de Galiția se poate vedea limpede care a fost soarta documentelor dosofteiene în a doua fază a vagabondării lor.

Din expunerea de motive eșafondată de Pitzelli și de Harsáni, ca și din rapoartele lui Enzenberg și Schröder, rezultă, prin urmare, că la început numai o parte din multe documente scoase din Moldova în anul 1686 au fost readuse la Cernăuți, la aproape o sută de ani mai târziu, din inițiativa și sub controlul autorităților austriece. La început, au fost selecționate din depozitul de la Zolkiew acele documente care, la prima aruncătură de ochi, au fost considerate că pot să fie folosite cu mai multă eficiență pentru traducerea în faptă a planului noilor stăpîni de a rupe episcopia de Suceava, odinioară mitropolie a Moldovei, de mitropolia din Iași, mutată acolo atunci cînd a fost mutată capitala țării pe malurile Bahluului, ca două categorii, două instituții deosebite, și de a-și justifica în chipul acesta și pe baza documentelor, politica lor de segregare și apoi, în al doilea tempo, de integrare definitivă a românilor din Bucovina în stratul plurinațional al Austriei.

În *Prezentarea și Lista* lui Pitzelli și Harsáni sînt citate și utilizate juridicește un număr de 54 de documente, avînd ca limită de timp anul 1403/6911 ianuarie 7, decît în primii ani ai domniei lui Alexandru cel Bun, și anul 1666/7144 august 3, deci domnia voievodului Iliăș Alexandru. Aceste 54 de documente au fost regestate de cei doi funcționari austrieci nu în ordinea lor cronologică, ci după șirul lor din *Elenchus-ul* primit de la Liiov, omițîndu-le pe toate acelea care nu se încadrau în acțiunea politico-juridică prevăzută pe seama bisericii românești a Bucovinei.

²² Ibidem, XVI/41

Pentru exemplificarea procedurii aplicat de funcționarii austrieci documentelor dosofteiene, cităm aici registul nr. 10 din *Prezentare și Listă* (în *Elenchus* avea nr. 22, sub litera G): „Voievodul Petru dăruiește bisericii mitropoliei din Suceava a sfântului Gheorghe satul Durnești pe riul Jijia, împreună cu morile și pivele de acolo. Dat Suceava la 20 august 7038/1529” (recte 1530).

„Observație. Expresia donatorului conține și motivul pentru care a fost făcută donația. Principele îi retrage adică mitropolitului tributul anual al popilor sătești și al preoților din districtul Hotinului sau Chotinului, și trece acest venit pe seama episcopiei de Rădăuți; iar ca să-l indemnizeze pe primul, el a dăruit mitropolitului acest sat. Anume, dat fiind că astăzi această contribuție a preoților către episcopi este suprimată și este destinată fondului școlar sau altor scopuri religioase, iar pe de altă parte acest sat Durnești, fiindcă fusese dat mitropolitului în locul acestor dări, ar fi de asemenea de reclamat titulo hoc, însă deoarece se află în Moldova și a fost totodată dat atuncea mitropolitului ad Personae Sustentationem, pot să fie ridicate în acest caz multe obiecții pro et contra”²³.

Administrația Bucovinei a constatat, după cum am văzut, că trebuie să fie aduse la Cernăuți toate documentele dosofteiene, ceea ce s-a și împlinit. De aceea, această primă *Prezentare și Listă* a avut o continuare, după ce toate documentele moldovenești au fost aduse de la Zolkiew și Liov la Cernăuți. La 3 aprilie 1784 aceiași Pitzelli și Harsáni semnează, la Cernăuți, o „Continuare (*Fortsetzung*) a Prezentării și Analizării acelor documente aduse ulterior care privesc donațiile și realitățile bisericii mitropolitane sau mame a sfântului Gheorghe din Suceava, apoi a sfântului Ioan cel Nou, și care au fost trimise prin înaltul Comandament General, prin onorata Administrație locală a țării, la 16 martie 1784, pentru a fi analizate”²⁴.

În această a doua listă zisă *Continuare* sint prezentate un număr de alte 16 documente dosofteiene, după același sistem: registul urmat de observații și analize, și sint înșiruite tot după numerele *Elenchus-ului*. Aceste 16 documente se eșalonează în timp între anii 1444/6952 aprilie 18, Suceava²⁵, adică fiind emis de Stefan al II-lea, și 1690/7198 august 1, fiind emis de Constantin Cantemir. Registul acestui ultim document este redactat astfel de Pitzelli și Harsáni: „Principele Constantin Cantemir poruncește mitropolitului Dosoftei la Liov ca sfinția sa să-l depună pe noul egumen pe care-l instalase în mănăstirea Moldovița și să-i numească iarăși pe antecesorul său, căci altfel principele va porunci să fie spânzurat sub poarta mănăstirii egumenul pus de sfinția sa. Iași la 1 august 7198/1689 (n.n. — recte 1690). — Notă: Servește ca dovadă că instalarea superiorilor mănăstirilor și a egumenilor trebuie să fie aprobată de guvernul țării (*Landes Regierung*)”²⁶. Ultimul document, ca și încă vreo câteva altele, după cum se poate constata chiar din spusele celor doi funcționari austrieci, nu făceau parte din stocul documentelor cu care a plecat mitropolitul Dosoftei din Moldova, ci reprezintă corespondența sa ulterioară datei de 1686. În *Continuare* se precizează, în faza ultimă, în legă-

²³ Ibidem, XIV/69, f. 24.

²⁴ Ibidem, XV/44.

²⁵ Ibidem, f. 66, unde anul de la Christos este redat greșit, din neglijență desigur, 1423, căci un alt document, de la același voievod avînd anul de la Facerea lumii tot ca și primul 6952, redă milesimul corect 1443, recte 1444.

²⁶ Ibidem, f. 73.

tură cu a doua serie de documente dosofteiene aduse de la Zolkiew: „Restul din *Elenchus-ul* de la 10 iulie 1783, sosite laolaltă, sînt în majoritate corespondența particulară inutilizabile și de nici un folos în această chestiune”²⁷.

Prin urmare, Administrația Bucovinei austriece și-a întemeiat acțiunea sa politico-juridică pe un număr de $54 + 16 = 70$ de documente dosofteiene, triate anume cu deosebită grijă pentru a susține acțiunea îndreptată împotriva mitropoliei Moldovei de la Iași. Despre toate aceste 70 de documente se afirmă că ele se află înscrise în *Elenchus*, adică în lista documentelor aduse de la Zolkiew.

Ce era și ce cuprindea acest *Elenchus*? În pachetele documentelor bucovinene aduse de la București, nu se găsește o asemenea listă generală a tezaurului documentar dus de Dosoftei în Polonia. Totuși știm din cele ce preced că ea a existat și că de la Liov, unde a fost făcută, ea a trecut la Cernăuți, ca să fie exploatată de funcționarii austrieci menționați.

Întimplarea — și nu putem destul de mult să apăsăm pe această notiune „întimplătoare”, care le vine de multe ori în ajutor celor ce urmăresc cu asiduitate și tenacitate filoanele documentare ale trecutului — a făcut ca bucovineanul George Popoviciu să găsească acest *Elenchus*, pe care l-a publicat apoi *tale quale* în revista „Candela”, Jurnal bisericesc-literariu, din Cernăuți, în anul 1884 și 1885²⁸. El nu spune însă nici un cuvînt despre locul unde l-a găsit și nici unde se păstrează. Originalul avea titlul următor:

„Innhalt deren sämmtlich im Först-Radziwillischen Archive zu Zulkiew vorgefundenen, die Suczawaer Metropolie betreffenden Urkunden”, căruia Popoviciu îi dă alăturat și traducerea în românește: „Sumariul tuturor documentelor aflate în arhivul principilor Radziwill din Zolkiew, ce privesc mitropolia din Suceava”. Acest *Innhalt* este semnat, la Zolkiew — deci el a fost întocmit chiar în primul depozit al documentelor dosofteiene — la 3 ianuarie 1788, de către „Johann Anastasius Manowarda, kays. königl. Lemberger Stadt-Kassierer”. Această listă constă din 3 părți: 1. Documente originale; 2. Fasciculul Litera A; 3. Fasciculul Litera B, și conține respectiv $41 + 131 + 223$ de documente, deci un total de 395 de documente. Editorul bucovinean i-a dat, în revista „Candela”, un nume de factură latinească — *Index Zolkieviensis*, și de atunci el este citat sub acest titlu de către cei care, ocupîndu-se de documentele dosofteiene rătăcite, se referă la actul numit de administrația austriacă *Elenchus*, dar care fusese numit *Innhalt* de către Manowarda.

În amplul studiu bio-bibliografic publicat tot în revista „Candela” din aceiași ani, de către Stefan Dinulescu despre mitropolitul Dosoftei se pune în lumină justa regăsire și valoare *Indexului* — *Elenchus*²⁹. El scrie între altele: „Dacă am avea originalul actelor cuprinse în acest indice, ne-ar fi spre mare folos din multe puncte de vedere, și anume atît pentru istoria politică cît și cea bisericească a românilor și chiar în privința literară. Multe chestiuni nelămurite în privința istoriei politice, bisericești și a literaturii române s-ar lămurii și lumina cu ajutorul acestor acte. Actele în acest indice nu sînt trecute în mod strîns cronologic, adecă după ordinea cronologică, ci ele sînt din cînd în cînd și amestecate. De altminterea indicele e făcut cu multă acurateță, căci

²⁷ Ibidem.

²⁸ „Candela”, III (1884), p. 541–553, 687–700, 747–757; IV (1885), p. 22–23, 92–103.

²⁹ Ștefan Dinulescu, *op. cit.*, p. 75, în notă.

în vreo două locuri e trecut că „actul acesta lipsește”. Se vede că mai înainte fusese actele, iară când s-a făcut indicele, lipseau. De asemenea la unele documente sînt și oarecari notande de o importanță capitală... Români ar face un păcat de moarte, dacă ar mai lăsa acele prețioase documente și acte să putrezească și să le mînce colbul prin bibliotecile străine, Cela ce s-ar interesa a le descoperi, a le decopia și a le da publicității, sau poate chiar îndupleca familia prințiară a Radzivililor, în vinele căreia curge o picătură de sînge român, să dăruiască acele documinte Academiei Române din București, acela ar fi un om cu durere de inimă pentru patria și națiunea sa, acela ar depune cel mai frumos și plăcut sacrificiu pe altariul patriei și al bisericii române și numele i-ar rămînea pururea în memoria românilor pentru această faptă neprețuită”³⁰.

În afară de aceste 395 de documente pe care Manowarda le avea sub ochi atunci cînd a redactat actul său zis *Innhalt*, credem că se poate afirma cu certitudine că mitropolitul Dosoftei n-a scos din Moldova alte documente. Pînă astăzi, cel puțin, n-au mai fost semnalate altele.

Raportînd acum cuprinsul acestui *Index Zolkieviensis* la documentele, integrale sau regestate, care se află în pachetele provenite din fondul Consiliului Aulic de Război de la Viena și care stau astăzi la dispoziția oricărui cercetător în depozitele Arhivelor Statului din București, putem, în urma unei simple confruntări a lor, să ne dăm seama de absoluta lor identitate.

Iată un exemplu concludent: În *Innhalt-Elenchus* întocmit de Manowarda, în prima categorie de documente, zisă „Privilegien”, sub nr. 3, se află acest cuprins: „Joan Miron Barnowsky Movilla Wejwoda confirmiret das Dorf Bojana Wladyka zur Suczwaer Metropolit, ddto. Jassy 7135 den 6 October”. Iar în *Aussweis und Aeerzechniss*, întocmit de Pitzelli și Harsáni, tot printre „Privilegien” și indicînd „numărul după piesele din Elenchus”, tot cu nr. 3, se află acest cuprins: „Bestatigungs Brief des Miron Barnofski Woda über vorstehende Poyana Vladiki, ddto Jass den 6ten October 7135/1626”³¹.

A doua afirmație, pe care o formulăm iarăși cu certitudine, este că documentele dosoftiene au fost ridicate din arhiva radziviliană în totalitatea lor și au fost aduse dintii la Liov, în anul 1783, și pe urmă — însă în două rînduri — la Cernăuți. Prin urmare, la Zolkiew, din acest fond moldovenesc n-a mai rămas nimic.

În această situație, se pune de la sine întrebarea: din toate aceste 395 de documente dosoftiene, cîte se găsesc printre materialele vienezo-bucovinene pe care le avem acum la București? În cele ce preced am arătat că un număr de 70 de documente au fost cercetate în mod special, fiind analizate și rezumate, în cele două expuneri ale funcționarilor Administrației districtului Bucovina. Toate acestea se găsesc, fără excepție, înscrise în *Index Zolkieviensis* ca într-un inventar, — ca să folosim terminologia noastră profesională.

Însă, în afară de aceste succinte rezumate, există printre documentele bucovinene aduse de la Viena o altă categorie, anume o serie de documente moldovenești traduse integral în limba germană din slavonă sau română. Acestea se aflau în pachetul XXI adus de la Viena, purtînd numerele de la 91 la 113, multe din aceste numere avînd subdiviziuni, iar astăzi, în urma inventarierii, și-au primit cota proprie, fiind orînduite după criteriul cronologic.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Arh. St. Buc., fond Consiliul Aulic de Război Bucovina, XIX/69, f. 20.

Aceste documente integrale, adică traduse integral, sînt în număr de 41. Fiecare din aceste documente poartă la sfîrșitul textului propriu-zis însemnarea : „Traducere germană după original, autentificată, Cernăuți 26 iulie 1784 (ss). V. Orlandini, auditor (n. n. — procuror militar) — șef al Stabului : (ss) Aaron, traducător (Dolmetscher)”. Acestea reprezintă așadar o operațiune ulterioară, alta decît aceea a lui Pitzelli și Harsáni, și pentru aceasta a fost angajat menționatul cunoscător bun de germană, slavonă și română, cu numele Aaron, amintit mai înainte.

Aceste 41 de documente moldovenești, în traducere germană integrală după original, se întind pe aria a trei secole din istoria țării. Cel mai vechi este emis la 7 ianuarie 6911/1403, la Suceava și prin el — așa cum rezultă din traducerea integrală germană a lui Aaron, contrasemnată de Orlandini — Alexandru cel Bun, domnul Moldovei, împreună cu logofătul Brateiu (Bratyn), dăruiește pentru mintuirea sufletului soției sale și al principilor Bogdan, Lațcu și Petru, al tatălui său principele Roman și al principelui Ștefan, „episcopiei noastre (unserm Bisthum) a țării noastre moldovenești”, „din moșiile noastre strămoșești”, satul Averești, așezat pe riul Suceava, și satul Hreățca (grezkol), așezat nu departe de orașul Suceava cu toate hotarele lor vechi, ca să le fie moșie împreună cu toate veniturile lor, pentru vecie ³².

În acest punct ținem să arătăm că acesta este singurul document, din cele integrale, al cărui text, *nu al cărui original*, este cunoscut. Textul documentului este cunoscut într-o traducere în limba polonă tot după original. Într-adevăr, Mihail Costăchescu, în fundamentala sa colecție, unde publică versiunea polonă a acestui document, însoțită de traducerea în românește, o încadrează în următoarele note : „Documentul a făcut parte din actele Mitropoliei Moldovei duse de Mitropolitul Dosoftei în Galiția și azi rătăcită. La 1783 uricul se afla în arhiva principilor Radziwill din Zolkiew, unde a fost inventariat de Manowarda, casierul orașului Lemberg. Vezi pentru aceasta Index Zolkieviensis, în Candela (Cernăuți), 3 (1884), p. 550, nr. 13, unde documentul acesta este rezumat în felul următor : „Alexander Wojwed schenket seinem Bisthume zwey Dörfer, Awereszy am Flusse Suczawa und Hreckoje ohnweit der Stadt Suczawa, ddto. Suczawa, 9611 den 7 Janner”. Cp. și Erbiceanu, Ist. Mitr. Mold, p. 23 cu data 6911 ianuarie 3. Documentul așa cum l-am dat mai sus a fost publicat de Fr. X. Wolanski, în Dodatek tygodniowy przy Gazecie Ewowskiej (adaos săptămînal la Gazeta din Lemberg) nr. 39 și 40, din 1854, p. 156 și 160, în transcriere cu litere latine și traducere polonă și cu mențiunea : pecetea pierdută, ceia ce înseamnă că Wolanski a văzut originalul. De aici a fost publicat de I. Bogdan, în Conv. Lit. 35 (1901), p. 356—357” ³³.

Apoi, trecînd peste cazul acesta specific, se constată că cel mai recent document din grupul acesta de 41 este emis la 1 noiembrie 7169/1661 (n. n. — recte 1660), la Iași, prin care Alexandra, văduva decedatului Ban Vasilie, fost mare jîtnicer (*Schitnitscher*), dăruiește morile de pe gîrla Putnei (*gîrla der Putni*), care au fost cumpărate de soțul ei Vasilie jîtnicerul, mitropoliei din Suceava în deplină proprietate, pentru care mitropolia va obține întărirea, iar dacă pe viitor vor apare unele documente, acestea să fie fără putere (*kraft*-

³² Ibidem, XXI/91—1.

³³ Mihail Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, Iași, 1931, p. 46—49.

lose Documenten). L. s. Acest contract a fost scris de Ion Buhășescul (*Juon Buhescheskul*), pîrcălabul de Hotin ³⁴.

Aceste 41 de documente integrale provin, în afară de cele două menționate mai sus, de la următorii domni ai Moldovei: Stefan al II-lea, Stefan cel Mare, Bogdan (fără an), Petru Rareș, Stefan — 1551, Bogdan — 1570, Iancul (Sasul), Ieremia Movilă, Alexandru Iliăș, Radul care semnează și Radu Mihaj sau Mehne adică Mihnea, Miron Barnovschi, Vasile Lupu, Gheorghe Stefan și Stefan la 1661, adică Ștefăniță Lupu. Toate sînt acte de donație, se referă la diferitele sate, moșii, păduri, prisăci, mori și altele, de pe întreg teritoriul

Moldovei istorice care au intrat așadar în bloc în raza interesului administrației habsburgice din Bucovina.

Aceste 41 de documente traduse integral se împart în două categorii. Unele din ele sînt cuprinse în *Elenchus — Inhalt — Index Zolkieviensis* sub formă de regist, și acestea sînt în număr de 18, iar celelalte, 23, nu sînt cuprinse în nici unul din actele contingente ale investigațiilor și expunerilor lui Pitzelli și Harsáni. Expunerile acestora erau limitate, deoarece erau rezultatul unei selecționări deliberate. Cele 23 de documente nu sînt însă rămase suspendate. Ele se regăsesc în seria lungă, completă a documentelor dosofteiene din *Index Zolkieviensis*. Deci și acestea făcuseră parte din fondul dosofteian. Rezultatul dat de sita noastră este, pînă în acest punct, de: $7 + 70 + 23 = 100$ de documente ajunse sub formă de rezumat sau de traducere integrală germană după original, în depozitele noastre.

La aceste 100 de documente se mai adaugă însă alte 3, tot dosofteiene, care constituie o categorie aparte. Cîteși trele ne-au rămas de asemenea în traducere germană integrală. Două din ele — unul de la Moise Movilă, 17 noiembrie 7142/1633 Iași, privind daniile în hrană și alte bunuri mobile făcute comunității de la mitropolia din Suceava, și celălalt de la Gheorghe Stefan, 20 martie 7166/1657 Iași, fiind o danie a unor vii și a unui „Tschartaquen (ein Fürsthaus)“ deci a unui „cerdac“, mai bine zic conac, lîngă Iași — poartă la sfîrșitul textului propriu-zis însemnarea în germană: „Pentru exactitatea acestei traduceri urmează semnătura mea, în Cernăuți, la 14 februarie 1784. Herzanj locotenent-auditor de la regimentul I românesc (von 1 Wallachischen Regiment) ³⁵. Iar al treilea; emis la 22 august 7169/1660 Iași, de Ștefăniță Lupu, confirmă un schimb de moșii încheiat între Solomon Bîrlădean, marele stolnic, și mitropolitul Sava din Suceava; dar această traducere nu poartă autentificarea lui Harsáni, nici a altcuiva. Cîteșitrele, însă, se încadrează în acțiunea politico-juridică austriacă bazată pe documentația dosofteiană.

Făcînd acuma *summa summarum*, avem prin urmare: $100 + 3$, deci 103 documente moldovenești redescoperite. Dintre acestea, firește, cele mai prețioase sînt acelea care ne-au parvenit nu în original, ci în traducere germană autentificată: 41 de piese dosofteiene traduse integral de Aaron și autentificate de Orlandini, împreună cu alte 3 piese dosofteiene traduse de necunoscuți și autentificate de Harsáni (cu o excepție); ambii aceștia din urmă fiind din procuratura militară a Administrației Bucovinei. Celelalte 7 piese traduse integral, menționate la început, din care unele sînt cunoscute, nu sînt dosofteiene.

³⁴ Arh. St. Buc., fond Consiliul Aulic de Război Bucovina, XXI/94.

³⁵ *Ibidem*, XIV/69 (56).

În stadiul actual al cercetării nu se poate spune nimic sigur în legătură cu chestiunea: dacă originalele documentelor dosofteiene mai există și anume unde ar putea să fie? Despre un singur document dintre acestea se știe cu siguranță că există în original, la 1854, probabil la Liiov, unde l-a avut în mână Wolanski — așa cum s-a văzut mai sus — care a însemnat că pecetea îi era pierdută, la acea dată. Cu privire la rest, răspunsul este adagiul *ignoramus... et forsan ignorabimus*.

Readucem, în acest fel, în circuitul științei noastre istorice 44 de documente moldovenești integrale, necunoscute pînă acuma decît după regestele vechi, cu încă 52 de rezumate ample însoțite de date luate din alte documente, cunoscute în aceeași măsură numai după regestele vechi, toate acestea fiind dosofteiene, plus alte 7 documente integrale, care așteaptă cu toatele să fie studiate mai amplu și să fie, în sfîrșit, date la lumină.

O instrucțiune din 1832 privind organizarea Arhivelor isprăvnicilor din Moldova

ȘTEFAN CERVATIUC

În volumul omagial editat cu prilejul împlinirii a 125 de ani de activitate a Arhivelor Statului se face observația justă că „în Moldova Regulamentul Organic nu conține dispoziții clare despre înființarea unei instituții cu numirea Arhiva Statului”¹, menționându-se în continuare că „pentru lămurirea confuziilor din legislația inițială sau completarea instrucțiunilor pe care practica arhivistică le găsea insuficiente, s-au dat pînă în anul 1862 de către organele competente, diferite hotărîri din care cele mai importante au fost adunate și publicate în „Codu judiciar pentru tribunalele din Moldova”². Verificînd respectivul cod judiciar se poate observa că în el sînt cuprinse asemenea hotărîri, dar ele încep cu anul 1837 și se referă numai și numai la arhivele instituțiilor judecătorești³.

La fel de importante erau însă și arhivele instituțiilor administrative, între care și cele ale isprăvnicilor și, deci, nu se putea ca și acestea din urmă să nu intre în atenția aceluiași „organе competente”, cu atît mai mult cu cît și mai înainte de 1832 au existat destule „puneri la cale” în privința lor⁴.

Prima instrucțiune referitoare la organizarea arhivelor isprăvnicilor emisă imediat după punerea în aplicare a Regulamentului Organic și înființarea Arhivelor Statului este o circulară a Vistieriei Moldovei către isprăvnicii, din 28 ianuarie 1832, depistată de noi în două exemplare, din care la unul lipsește prima filă, într-un dosar al Isprăvniciei ținutului Dorohoi, cu ocazia pregătirii pentru microfilmare în anul 1980⁵.

Nu știm dacă la întocmirea acestei instrucțiuni și-a adus contribuția și Gheorghe Asachi, proaspătul numit arhivist al statului. Cert este că ea prezintă caracteristicile unei adevărate norme tehnice privind primirea, înregistrarea și repartizarea documentelor spre rezolvare, constituirea și ordonarea dosarelor, evidența, depozitarea și păstrarea arhivei isprăvnicilor, precum și îndatoririle slujbașilor acestora în direcțiile respective, în special ale ispravnicului și sameșului care exercita și rolul de director al cancelariei.

Deși în general se urmează o anumită ordine, operațiunile arhivistice enumerate mai sus nu sînt strict delimitate una de alta într-un singur punct al instrucțiunii, ci, cîte o dată ele se regăsesc în două sau mai multe puncte. Acest lucru ar permite, desigur, gruparea și comentarea dispozițiilor din diferitele puncte, pe fiecare operațiune în parte. Dar a proceda așa înseamnă a fragmenta cursivitatea documentului și a diminua, astfel, frumusețea dată de logica sa inițială și limbajul epocii. De altfel, trebuie să menționăm că o

¹ *Istoricul Arhivelor Statului, 1831–1956, în Arhivele Statului, 125 ani de activitate, 1831–1956, București, 1957, p. 31.*

² *Ibidem, p. 32.*

³ Sc. Pastia, *Codu judiciar pentru tribunalele din Moldova*, Iași, 1862, p. 358, 374, 390, 417, 588, 619, 916, 976, 1086.

⁴ Referitor la aceasta vezi *Îndrumător în Arhivele Statului Iași*, vol. II, București, 1957, p. 37. Gh. Ungureanu, *Cancelaria instituțiilor din Moldova în anii 1800–1828*, în „*Revista Arhivelor*”, X (1967), nr. 2, p. 113–116; *Isprăvnicia ținutului Iași, 1828–1860. Inventar arhivistic*, București, 1984, p. 13–14.

⁵ Arh. St. Botoșani, fond Prefectura județului Dorohoi, dosar 1/1832, f. 1–8, 46–52.

asemenea prezentare a fost făcută, însă foarte sumar, în Inventarul arhivistic al Isprăvniceii ținutului Iași⁶. De aceea, preferăm să redăm documentul fără comentarii⁷.

ANEXĂ

1832 ianuarie 28, (Iași). Instrucțiune a Vistieriei Moldovei către Isprăvnicia ținutului Herța cu privire la organizarea arhivelor isprăvnicilor.

Vistieria Prințipatului Moldaviei
[Către Isprăvnicia ținutului] Herța.

După po onile ce s-au trimes de mai inainte pentru regularizarea hirtiiilor canțăleriiilor și așazarea lor in deli pe fieștecare made sau poroncă, să triimeti acum și inadinsi cinovnici din canțăleriiile isprăvniciiilor, de s-au adus in lucrare cuviiinciasă cuprinderea aceii poronci. Iară dacă pân acum încă vreunele den hirtii să vor găsi intru neregularisire la canțăleria ținutului, cinovnicul orinduit cu aciastă poroncă va sta, ca in ființa sa, toate hărțiiile a mădeliilor și a poroncilor următoare până la sfirșitul lui dechemv. să să adune și să să regularisască in deli, precum anume s-au povățuit prin aceeasi poroncă și să aducă la vistierie opis pentru regularisirea hirtiiilor canțălerii, următoare, precum s-au zis, pân la sfirșitul lui dec. 1831. Iară apoi orinduitul cinovnic să îndatorești, ca iarăși in ființa sa, să s-aducă canțăleria isprăvniciei, pentru vremea viitoare in regularisirea următoare:

1 — in) Toate trebile și socotelle cite își vor ave inceputul lor de la 1 ghenar 1832 să nu să se amestice nicicum cu celi de mai inainte și să fie așazate in canțălerie cu rindul lor, adică: in original celi ci vor fi trimesă de la ocirnuire sau de la oricare alți locuri, și in copii celi ce de la isprăvnicie să vor triimeti in ținut sau răspunsuri și raporturi către locurile de ocirnuire, nelipsind vreuna de la inceputul fieștecăreia dele și pân la sfirșitul ei, fiind însămnat pe toată dela, deasupra, pi osăbită coală de hirtie albă, in slovii mari, pricina și N° ei, și ținindu-să in toată vremea osăbit opis de toate delile cu aceiași lămurire ca, ori in ce vreme să să poată găsi canțăleria isprăvniciei in deplină cuviiinciasă rinduială.

2 — le) Din scriitorii canțălerii să fie unul însărcinat și cu răghistratura, avind spre aciasta două statornice condice din care in una să să triacă toate hărțiiile ce vor intra și in cealaltă condică hărțiiile de vor ieși din canțălerie, cu osăbit N° celi dintii și cu osăbit cel de al doile, după formile alăturate cu litera A, fiind intru a sa îngrijire de a pune N°, după reghistratură, la toate hărțiiile ce să vor priimi și la toate acele ce vor ieși din canțălerie, însămnind N° hărțiiilor ieșite și pe însuși copiile lor care au să rămie la delă.⁸

3 — lc) Toate hărțiiile intrate care să cuprind in poroncile triimesă de la locurile de ocirnuire, oțnoșaniile de la giudecătorii in alte locuri, sau fără neatfirne de ocirnuire, precum și raporturile de la privighetorii de ocoale să vor priimi de dreptul de cătră samișul ținutului, supt a sa iscălitură in condica celor ce le vor aduce, sau nefiind condică, va da osăbită adiverință de priimire. Samișul va aduce îndată aceli plicuri, așa pecetluite precum vor fi, inaintea ispravnicului. Iar ispravnicul, deschizindu-le, îndată va scrii diasupra pe marginea de la dreapta, zioa priimirii intru aceste cuvinte: (priimit la atite a cutăria luni). După aceasta, cetindu-le cu luare aminte, va scrie ispravnicul rezoluția sa, adică urmare a ce are a să face, cu însuși slova sa sau, intrebuintind slovă străină, va încredința cu a sa iscălitură. Și apoi, luindu-le samișul le va da reghistraturului ca să le treacă in condica intrărilor și pe urmă, luindu-le iarăși samișul va face urmare după rezoluție. Cind însă vreo rezoluție a ispravnicului, după întimplare, va fi potrivnică celor ci să vor cuveni a să lucra, samișul esti datoriu să miargă de iznoavă inaintea ispravnicului și să facă cuviiincioasă luare aminte spre a îndrepta rezoluția. Iară dacă și după aceasta ispravnicul să va împotrivi de a o îndrepta, atunce samișul, indeosăbit, va înștiința la Vistierie, arătind nepotrivirea aceii rezoluții cu ființa pricinii, ca să ia dezlegare de la Vistierie.

⁶ *Isprăvnicia ținutului Iași...*, p. 14—15.

⁷ Această instrucțiune a mai fost completată, dar numai pentru anumite puncte ale ei, încit ea a stat la baza organizării arhivelor isprăvniciiilor ținutale pînă in anul 1864 cind s-a făcut noua organizare administrativă a României.

⁸ Conform anexei, Registrul de intrare avea următoarele rubrici: „N° reghistrului, luna și zioa priimirii la reghistratură, N° hirtiiilor intrate, cuprinderea, in scurt a hirtiiilor intrate, priimitorii hirtiiilor”. Registrul de ieșire avea rubricile: „N° reghistrului, luna și zioa eșirii, cuprinderea in scurt a hirtiiilor eșite, priimitorii copilor pe care va fi pus N° hirtiiilor eșite”.

4 - le) Supt iscălitura ispravnicului, la toate acei din slujbi hîrtii și socoteli, în partea din dreapta, spre margine, esti dator samsișul să iscăliască, făcîndu-să cunoscut cu aciasta că și samsișul să împărtașește la răspundere deopotrivă cu ispravnicul.

5 - le) Toate hîrțile trebuiesc lucrate de rînd după a lor dată sau velet și cu așa grăbire și silință, încît cele de astăzi să nu rămîie pentru a doua zi. Iară dacă la vreunele din poronci va fi scris diasupra cuvîntul GRABNIC sau va cunoaște isprăvnicia că să atinge de vreo mai grabnică triabă, apoi acele să vor lucra mai înainte și fără rînd.

6 - le) Pentru ca să să caute trebile tînutului regulat, samsișul și toți scriitorii să vor afla în cîntălerie de diminața de la 9 ciasuri evropenești pîn la două, și sara de la șapți pînă la zăci ciasuri. În aceleași ciasuri să va afla și ispravnicul în presustfie, unde să va indeletnici întru lucrarea trebilor, avînd din această vremi și ciasuri hotărîte întru carele să să indeletnicească împreună cu samsișul. Iară cînd nu va fi îmbulzire de triabă, poate fi slobođ a nu mergi sara la presustfie.

7 - le) Samsișul este însărcinat cu osăbire a să îngriji pentru tînirea în bună rînduală a tuturor delilor, precum s-au zis la paragraful întăiu, dar pe lingă aciasta să îndatorești de a tîne și jurnal, supt numire de reghistru a mesei, prin care să va cunoaște lucrarea fiește-căreia hîrtii și carele să va inchipui după alăturarea formă subt litera B.⁹

8 - le) Samsișul tînutului la sfîrșitul fieștecării luni își va face izvod cu în scurt arătătoare de toate delile, și cite vor fi săvîrșite le va pune de o parte la păstrare, scriînd precum s-a zis, cu slove mari, diasupra, N^o și pricina de care să atinge, iară la cite deli nu vor fi săvîrșite să va urma alăturarea hîrtilor pînă la a lor săvîrșire și atunce să vor pune și aceste în păstrare ca și celelanti.

9 - le) Toate despărțiturile sau racile dulapului vor ave însămnat diasupra N^o, începîndu-se de la N^o 1 și înainte, pînă la ce mai de gios despărțire. Și pentru cite deli se vor păstra în fieștecare despărțire să va tîne osăbit izvod cu arătate că la nr. cutare să află dela cutare și cutare, ca prin aciasta, cînd va fi trebuință să să ia vreo delă din dulap, să să poată lua fără vreo amestecare de hîrtii în dulap și după întrebuintare să să poată pune iarăși la locul ei.

(De la punctul 10 la 15 sînt stabilite sarcinile sameșului și ispravnicului pe linia încasării, evidenței și trimerii la vistierie a banilor rezultați din încasarea birurilor și de aceea nu le-am mai transcris n.n.).

16 - le) Sameșul va da cuviincioasa ascultare ispravnicului, aflîndu-să cu neadormită privighere și silință ca să nu să întimple cea mai mică sminteală la vreo poroncă sau trebuință din neîngrijirea și lenevirea sa. Iară cînd dregătorul (ispravnicul) să va abati din a sali drepti îndatoriri, samsișul va înștiința în osăbire la Vistierie, asămîne va ave și el îngrijire ca nici privighetorii ocoalelor, nici acei ce vor fi orînduiți cu săvîrșire de poronci prin finut precum și vornicii satului să nu îndrăznească a lua de la nimene vrenn ban măcar piste aceia ci esti orînduit, ci fieștecare să-și urmeze slujba întru îndatorirea pusă asupra-i, muțămîndu-se în aceia ce esti hotărît pentru dînsul.

17 - le) După toate aceste, orînduital cinovnic va lua în băgare de samă ca și mobilarisirea odăilor den presustfie și a cîntălerii să fie deopotrivă la toate tînuturile, adică: în mijlocul odăii den presustfie să fie masa orînduită cu scaunele ei, la care are să se indeletnicească ispravnicul cu căutarea trebilor și într-o odaie a cîntăleriei, celelante mesă trebuinciasă pentru sameșul și scriitorii, una împotriva ceialalti cu scaunele lor pentru indeletnicirea acestora. Întru această odaie să va așăza de o parte și dulapuri orînduit pentru păstrarea hîrtilor, iar în cealaltă odaie a cîntăleriei va sta o masă cu privazuri pentru numărătoreea banilor i lada cu bani în care să vor închide și condicile pentru priimire și dare și înlăuntrul aceștia va păzi caraul rînduit, neîngăduind pe nimenea a umbla la ladă, afară de sameșul tînutului sau, în lipsa lui, de agiutorul său.

La aceste îndatoriri să supune atît ispravnicul precum și samsișul tînutului fără ce mai mică strămăntare.

Drept aceia, cinovnicul orînduit, după punerea acestor în bună rînduală și întocmai precum să înscris, va lua înscris, atît de la ispravnic cit și de la samsiș, că vor fi întocmai următori.

Vel Vistiernic, ss indescifrabil

N^o. 527 1832 ghenarie 28.

Arh. St. Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dosar 1/1832, f. 1-8. Orig.

⁹ Conform anexei, acest registru de evidență curentă avea următoarele rubrici: „N^o jurnalului, luna și ziua priimirii, N^o. hîrtilor intrate, cuprinderea în scurt a hîrtilor intrate; luna și ziua eșirii, N^o. hîrtilor eșite, cuprinderea în scurt a hîrtilor eșite, răspunsurile ce au venit”.

Destinul dramatic al unei arhive sibiene (martie 1849)

ANA GRAMA

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a celui următor, în Transilvania s-au dezvoltat vechile arhive și s-au constituit noi unități, locale și comunitare, ca urmare a unor reglementări oficiale exprese și a contactului cu administrația austriacă care obliga la grija pentru înregistrări, fapt considerat de noi ca deosebit de important pentru modernizarea societății. În aceste condiții, s-a dezvoltat cea mai veche și bogată arhivă românească din Sibiu, a Consistoriului ortodox. Distrugerea sa printr-un incendiu, împreună cu o frumoasă bibliotecă, în martie 1849, a fost înregistrată, printre contemporani chiar, ca unul dintre cele mai regretabile excese ale acelor ani și s-a soldat cu o pierdere irecuperabilă pentru români.

Parcurgînd în ultimii ani, cu alte scopuri, documente inedite anterioare, concomitente și ulterioare acestui moment, am intuit, și apoi ne-am convins că acțiunea a fost mai mult decît o dezlănțuire oarbă de forțe beligerante; cum nu a fost nici accidentală, nici singulară trebuia să fi existat, pentru a o declanșa, mobiluri puternice, esențiale, acute, chiar dacă se lasă mai greu deslușite.

Cauzele pentru care, de-a lungul vremii, au fost distruse arhivele sînt îndeobște acceptate: ele conțineau acte care — în interesul celor ce le agreșionau — trebuiau să dispară. Într-o vreme în care poporul român era marcat de exploatare și sărăcie, de lipsa drepturilor, libertăților și bunurilor materiale — de unde decurg documentele cele mai importante — puteau deține tinerele sau mai vechile arhive românești documente de atare interes? Și de ce natură erau aceste documente?

Într-o etapă de dezvoltare generală a societății, cum e cea la care ne referim, nu mai puțin a celei transilvane, se înregistrează, timide, semne de ridicare la o condiție superioară a unor elemente românești. Deci, noi (modeste) proprietăți, implicite documente de proprietate însoțite de dezvoltarea progresivă a conștiinței valorii lor și a semnului acestei conștiințe — grija de a le păstra.

În această ambianță — dar la incidența doar cu interesele românilor — s-a distribuit în satele transilvane un Decret gubernial, printr-o circulară din 1786¹, primul din seria celor pe care le vom invoca aici. De fapt, conținutul său se încadrează perfect în preocupările autorităților de a avea o evidență riguroasă a bunurilor tuturor supușilor, centralizată la un organism ușor abordabil cum era Episcopia de la Sibiu. Ce ne-a atras atenția la această circulară (au mai fost și altele pe tema evidenței bunurilor) este pasajul final în care se preconiza, ca o noutate, o largă acțiune de stringere a documentelor de proprietate, în speță asupra pămîntului, pentru a fi păstrate: „... tuturor scrisorilor urighinarilor fundați<i>lor bisericești, mirenești copii au pitace să

¹ Ordin de curte din 25 noiembrie 1785; Decret gubernial nr. 1224 din 5 ianuarie 1786; nr. consistorial 34, Sibiu 14 ianuarie 1786. O primă parte a circularii a fost publicată de M. Voileanu în *Momente din viața bisericească a românilor ortodocși din Transilvania, 1780—1787*, Sibiu, 1902, p. 56, fără această parte finală care se referă la o problemă cu totul aparte. Am atras atenția și altă dată că „Protocoalele de porunci” din sate sînt doar aparent identice. Vezi Protocolul din Cetatea de Baltă (Biblioteca Mitropoliei Ardealului, Sibiu, ms. 47).

să facă și prin față jurată virmeghiască sau maghistratulicească să se întărească (...) cu acest cuvînt", am văzut" și așa fără zăbavă a le trimite la noi ca să le privezeluim... și după aceastea de să vor face nescave fundațiuși dupe dînsele" în același chip să se procedeze în continuare.

Ce efecte au putut avea în sate, la acea dată, niște indicații de altfel pe cît de ferme, pe atît de concrete? În 1786 Transilvania mai era încă zguduită de urmările răscăleii lui Horea (de care și emiterea acestui decret nu era străină), iar autoritatea ierarhului sîrb nu era de mare eficiență; putem trage concluzia că urmările suscității circulare au fost minime. Dar începutul fusese făcut, măsurile ulterioare, în sensul impunerii interesului pentru centralizarea actelor, nu vor mai provoca impactul pe care-l au noutățile într-o societate complet neavizată. Oricum, în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea s-a intrat într-o etapă care-și relevă și valoarea documentelor arhivistice. Virfurile societății românești au inițiat și susținut o luptă a „memoriorilor”, iar aceasta se sprijinea, printre altele, tocmai pe astfel de documente. Și ar fi făcut-o cu mai multă asiduitate dacă ar fi deținut mai multe din cîte au existat atestind drepturi ale românilor.

Campania de propagandă premergătoare preconizatului urbariu din 1820 îi găsește pe români în opoziție („să nu cumva să îndrăzniți careva a întărita norodul a să pune împotirva orbariului... să spuie adevărat toate moșiile sale cîte au, să le scrie în protocol”), dacă nu dezinformați, insuficient informați despre eventualele avantaje ale lor (este „de la Mărirea împărătească poruncit spre binele lor”) ² dar cu certitudine lipsiți de actele care n-au fost alcătuite, le-au fost sustrate ori înșiși n-au știut (putut) să le păstreze. Revendicînd drepturi, reprezentanților românilor li se cerea, la confruntarea cu autoritățile — chiar dacă numai ca o diversiune, pentru a-i pune în dificultate — documente de care, iată, nu dispun. Îngrijorați, ei apelează la memoria colectivă, pe care ar dori-o convertită în acte, la înscrisuri care nu vin, n-au de unde să vină.

Exemplificăm cu un caz particular, toate problemele în dispută fiind similare din acest punct de vedere”. Nu cumva știe cineva dintre preoți a spune vremea anumită cînd au fost preoți<i> scutiți de darea dijmelor și după aceea în ce chip au pierdut acea socoteală și pe ce vreme anume s-au supus iară supt darea de dijmă și în ce chip... să ne dați un răspuns cum știu din bătrîni și cum au povestit a fi fost și cum au auzit sau de să află vro scrisoare veche pre la careva despre aceasta, să să caute și să să trimită aicea” ³.

În primele decenii ale secolului trecut, două componente noi îmbogățesc realitatea românească transilvană: pe fundalul exploatării, al inechității, al lipsei de pămînt se înregistrează totuși cazuri cînd dintre români care dețin terenuri și alte bunuri, unii uneori fac donații ⁴ pe seama școlilor și bisericilor naționale. Tot acum, intelectualii, al căror număr crește sesizabil, orientează bătălia social-economică pe terenul proceselor juridice, prin care apărau drep-

² Biblioteca Mitropoliei Ardealului, Sibiu, ms. 178, Protocol din Budila: Decret gubernial nr. 6262 din 24 iunie 1820; nr. consistorial 494 din 30 iunie 1820; Decret gubernial nr. 7099 din 14 iulie 1820; circulară din Sibiu — septembrie 1820.

³ Ibidem, nr. consistorial 511 din 2 august 1820.

⁴ La 15 octombrie 1816, Bucur Gridean cu soția Paraschiva din Ghimbaz, dau cază, pentru susținerea necesităților spirituale ale comunității românești de acolo, veniturile provenite de la „o holdă în cîmpu, Brașovului, în Brazda a șaptelea”. (Arhiva Mitropoliei Ardealului, Sibiu, doc. 521/1857).

turi mai vechi, sau vizau cucerirea unora noi, cum ar fi, de exemplu: acela de a-i face pe români „parte” la împărțirea veniturilor comunale în localitățile cu populație mixtă.

Acesta este cazul lui Vasile Moga și al proceselor sale pe care le-a susținut cu oficialatul săsesc din Sebeșul natal, din 1826 pînă la sfîrșitul vieții sale⁵. Conducerea orașului „cinstise” (donase) venitul morilor din localitate bisericii săsești pentru întreținerea școlilor ei confesionale și alte trebuințe. Dar românii revendică și ei o cotă parte din aceste venituri ca niște contribuabili numeroși, corecți, deci profitabili pentru administrarea așezării. În această dispută el „adună acte și documente doveditoare”, alcătuieste „copii” după ele, le predă sub semnătură. Dezavantajat adeseori de lipsa actelor — din experiență proprie deci — își dă seama cît de important este pentru români să le dețină, să le păstreze să le procure. Și așa, de la înălțimea condiției sale de episcop, reia ideea ca la Sibiu, în deja frumoasa arhivă conzitorială⁶ să se păstreze documentele de proprietate ale românilor. Astfel, pe urmele circularei din 1786, în 1840, de data aceasta independent de vreo sugestie superioară, dă o circulară scurtă, concisă, aproape confidențială: dacă se află „vreo biserică înzestrată cu ceva moșie arătoare, sau de fin sau cu vreo pădure și despre aceea ar fi și vreun document înscris, acela sau în original sau în copie vidimate să-l trimiteți încoace spre păstrare la Arhivumul episcopesc ca nu cumva să să piarză și (aici) să poată afla totdeauna și găsi cînd ar fi de lipsă de dînsul”⁷. Documente de arhivă ulterioare atestă, fără dubii, că de data aceasta apelul nu a rămas fără rezultat și numeroase acte de proprietate, testamente, donații ș. a. s-au adunat în arhiva sibiană.

Îmbogățirea acestei arhive nu era de natură să scape atenției nobilimii maghiare transilvane, mai ales că, în cîteva procese, se lovise deja de documente, bine păstrate și valorificate, din acest fond. Cuvîntul de ordine în interiorul acestei categorii sociale era de a nu permite românilor să devină proprietari de pămînt, pînă-ntr-atît încît în 1861, dar firește, teoretizînd pe baza unei mai vechi experiențe, contele Miko Imre atrage atenția „asupra consecințelor cu totul nefaste pe care le-ar avea pentru națiunea maghiară pierderea controlului ei asupra proprietății funciare”⁸. Aceeași nobilime, ignorînd împotrivirea românilor, a votat unirea Transilvaniei cu statul maghiar, diversificînd și potențînd conflicte mai vechi. În zilele nefaste ale primăverii lui 1849 ea și-a îndreptat atacul și asupra arhivelor, uneori vizîndu-le în mod expres.

În martie 1849, Csányi, comisar plenipotențiar la Sibiu după plecarea lui Bem, interesîndu-se de „arhivele din resediența Comandei generale și din localul Comitetului român, a promis premiu acelor cari i le vor aduce lui. Pînă atunci însă, din acelea au fost arse foarte multe, atît în localul Comitetului, cît și pe piața din dosul Comandei generale”⁹. Deși nu vrea să „dis-

⁵ Sebastian Stanca, *Viața și activitatea episcopului Vasile Moga, 1774—1845*, Cluj, 1938, p. 93—107.

⁶ Cîteva registre salvate din incendiu atestă, în medie, pe an, 1000 de chestiuni discutate în ședințele consistoriale, fiecare dintre ele provocînd sau producînd acte.

⁷ Biblioteca Mitropoliei Ardealului, Sibiu, ms. 89: Protocolul din Boroșneul Mic, nr. consistorial 309 din 23 mai 1840.

⁸ Simion Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei (1863—1864)*, Cluj-Napoca, 1979, p. 30.

⁹ George Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe ultimii două sute de ani*, vol. II, Sibiu, 1890, p. 488.

trugă”, ci să „recupereze” cele două arhive, caracterul „interesului” său pentru ele e evident: folosirea informațiilor împotriva oficialității austriece și, respectiv, a revoluționarilor români.

Cel mai relevant moment s-a consumat prin „nimicirea unei părți considerabile din arhivul Episcopiei românești greco-răsăritene”, cum spune G. Barițiu, care a făcut să se piardă o impresionantă „diplomă” de noblețe prin vechime și problematică a comunității și a zădărnicit bunul mers al unei eficiente instituții românești. Dar nu a fost numai atât: incendiul a distrus (mai ales) acte-temeiuri ale revendicărilor satelor — fie și modeste — de care arhiva în discuție dispunea cu certitudine.

Menționăm că genul de „interes” la care ne referim nu era rezervat doar acestei arhive centrale și nu era nici pe departe un caz izolat. Acolo unde erau sau puteau fi acte ale românilor, ofițerii maghiari deveneau mai insistenți, mai abuzivi. Mihail Popovici din Boroșneul Mic¹⁰ (Trei Scaune) declara la începutul lui 1850: „Apoi acești domni au poruncit descinderea bisericii și au keutat preste tot, iară ce au keutat nici astezi nu știm, ke nici n-au aflat nimic ce au keutat (. . .) Acest domn au mai keutat biserica noastră în mai multe reandur”. În micul lăcaș din tot atât de mica așezare nu puteau fi ascunși nici combatanți, nici arme, nici valori materiale; puteau fi însă documente, care trebuiau să dispară.

Ca să nu dispară, la Secu (Gherla) aflăm următoarele: „În anul 848 s-au scos drepturile E(c)lesii de s-au dat en mana Fökoratorului și s-au aflat 13 Contractoieri și 19 quietanții și tistimonuri și alte de trebuința scrisori”¹¹.

De la Ovanes Popovici, dughenar de la „Hotar Oituz” ne parvine o mărturisire mai amplă, din care spicuem: „Și așa dimineată de dimineată viind la ușa boltii, bătînd în ușe și cu mai mulți tisturi după ce le-am deschis, intrînd în boltă. . . toate așa, bani și scrisori. . . fiind tăbărite jos și eu silindu-mă scrisorile a le aduna așa domnu căpitan mi-au răpit ca la cîteva bucăți de scrisori. . .”¹². Petru Pop din Brețcu a fost jefuit de ale sale „odoare scumpe, zapise și bani”¹³.

Prin incendiul de la Sibiu s-au produs, într-adevăr, perturbările scontate. În deceniile următoare, românilor, tot mai implicați în diverse dezbateri și procese, le-au lipsit documentele depuse la Sibiu pentru păstrare. Ele nu erau de natură să rezolve contradicțiile — global și definitiv — dar, pe termen scurt, ar fi putut evita dispute, prejudicii, într-o vreme cînd și cele minore căpătau dimensiuni deosebite, fie că se refereau la dreptul de pășunat, crișmărit, pădurit sau la dezvoltarea școlilor românești.

Ofерim doar trei exemple, din numeroasele posibile: 1. Iosif Brîncovan și Ștefan Branea din Idicel au umblat în 1847 pe la 24 inși „posesori” și au obținut dreptul crișmăritului pe 6 ani în favoarea comunității românești, „intervenînd însă revoluția, hîrțiile despre această donație ponderose, împreună cu actele, tote s-au jefuit”¹⁴. 2. Pe seama școlii românești din Disznópatoca (Fîntinele), N. Manu a testat 1293 fl. 36 cr. vv, iar „legatul” s-a aflat în Arhiva Episcopiei. Andrei Șaguna, în 1859, preturii din Lăpușul Unguresc nu „poate da nici o deslușire în treaba aceasta, deși îi este cunosc-

¹⁰ Arhiva Mitropoliei Ardealului, Sibiu, doc. 311/1850.

¹¹ Ibidem, doc. 1109/1859.

¹² Ibidem, doc. 311/1850.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem, doc. 276/1858.

cută; căci hărțile ce vor fi fost așternute aicea din preună cu arhivul episcopesc cel vechi au perit sub revoluțiune”¹⁵. 3. „Școala de la Poiana Porcului are un capital mai mărișor de 500 fl., dăruit și fundat de văduva Sleam Onisie, <dar școala> nu are nemica la mină fiindcă testamentul acela au fost la arhivul Episcopiei noastre care în timpul revoluției <sic> s-au prădat”¹⁶.

Să remarcăm că în cele trei texte, numai Andrei Șaguna, autocenzurându-se, cum face adesea, scrie că actele „au pierit”, ceilalți scriu „s-au prădat” și „s-au jefuit”, exprimând concepția generală despre arderea arhivei sibiene. Episcopul însuși, pentru o preconizată istorie, apelează la documentele din sate ce ar fi scăpat de focul vrajmaș¹⁷. La întrebarea „Înaltei Locuțiințe” de când au românii protocele matriculare și cum operează în ele modificări, răspuns nu se poate da „de vreme ce pe vremea revoluției maghiare din anii 1848 și 1849 Arhivul consistorial de la începutul existenței Diecezei greco-orientale în Ardeal, pînă în zisii ani... cu totul s-au nimicit, precum și particulariul arhiv al acestui tract protopopesec <Sibiu>”¹⁸.

Încă din primii ani ai deceniului al 6-lea al secolului trecut, această instituție primește și păstrează din nou acte de proprietate din sate. Se introduce acum mai multă rigoare, se veghează să fie mai bine întocmite, de către specialiști, pentru a fi inatacabile și se dispune ca „un duplicat să să păstreze acolo, iar al 2-lea duplicat sa se aștearnă încoace”¹⁹. În 1868, Comitetul Comitatului Zarand ține la Baia de Criș o sesiune și adoptă o rezoluție în sensul de a rămîne în Dieta Ardealului și a nu fi incluși în Ungaria, rezoluție pe care o „subserne” împăratului. Un exemplar din aceasta îl trimite la Sibiu „cu acea rogar ca în interes istoric se binevoii a le păstra în arhivul”²⁰. Cînd librarul bucureștean Iosif Romanov-lasă un legat pentru satul său Beandorf, aceeași arhivă face demersurile corespunzătoare pentru a primi documentele de la București prin legația austriacă²¹.

De-a lungul timpului, pînă astăzi, istoriografia românească s-a confruntat cu numeroase curențe în informare, justificate, pe bună dreptate, și prin dispariția acestei arhive. Cu atît mai interesantă este tentația de a o reconstitui, evident, parțial, din „Protocelele comisiilor imperiale, guberniale, episcopesti...”²², dintre care unele se păstrează în fondurile unor arhive mai importante și cărora, datorită bogăției lor informaționale, trebuie să le acordăm o mai mare atenție în viitor.

¹⁵ Ibidem, doc. 416/1859.

¹⁶ Ibidem, doc. 1110/1861.

¹⁷ Ibidem, doc. 953/1859. Arhivele românești sînt vizate și de către alți cercetători ai istoriei. De pildă, Micloș Augustin caută „documente și scrisori țititoare de întimplările regelui Gustav Adolf”. (Ibidem, doc. 836/1861).

¹⁸ Ibidem, doc. 294/1859.

¹⁹ Ibidem, doc. 448/1858.

²⁰ Ibidem, doc. 738/1859.

²¹ Ibidem, doc. 1063/1861.

²² Vezi Ana Grama, *Din viața satului românesc transilvănean*, în „Studii și comunicări”. Arheologie-istorie, XXI, Sibiu, 1981, p. 189–208. De la apariția acestui articol am mai găsit și transcris încă 11 protocele din sate transilvane.

SLUJITORI AI ARHIVELOR DIN ROMÂNIA

Aurelian Sacerdoțeanu, director general al Arhivelor Statului

IOANA BURLACU

Este unanim recunoscut faptul că între înaintașii profesorului Aurelian Sacerdoțeanu, care a stat la cîrma instituției Arhivelor Statului, s-au aflat personalități de o importanță excepțională în istoria națională, mari deschizători de drumuri în cultura românească modernă (Gheorghe Asachi, I. H. Rădulescu, B. P. Hasdeu, D. Onciul ș. a.) și cu toate acestea se poate afirma,



cu certitudine, că activitatea profesorului Sacerdoțeanu, în calitate de director general, nu numai că s-a ridicat la nivelul ilustrațiilor înaintași, dar ea s-a desfășurat mereu ascendent, într-un climat de căutare creatoare, fără de egal în istoria instituției Arhivelor Statului¹.

Nu stăruim aici asupra atât de vastei și variatei moșteniri științifice, lăsate nouă de profesor (bibliografia operei sale însumind peste 1000 de titluri: cărți, studii și articole științifice, izvoare, cursuri universitare, culegeri de facsimile, bibliografii, ediții critice, inventare arhivistice, indici de documente, articole ocazionale, lucrări literare și altele)², ci dorim doar să prezentăm cele mai reprezentative realizări ale instituției Arhivelor Statului înregistrate în perioada directoratului său, respectiv între anii 1939 și 1953. În acest sens, neîndoios, una dintre cele mai de seamă contribuții ale profesorului

Aurelian Sacerdoțeanu, în această perioadă, este legată de elaborarea metodologiei muncii instituției și a arhiviștilor, în laturile sale fundamentale. Normele unitare de lucru în Arhive, norme ce-și păstrează și astăzi valabilitatea, stabilite de profesorul Sacerdoțeanu, au permis trecerea la întocmirea unor lucrări arhivistice realizate într-un mod unitar, conform cerințelor științifi-

¹ *Arhivele Statului. 125 ani de activitate, 1831–1956*, București, 1957, p. 15–218.

² Al. Matei, *Bibliografia operei profesorului Aurelian Sacerdoțeanu (1922–1974)*, în „Revista Arhivelor”, anul LIII (1976), vol. XXXVIII, nr. 4, p. 450.

fițe : inventarul general de arhivă, inventarul arhivistic, indicele cronologic, catalogul de documente³.

Aceste preocupări se vor regăsi și în paginile „Revistei Arhivelor” în perioada de 10 ani când va conduce această publicație și când va depune eforturi deosebite pentru a forma în societatea românească un spirit arhivistic, determinând apariția celor dintii studii propriu-zise de teorie și practică arhivistică, extinzând studiile de istoria arhivelor, aducând în prim plan marile figuri ale arhivisticii românești⁴. Tot acum începe publicarea unei vaste bibliografii, veche și nouă, menită să informeze pe cercetători cu tot ce apăruse în domeniul arhivistic al disciplinelor auxiliare ale istoriei și al studiilor istorice. De asemenea se publicau dări de seamă ale activității Direcției Generale și ale direcțiilor regionale, astăzi izvoare de prim ordin pentru istoria instituției⁵. Totodată, directorul general Aurelian Sacerdoțeanu face tot ce-i stă în putință ca să atragă în cercetarea științifică pe toți lucrătorii din arhive, lucru care în mare parte îl reușește, impunând astfel cercetătorii în domeniu, pe care — după cum o mărturisea însuși — „nici un burete nu le va putea șterge numele din lista de onoare a arhivisticii românești”⁶.

Această susținută activitate de formare a unui corp de cercetători în domeniul arhivistic va fi strâns împletită cu cea a Școlii de arhivistică, instituție, care, datorită eforturilor sale, în luna noiembrie a anului 1938 a fost încadrată în rindurile Școlilor superioare. Natura și scopul pregătirii în această instituție fiind evenimente științifice, profesorul Sacerdoțeanu, în calitate și de director al școlii, va pune un accent deosebit pe preocupările de metodică și tehnică în cercetarea și munca științifică în general și cea istorică în special, precum și pe pregătirea de specialiști în domeniul celor trei mari instituții de cultură destinate păstrării și prezentării neprețuitelor tezaure documentare ale omenirii : arhiva, muzeul, biblioteca⁷.

Activitatea științifică și metodică desfășurată în cadrul Școlii de arhivistică va rodi, publicațiile editate sub directa coordonare a directorului școlii stînd mărturie în acest sens. Amintim dintre aceste lucrări : *Carnetul studentului*, *Culegerile de facsimile* : seriile latină, slavă, greacă, turcă, *lecțiile de deschidere pe diverse teme*, adevărate programe analitice ale cursurilor de științe auxiliare (diplomatică, cronologie, arhivistică, genealogie) *cataloge de expoziții și altele*⁸. Dar cea mai mare realizare editorială rămîne buletinul Școlii de arhivistică „Hrisovul”.

Încă de la apariția primului volum, profesorul Sacerdoțeanu definea profilul noii reviste de : „Publicația de față — Hrisovul — prin însuși titlul ei ține să aibă un caracter mult mai restrîns. Se interesează în rîndul întii de documentul istoric. În paginile sale dorim să urmărim documentul atît în sine cît și ca izvor istoric pe de o parte, iar pe de alta trebuie să fie buletinul

³ Tudor Mateescu, Ioana Burlacu, Gabriela Mărășoiu, *Publicațiile Arhivelor Statului (1860—1977)*. *Bibliografie analitică*. București, 1978, cap. IX, p. 139.

⁴ Aurelian Sacerdoțeanu, „*Revista Arhivelor*” în anii 1938—1947. *Proiecte și realizări*, în „*Revista Arhivelor*”, anul LI (1974), vol. XXXVI, nr. 4, p. 483.

⁵ Mihail Fănescu, „*Revista Arhivelor*” (seria veche) și „*Hrisovul*” (*Bibliografie*), în „*Revista Arhivelor*”, XII (1969), nr. 1, p. 327—351.

⁶ Aurelian Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 483.

⁷ Tr. Rus, Ioana Burlacu, *Școala de arhivistică* în „*Revista Arhivelor*”, XII (1969), nr. 1, p. 143.

⁸ Tudor Mateescu, Ioana Burlacu, Gabriela Mărășoiu, *op. cit.*, cap. VIII (p. 137—138) cap. X (p. 141—159), cap. XI (p. 160—168).

Școlii de arhivistică, instituție anume dedicată pregătirii cercetătorilor de izvoare istorice naționale”⁹.

Înalta ținută științifică a problemelor de specialitate și a îndrumărilor metodice date a făcut ca această publicație să se bucure de interesul unui numeros public din țară și străinătate. Iată câteva aprecieri ale unor personalități române și internaționale, prevăzute de direcția școlii, deosebit de revelatoare pentru ținuta științifică a revistei și pentru utilitatea ei în formarea specialiștilor. Istoricul Ioan Lupaș : „Te felicit din toată inima pentru această impunătoare realizare științifică ; istoricul și editorul de documente Mihai Costăchescu : „L-am citit cu mult interes și găsesc că apariția și existența lui este foarte necesară”, Lott Cross din Viena : „Conținutul acestui volum onorează pe deplin Școala de arhivistică” ; Giulio Battelli din Roma ; „E o publicație care face onoare bună, școlilor noastre și României”¹⁰. Timp de 7 ani buletinul Școlii de arhivistică „Hrisovul”, și-a îndeplinit cu prisosință menirea, realizând ceea ce fondatorul și directorul ei preciza în primul an de apariție : „Se simte nevoia de temeuri, nu de considerente generale”.

Începând din anul 1943, activitatea științifică se desfășoară sub controlul și îndrumarea Institutului de cercetări științifice¹¹. Înființat din inițiativa directorului general, institutul avea drept scop, conform regulamentului de funcționare, elaborat de acesta, dezvoltarea activității editoriale prin publicarea de sinteze monografii, ediții critice și texte, documente, albume, manuale și studii de metodică istorică, organizarea de ședințe de comunicări cu caracter științific sau didactic, de conferințe, excursii de studii, participarea la manifestări arhivistice internaționale, organizarea unei sesiuni de informare și documentare științifică pentru cercetători ai mărturiilor istorice românești, alcătuirea unei biblioteci de specialitate, a unei bibliografii antice, organizarea de cursuri de specialitate, de completare a cunoștințelor lucrătorilor netitrați din arhive, biblioteci și muzee. Iată o concepție înăntată și un program revelator pentru nivelul înalt al arhivisticii românești datorat lui Aurelian Sacerdoțeanu.

Se cuvine a enumera și alte direcții importante ale activității profesorului Aurelian Sacerdoțeanu și anume : aplicarea legislației arhivistice, creșterea continuă a fondurilor și colecțiilor Arhivelor Statului, prin achiziții și prelucrări sistematice, asigurarea prelucrării materialului arhivistic, diversificarea formelor de folosire, păstrare și conservare a documentelor, salvarea de la pieire a numeroase arhive în anii grei ai războiului.

Modestele rînduri dedicate eruditului arhivist și istoric, Aurelian Sacerdoțeanu, ne-au permis doar să sugerăm coordonatele unei îndelungate și rodnice activități științifice remarcabile prin orizontul său deosebit de larg, prin adîncimea și temeinicia operei care a încununat această activitate, precum și profilul intelectual al profesorului care a creat generații de arhiviști, printre ei fiind specialiștii de astăzi ai Arhivelor Statului ce, cu competență profesională și abnegație durabilă față de nobila profesie aleasă, se străduiesc să confere noi valențe științive arhivistice românești, dar pe același drum, trasat cu claritate și hotărîre, acum 50 de ani, de către dascălul lor.

Un omagiu deci eruditului arhivist și istoric, operei sale, și totodată, un îndemn către această operă.

⁹ „Hrisovul”, I, 1941, p. 7.

¹⁰ Arh. St. Buc., fond Școala de arhivistică, dosar 32/1942, f. 1—36.

¹¹ Ibidem, dosar 42/1943, f. 174.

zind numărul tîrlelor, numele stăpînilor „care au avut animale în Valahia”, „numărul cailor și cornutelor” (la un loc), numărul oilor, numărul oilor percepute de beilicci, precum și dările plătite în bani⁹. Situația se referă desigur la iarna precedentă — 1764/1765.

Documentul a fost semnalat la începutul secolului de N. Iorga care a publicat rezumatul întocmit de Friedrich Stenner, arhivarul orașului Brașov, rezumat care conține însă unele greșeli¹⁰. El a fost totuși utilizat în istoriografia românească în această formă¹¹. Într-o lucrare apărută acum două decenii, se face trimitere la original, de asemenea, cu unele greșeli, cota fiind și ea eronată¹². Documentul, care cuprinde o mare bogăție de date, a rămas în esență pînă în prezent nefolosit.

În tabel se arată că, în iarna 1764/1765 se aflaseră în Țara Românească 131 de tîrle din ținutul Brașovului, dîndu-se și numele stăpînilor. Numărul lor nu este identic, deoarece două tîrle aveau cite doi stăpîni, iar la alte două se trece numai numele primului stăpîn, cu mențiunea „cum sociis”. Tîrlele proveneau din următoarele localități: Brașov și suburbiile lui — 9, dintre care 5 ale unor sași¹³ și 4 ale unor români: Baciú („Batsfalú”) — 4, Turcheș („Turkös”) — 3; Satu Lung („Hoszzufallú”) — 21; Cernat („Csernátfallú”) — 10; Bran („Tortsvár”) — 73 (cele mai multe); Purcăreni („Pürkeretz”) — 2; Tohanu („Tohán”) — 3; Prejmer („Prásmár”) — 1, cu doi stăpîni — un român, Vasii Gămulea și un sas, Georg Honigberger; Rîșnov („Rosnyo”) — 5. Se arată că „tîrgul Rîșnov trebuie să plătească în debito pentru muntele Baiul, pe anul 1764”. Mai tîrziu, în timpul ocupației austriece din 1789—1791, sașii din această localitate au ocupat munții Baiul și Valea Cerbului, ceea ce a determinat intervenția domnului Alexandru Moruzi, care, în 1793, dă poruncă să se facă cercetare la fața locului, iar sașii să fie scoși cu vitele lor din cei doi munți¹⁴.

Datele din tabel sînt însă incomplete, deoarece la un număr de 13 tîrle (12 din Bran și 1 din Rîșnov), rubricile nu au fost completate, arătîndu-se că, din cauza absenței stăpînilor acestora „nu pot fi date informații”. Pentru celelalte 118 tîrle, datele însumează următoarele cifre: 4685 cai și cornute, 93.421 oi, din care 8643 au fost luate de beilicci, dările (oieritul și vîcărîitul) luate în plus ridicîndu-se la 27.805 taleri și 15 aspri¹⁵. Componenta tîrlelor varia de la citeva zeci de vite la peste 1000, media fiind de 772 de capete¹⁶. Erau 31 de tîrle care depășeau cifra de 1000, patru dintre acestea detașîndu-se cu peste 1500 de capete, și anume cele deținute de mocanii Oprea Tîrță din

⁹ Ibidem, f. 2—10. Raportul este în limba latină, iar anexa în limba germană.

¹⁰ Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV, partea II, București, 1913, p. 1729—1730, nr. 3243.

¹¹ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 36—37.

¹² Eugen Pavlescu, *Meșterug și negoț la românii din sudul Transilvaniei (sec. XVII—XIX)*, București, 1970, p. 53.

¹³ Pe lângă vitele românilor erau trimise la pășunat peste munți și cele ale sașilor, ale nobililor unguri, ca și ale ceangăilor din cele șapte sate săcelene și ale securilor din Trei Scaune; păstorii care le însoțeau erau însă români. (Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 7; Andrei Veress, *op. cit.*, p. 132—133).

¹⁴ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 41.

¹⁵ Aceste cifre, cu unele mici deosebiri, sînt redată și în rezumatul lui Stenner. (Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XV, partea II, p. 1729—1730, nr. 3243).

¹⁶ Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 53. Potrivit reglementărilor din secolul al XVIII-lea, legate de perceperea dărilor, o turmă era socotită între 500 și 700 de oi, cifră redusă a buziv de Magistratul Brașovului la 300. (*Ibidem*).

Cernat ¹⁷ (1680 oi și 88 cai și cornute), Barbu Valahu („Oláh”) din Satu Lung (1700 oi și 69 cai și cornute), Vlăduț al lui Ieftenie din Bran (1500 oi și 40 cai și cornute) și Ion Rusu din Satu Lung (1400 oi și 190 cai și cornute) ¹⁸. Este vorba de un număr impresionant de vite, dacă se are în vedere faptul că datele, și așa incomplete, se referă doar la 10 localități din Țara Birsei.

*

Alte două documente similare au fost întocmite de către Agenția consulară austriacă din București și Iași pentru mocanii aflați cu vitele în Țara Românească în iarna 1785/1786 și respectiv 1787/1788. După câte știm, aceste documente au rămas pînă în prezent necunoscute și nefolosite de istoriografia românească. Ele conțin date mult mai bogate decît cel precedent, meritînd pe deplin să fie scoase la lumină și puse în valoare.

Primul, scris în limba italiană, poartă următorul titlu: „1785, Registro delli nomi dei pastori transilvani che sono venuti con le loro mandre in Valachia”. Rubricile sînt în număr de opt: numărul curent, data, numele, locul de origine, locul de pășunat („Luogo del pascolo”) din Țara Românească, oi, cai, mînji ¹⁹. Numele mocanilor și ale satelor de origine se pot identifica destul de ușor. La locul de pășunat se trece de regulă județul, uneori însă sînt precizate și localitățile, ca, de pildă, Obilești, Oltenița, Slobozia, Rușii de Vede, Caracal.

În registru se consemnează că, între 7 decembrie 1785 și 13 februarie 1786, au venit în Țara Românească la iernat 384 de mocani, originari din 31 de localități ale Transilvaniei, la care se adaugă și tirla unei săsoaice din Brașov, doamna Schiobel. Cei mai mulți erau din Săcele (84), Bran (71), Rășinari (33), Poiana (27), Brașov (26), Tilișca (22), Săliște (20), Rod (15), Cacova (12), Făgăraș (12), Rîșnov (11) etc. Din satele Galeș, Poiana Mărului, Tichindeal, Vama Buzăului, Dobirlău, Porcești, Avrig, Sînpetru, Tohanu, Pojorta, Perșani, figurează doar cite un singur stăpin de tirlă.

Documentul ne înfățișează o bogăție în vite cu totul remarcabilă. Din cele 385 de tirlă 181 cuprindeau între 1000 și 1500 de capete de vite, 43 între 1500 și 2000 și 7 peste 2000. Pe primul loc se situa Andrei Corbu din Brașov, care apare și în tabelul din 1765, unde este arătat că deținea 700 de oi și 20 de cai și bovine ²⁰. Acum era posesorul unei turme de 2500 de oi și al unei herghelii de 95 de cai și 29 de mînji. Era urmat de Oprea Galiș din Săliște, cu 2240 de oi, 8 cai și 4 mînji, apoi de Bucur Gărbăcea din Bran (2150 oi, 70 cai și 20 mînji), Stanciu Benga din același sat (2050 oi, 75 cai, 39 mînji), Bratu sin Bratu din Săcele (2000 oi, 83 cai, 19 mînji), Ioan Obadă din Bran (2000 oi, 70 cai, 22 mînji) și Ioan Enescu din aceeași localitate (1865 oi, 104 cai și 32 mînji) ²¹. În total acești păstori au avut în Țara Românească în iarna

¹⁷ Un Oprea Țircă este atestat la 1766, cînd da cheazășie pentru o datorie făcută (probabil de un alt mocan) în Țara Românească. (*Catalogul documentelor românești din Arhivele Statului Brașov*, vol. I, București, 1955, p. 263, rez. 1556).

¹⁸ Arh. St. Brașov, fond Primăria orașului Brașov, Actele Magistratului, Ab. II a, nr. 238/1765, f. 2—10.

¹⁹ Arh. St. Sibiu, fond Agenția consulară austriacă din București și Iași, nr. 26, f. 1.

²⁰ Arh. St. Brașov, fond Primăria orașului Brașov, Actele Magistratului, Ab. II a, nr. 238/1765, f. 1—3.

²¹ Arh. St. Sibiu, fond Agenția consulară austriacă din București și Iași, nr. 26, f. 2—10.

| no | Data | Nume | Origine | Lușgoda Pădure | Piere | Capelle | Colone |
|----|-----------------|------------------|---------|-------------------|-------|---------|--------|
| 1 | 1785 7. Ibr. | David Rășcu | Talmaci | Obilești | 900 | 8 | 4 |
| 2 | detto | Toma Stora | detto | detto | 850 | 6 | 1 |
| 3 | detto | Martha Vancias | detto | Olenias | 900 | 12 | 1 |
| 4 | detto | Toma Muzge | detto | Obilești | 1000 | 7 | 2 |
| 5 | detto | Păbur Vancias | detto | Olenias | 500 | 5 | 1 |
| 6 | 1870 | Păbur Vancias | Tomnari | Pășii de Jos | 760 | 11 | — |
| 7 | detto | Petru Popescu | Tomnari | detto | 1250 | 8 | — |
| 8 | detto | Păbur Vancias | Tomnari | detto | 1200 | 13 | — |
| 9 | 20 | Constantin Rășcu | 20 | hamea | 700 | 6 | 2 |
| 10 | detto | Mane Fontane | 20 | hamea | 1056 | 7 | — |
| 11 | 20 | Ypre Lihoi | 20 | hamea | 800 | 7 | — |
| 12 | 20 | Mane Meru | 20 | hamea | 860 | 18 | — |
| 13 | 20 | Ioan Plesu | 20 | hamea | 700 | 5 | — |
| 14 | 20 | Radu Kottora | 20 | hamea | 800 | 6 | 1 |
| 15 | 20 | Mane Ponus | 20 | 20 | 1010 | 4 | — |
| 16 | 20 | Păbur Jucanu | 20 | 20 | 1000 | 15 | — |
| 17 | 20 | Petru Vidrigan | 20 | 20 | 900 | 9 | — |
| 18 | 20 | heman Stora | 20 | 20 | 700 | 10 | — |
| 19 | 20 | Păbur Pădure | 20 | 20 | 800 | 6 | — |
| 20 | 20 | Ioan Măhăru | 20 | 20 | 800 | 7 | — |
| | | | 1 omnia | | 17076 | 170 | 17 |

Registrul mocanilor care și-au avut vitele la păscut în Țara Românească în iarna 1785/1786 — prima fiță.

1785/1786 un număr de 409.688 oi, 9422 cai și 2698 mînji, animale răspîndite în județele Ialomița — cele mai multe (189.379 oi, 5867 cai și 1690 mînji), Ilfov, Buzău, Slam, Rîmnic, Săcuieni, Vlașca, Teleorman, Olt, Romanați, Dolj și Mehedinți²².

În aceeași unitate arhivistică se află un registru similar pentru iarna 1787/1788, scris în limba germană, dar conținînd aceleași rubrici. Rezultă că atunci și-au iernat vitele în Țara Românească 74 de mocani originari din Săliște, Cacova, Rășinari, satele săcelene, Tilișca, Vale, Sebeș, Bran, Tălmăcel, Poiana, Porcești ș.a. Dintre aceștia, 9 posedau peste 1000 de capete de vite, iar 2 peste 1500: Dragomir Turcu din Baci (1720 oi și 100 cai) și Ieremia Țircă din Cernaț (1600 oi și 100 cai). Ultimul figurează și în registrul pentru iarna 1785/1786 cu 1500 oi, 80 cai și 20 mînji²³. În total, mocanii au avut la iernat, în județele Ialomița, Ilfov, Buzău și Slam Rîmnic, 52.302 oi, 1652 cai și 315 mînji²⁴, cifră net inferioară celei din lista precedentă, situație determinată, credem de împrejurările legate de războiul ruso-austro-turc izbucnit chiar în anul 1787.

Din documentele prezentate rezultă cu pregnanță marea bogăție în vite de care dispuneau mocanii în secolul al XVIII-lea. La cele aduse la pășunat în Țara Românească, trebuie adăugate însă cele trecute tot atunci în Moldova²⁵, în Dobrogea²⁶, ca și în zone mai îndepărtate, situate în afara spațiului românesc²⁷. Este o pagină a istoriei naționale, care merită pe deplin atenția cercetătorilor și de aceea scoaterea la lumină a unor noi izvoare referitoare la această temă nu poate fi decît bine venită.

R E S U M É

Des documents inédits dans les Archives d'Etat de Brașov et de Sibiu donnent des informations nouvelles sur la transhumance des pâtres roumains de la Transylvanie vers la Valachie dans le XVIII^{ème} siècle. Donc, ils détenaient des moutons, des bovinés et des chevaux qu'ils apportaient au pâturage même en hiver, surtout dans les plaines du côté du Danube. Uns d'eux avaient plus de 1500 bétail et même plus de 2000, ce qui représentait une grande richesse à ce temps là.

P R É C I S

Unpublished documents in the State Archives of Brașov and Sibiu give new information on the Romanian shepherds' moving from Transylvania to Wallachia. This means that they had lots of sheep, cattle and horses, which they grazed even during winter, mainly in the Danubian fields.

Some of them had over 1500 heads of cattle and others even more than 2000 heads, which meant a great wealth at that time.

²² Ibidem, f. 13.

²³ Ibidem, f. 4. Este atestat în actele Magistratului Brașovului în ianuarie 1788, ca și în mai 1794, cînd își avea, de asemenea, oile la păscut în Țara Românească. (*Catalogul documentelor românești...*, vol. I, p. 329, rez. 2004; p. 473, rez. 2953).

²⁴ Arh. St. Sibiu, fond Agenția consulară austriacă din București și Iași, nr. 26, f. 25—26.

²⁵ N. Iorga, *op. cit.*, p. 359—362; Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 16—18, 27—35; Andrei Veress, *op. cit.*, p. 133, 151—155, 165—168, 176—178.

²⁶ Tudor Mateescu, *op. cit.*, p. 10—13.

²⁷ D. Șandru, *op. cit.*, p. 46.

Politica expansionistă a Rusiei la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Noi mărturii documentare

MARIAN STROIA

Cînd, la 20 februarie, 1780, Ecaterina a II-a semna patenta de numire a lui Serghei Loșcariov în calitate de consul general al Rusiei în Principatele Române (Moldova, Țara Românească și Basarabia)¹ evenimentul a trecut mai puțin băgat de seamă. Din capul locului trebuie să subliniem că descrierea acestui episod nu este inedită, ea a mai fost abordată în istoriografia noastră în urmă cu patru decenii². Dar contextul intern rus ca și cel internațional în care el s-a produs, mai puțin sau deloc tratate la vremea respectivă, ca și apariția unor mărturii documentare — despre care vom vorbi mai jos — justifică, credem noi, redeschiderea dosarului problemei. Ea nu poate fi înțeleasă cu claritate decît prin reliefaarea amănunțită a luptei pentru putere din sinul clasei politice conducătoare ruse, și corespunzător acesteia, a schimbărilor produse în orientarea politicii externe a imperiului.

După cum este știut, în primul deceniu și jumătate de domnie a Ecaterinei a II-a, orientarea strategică predominantă în relațiile externe a fost aceea a preocupării pentru constituirea sistemului de alianță nordic (Rusia, Prusia și Danemarca), secondate de Polonia și Suedia — îndreptată contra Austriei și Franței.

Această tendință și-a avut promotorul în persoana lui Nikita Panin, remarcabilă personalitate a diplomației ruse, reprezentat al mării nobilimi din centrul imperiului, a cărui influență politică înlăuntrul țării era de asemenea considerabilă. Istoricul și politologul american David L. Ransel vorbește chiar de un veritabil „partid al lui Panin” (nu știm dacă termenul este adecvat), cu o pondere foarte importantă în principalele organisme de conducere ale instituțiilor statului autoritar rus (armată, administrație, biserică)³. Ascensiunea, de pe la mijlocul deceniului 8 al secolului, a noului favorit al Ecaterinei a II-a, Grigori Potemkin și a camarilei sale, avea să modifice însă substanțial acest raport de forțe și va avea implicații radicale pentru echilibrul de forțe interne și mai ales pentru politica externă a imperiului⁴.

Confruntată cu opoziția fățișă a Colegiului Afacerilor Străine, controlat de N. Panin și partizanii săi, împărăteasa a avut nevoie de timp pentru a-și constitui propriul său partid, favorabil vederilor sale, ca și ambițiilor ei în politica externă. Ea a început prin luarea de măsuri care să neutralizeze influența lui Panin și a partizanilor săi dintre marii duci și a decis să blocheze

¹ Termenul Basarabia din titulatura primului consul rus în Principatele române desemna în fapt Bugeacul — populat de tătari — din sudul zonei dintre Prut și Nistru; restul teritoriului, după cum este cunoscut, făcea parte integrantă din principatul Moldovei (cel puțin la această dată, situația schimbîndu-se după nefericitul tratat de pace de la București, din mai 1812).

² C. Șerban, *Înființarea consulatelor ruse în Țara Românească și Moldova*, în „Studii și cercetări de istorie medie”, II (1951), tom I p. 61—72.

³ David L. Ransel, *The politics of Catherinian Russia. The Panin Party*, New Haven and London, 1975, p. 30—31.

⁴ Nicholas Riasanowsky, *Histoire de Russie*, Paris, Hachette, 1984, p. 261—264; I. Uspenski, *Kak voznie i razvilsia v Rosii vostočnij voľnos*, Skt. Petersburg, 1887, p. 68—69.

inițiativele lui Panin în alegerea personalului diplomatic. În loc, ca în trecut, să valideze opțiunile acestuia, ea a trecut personal la nominalizarea și la selecționarea candidaților. Astfel, în vara anului 1779 ambasadorul de la Londra, A.S. Musin-Pușkin (fidel lui Panin) a fost înlocuit cu mai maleabilul Ivan I. Simolin, iar în anul următor ea însăși l-a introdus în Colegiul Afacerilor Străine pe A.A. Bezborodko⁵ protejatul lui Gr. A. Potemkin. La începutul lui 1781 un alt partizan și pion important al lui Panin, A.S. Stahiev (care fusese alături de Panin încă din 1750 cînd îl însoțise pe acesta în Suedia), a fost rechemat din postul cheie de ambasador la Constantinopol și înlocuit cu tînărul și energicul diplomat I.I. Bulgakov.

Cînd toate aceste schimbări au fost efectuate, în afara Colegiului au început în secret negocierile cu Austria. Această activitate subterană a fost desfășurată sub forma convorbirilor dintre ambasadorul austriac Cobenzel și noul favorit al țarinei, prințul Gr. A. Potemkin. În noiembrie 1780 moartea Mariei Tereza a înlăturat ultimul obstacol și, la începutul anului următor (1781), Cobenzel a prezentat în scris oferta de alianță a țării sale. Cînd Colegiul Afacerilor Străine, sub președinția lui Panin, s-a pronunțat pentru respingerea ofertei, Ecaterina a ignorat pur și simplu recomandările acestuia și a încredințat negocierile noului grup de forțe: Gr.A. Potemkin, A.A. Bezborodko, S.R. Voronțov. Retragerea lui N. Panin, în aprilie 1781, la moșia sa de la Dughino, lângă Smolensk, a ușurat tentativa Ecaterinei de a scoate Colegiul Afacerilor Străine de sub controlul său. Simțind că direcția vîntului se schimbă, doi din oamenii — cheie ai colegiului, P.V. Bakunin și A.I. Marcov, s-au decis să treacă în cealaltă tabără a-și salva pozițiile. Restul trrierii l-a efectuat vicecancelarul P.A. Osterman.

Pe de altă parte, gruparea politică a partizanilor lui Panin era acum dispersată: P.A. Rumianțev — guvernator general în Ucraina, V.I. Repnin — guvernator la Smolensk, Piotr Panin (fratele său) retras în inactivitate la Moscova.

Ecaterinei a II-a nu-i mai rămînea decît să treacă la ultima etapă a operațiunii (a planului său). Împărăteasa a mai așteptat cîteva zile după plecarea în străinătate a țareviciului Pavel și apoi, la mijlocul lui septembrie 1781, i-a ordonat pe neașteptate lui Panin să predea hîrtiile oficiale vicecancelarului P.A. Osterman care de acum înainte avea să îndeplinească atribuțiile reale ale ministrului de externe. Panin păstra titlul de președinte al Colegiului Afacerilor Străine, ca și locul său în Consiliul Imperial, dar practic nu mai avea obligații de îndeplinit. În felul acesta discret, pe tăcute, dar în mod ireversibil, lua sfîrșit dominația de peste două decenii a partidului lui Panin pe arena politică rusă⁶.

Tot ceea ce avea să urmeze din acest moment nu era prea greu de anticipat. Dintr-odată centrul de greutate al intereselor de expansiune teritorială ale Rusiei se muta spre sud, iar coincidența cu tendințele similare de penetrație spre sud-est ale Austriei se confruntă în același obstacol comun: alunecatul pe panta decăderii Imperiu otoman. Apropierea dintre cele două mari puteri devine acum firească, iar obiectivele precise ale Rusiei sînt expuse în

⁵ N. I. Grigorovici, *Kantsler Kniaz Aleksandr Andreevici Bezborodko v sviazi s sobřtiami ego vremeni*, în „Sbornic Istorického Russkago Imperatorskogo obsčestva”, t. 26 (1879), t. 29 (1881), p. 34—42.

⁶ Isabel de Madariaga, *Russia in the age of Catherine the Great*, New Haven and London, 1981, p. 232—234.

faimoasa scrisoare a Ecaterinei a II-a din 10 septembrie 1782 către Iosif al II-lea, care conținea în germene esența faimosului proiect grecesc (sau planul dacic). Pe lângă împărțirea sferelor de interes prin ciopirțirea muribundului Imperiu otoman, împărăteasa propunea, pentru a evita o vecinătate nemijlocită a celor două imperii, crearea unui stat-tampon: „Acest stat, cunoscut odinioară sub numele de Dacia, ar putea fi format din provinciile Moldova, Țara Românească și Basarabia sub un suveran de religie creștină dominantă în aceste țări, pe a cărui persoană și stabilitate cele două curți ar putea să se bazeze; având grijă de a stabili în același timp că noul stat va fi ereditar și va rămâne pe de-antregul independent, fără să poată fi vreodată reunit nici la Rusia, nici la Austria și că cele două imperii ale noastre nu vor consimți niciodată ca el să cadă în dependența unei alte puteri”⁷.

Nu e prea greu de presupus măsura în care Rusia, cu necunoscutu-i apetit teritorial, ar fi respectat „independența” prezumtivului stat-tampon al Daciei. Ajunge doar să spunem că evenimentele ulterioare n-au mai permis materializarea acestui proiect de partajare a Imperiului otoman⁸. În schimb, spre deosebire de Imperiul austriac, a cărui activitate de politică externă era îngreunată de situația complicată-conjunctural din centrul continentului, Rusia nu a ezitat să anexeze teritorii atunci când a simțit că rezistența potrivnicului e slăbită: Crimeea (1783), Georgia și Imeretia (1786).

În contextul astfel descris mai sus, alegerea candidatului pentru postul de consul în Principate nu a fost întâmplătoare, căci viitorul titular era unul din protejații lui Potemkin, iar această situație îi asigura garanția ascensiunii sale politice viitoare. Născut în 1739, de origine georgiană, Serghei L. Loșcariov își părăsise la 18 ani țara de origine pentru a se stabili în Rusia, la Astrahan. Absolvent în 1762 al Colegiului studentesc pentru afaceri străine, el avea să-și înceapă cariera diplomatică la Constantinopol, fiind trimis ca: „jeune de langues” (dragoman) pe lângă rezidentul rus Alexei Obrescov (1751–1768). Această funcție i se potrivea ca o mânășă, fiind un bun cunosător al citorva limbi străine, între care evident cea turcă. Promovat asesor de colegiu, este transferat, în 1779, consul la Sinope, iar din februarie anul următor consul în Principatele Române.

Venind din Rusia, Loșcariov a sosit la Constantinople la 20 iunie 1780, iar la circa o lună de la sosire s-a și prezentat, însoțindu-l pe ambasadorul Stahiev, ministrului de externe turc (*reis-efendi*) Halil Hamid Efendi⁹, cerînd recunoașterea sa și eliberarea de către Poartă a beratului corespunzător (brevet de confirmare). Această cerere a Rusiei se baza pe una din stipulațiile articolului XI al tratatului de pace de la Kuciuk-Kainargi, recent încheiat, care prevedea că „Poarta permite de asemenea ca să rezideze consuli și vice-consuli în toate locurile unde Curtea Rusiei va judeca potrivit să-i stabilească și ei vor fi tratați și considerați în deplină egalitate cu alte puteri prietene”.

⁷ A. Arneth, *Joseph II unde Katharina von Russland. Ihr Briefwechsell*, Wien, 1889, p. 153–154.

⁸ În legătură cu acest aspect vezi Ion I. Nistor, *Restaurarea Daciei în sintezele diplomației europene*, în „Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice”, tom. XXI (1939), p. 1–19; S. I. Dostian, *Rossia i Balkanskiij vopros*, Moskva, 1972, p. 168–173; mai recent Gh. David, *Ecaterina a II-a, Potemkin și... regatul Daciei*, în „Magazin istoric” (serie nouă), an XXV (1991), nr. 9, p. 66–71.

⁹ Ministru de externe (*reis-efendi*) al Imperiului otoman între 9 decembrie 1779 – 2 octombrie 1780.

Nu vom insista, în cele ce urmează, asupra îndelungatei și înverșunatei bătălii politice dusă de cele două puteri în legătură cu acest episod (aceste aspecte fiind tratate pe larg în alte contribuții consacrate acestei probleme)¹⁰. Ajunge să menționăm că la capătul unei confruntări acerbe, întinsă pe durata a circa un an și jumătate, Rusia obținea finalmente câștig de cauză și, la 2 februarie (s.v.) 1782, S. Loșcariov pleca spre București¹¹, unde odată ajuns se înfățișa în audiența de prezentare domnului fanariot Nicolae Caragea.

În legătură cu acest episod de istorie diplomatică, investigațiile noastre, efectuate în fondul de microfilme U.R.S.S. de la Arhivele Statului din București, ne-au dus la depistarea a două interesante documente, necunoscute pînă în prezent în forma originală, și asupra cărora vrem să ne oprim pe scurt în continuare¹².

Ele provin din fondul 1261 al Ț.G.A.D.A. (Arhive de Stat pentru Acte vechi din Moscova), opis 6, p. 335—346, și conțin mai întii Patenta imperială de numire a lui Loșcariov în calitate de consul general al Imperiului tuturor Rusiilor în Moldova, Țara Românească și Basarabia, și în continuare Instrucțiunile de folosință pentru uzul Consulului care însoțeau Patenta de numire. Patenta de numire nu cuprinde elemente deosebite; ea era întocmită de unul din funcționarii inferiori ai Colegiului pentru Afaceri Străine (secretarul Vasili Safonov) la 10 februarie 1780, contrasemnată de un membru al comitetului — P. Bakunin — și conținea atestarea calității mai sus amintite în fața celor doi domni și a înalților funcționari de stat. Patenta mai includea și mențiunea confirmării sale de către împărăteasă (la 20 februarie 1780), ca și locul de emiteră: Sankt-Petersburg.

În ceea ce privește Instrucțiunile, fără a releva dezvăluiri de ordin senzațional, de natură să răstoarne radical cunoștințele noastre, ele au totuși meritul că ne permit să înțelegem direcțiile de acțiune și obiectivele care interesau în cel mai înalt grad diplomația rusă. „Instrucțiunile” specificau consulului că acestuia îi revenea misiunea de a-i proteja pe negustorii și călătorii ruși în Principate și Basarabia, îi cereau să asigure deci un comerț liber și în deplină securitate¹³, să se ocupe de siguranța avutului supușilor ruși și să întrețină relații prietenești cu consuliile celorlalte țări. Loșcariov urma de asemenea să informeze Colegiul prin rapoarte regulate, asupra modului cum își îndeplinea atribuțiile și să comunice în timp util orice informații în legătură cu mișcările de trupe turcești, cu repararea cetăților sau cu pregătirile acestora. I se recomanda de asemeni să se deplaseze la Constantinopol pentru a convinge Poarta să manifeste „răbdare și îngăduință” în ceea ce îi privește pe domni și slujbașii lor.

Consulului i se cerea deci să mențină legături permanente cu ambasadorul Stahiev (de la Constantinople), și să ceară de la acesta sprijinul necesar pentru îndeplinirea muncii lor. Lui Loșcariov i se fixa o indemnizație lunară

¹⁰ Vezi în acest sens articolul lui B. G. Spiridonakis, *L'établissement d'un consulat russe dans les Principautés Danubiennes 1780—1782*, în „*Balkan Studies*”, IV (1963), nr. 2, p. 289—314; de asemenea, Hurmuzaki, vol. X, *Documente privitoare la istoria românilor*. Rapoarte consulare prusiene din Iași și București (1763—1844) adunate, adnotate și comentate de N. Iorga, București, 1897, p. XXIX—XXX.

¹¹ Hurmuzaki, *Documente...*, vol. IX, partea a II-a, București, 1899, p. 123.

¹² Arh. St. Buc., colecția Microfilme URSS, rola 91. c. 1344—1355. (Centralinii Gosudarstvennii Arhiv Drevnih Aktov Moskova, fond 1261, opis 6, p. 335—346).

¹³ Vezi și N. Giers, *Din trecutul consulatului Rusiei din Iași*, în „*Arhiva*”, Iași, 1897, p. 643.

de 80 de ruble, precum și 6 ruble pentru cheltuieli aparte; suma putea fi mărită dacă o cereau necesitățile slujbei. Instrucțiunile erau semnate de N. Panin și de Ivan Osterman.

Să vedem acum cum a transpus cel dintâi consul rus în Țările Române în practică aceste instrucțiuni. În această privință dispunem de sugestiva și excelenta descriere a activității sale realizată de Nicolae Iorga, care, însușind mărturiile din epocă, ne relatează: „Era un fel de pitic monstruos, cu înfățișare de lapon, veșnic în mișcare, cu vorba îndrăzneată și spiritul intrigant și întreprinzător, prefăcut și lăudăros, vorbăreț prin sistemă, așa că nu te lăsa să deschizi gura, murdar și luxos, cheltuind îndoit cît leafa sa și lăsîndu-și datoriile în plata împărătesei, șiret din fire și insolent din principiu”¹⁴. „Îi trata pe boieri ca pe niște ciini, pretindea să asiste la ședințele Divanului și făcu pe voievod să simtă că acest vecin este de fapt un stăpîn; că această cancelarie, sub drapelul viitorului valorează mai mult decît palatul său umplut cu o pompă vană a unei lumi aflată la asfințit. Substitutul său de la Iași, maiorul Salonski, aduna pe dezertori, strîngea în jurul persoanei sale o gardă puternică și organiza o adevărată colonizare a stepei ruse cu elemente sustrase Moldovei. Toată lumea respiră ușurată cînd, la sfîrșitul aceuiași an el părăsi această țară, unde avea să revină totuși mai tîrziu în calitate de șef al administrației și dragonam la următorul congres de pace”¹⁵.

După o scurtă ședere la București, S. Loșcariov a mers la Iași, atît pentru a se prezenta în audiență la domnul Constantin Moruzi, cît și pentru a-l instala acolo în calitate de viceconsul pe Ivan Salonski¹⁶. Încurajat fiind de rezistența opusă de turci numirii consulului rus, ca și șocat de manierele arogante ale acestuia, voievodul din Moldova l-a primit cît se poate de rece pe noul consul. Nu este exclus de aceea ca la înlocuirea din funcție a lui Constantin Moruzi un rol important să-l fi avut rapoartele evident nefavorabile ale acestuia, ca și presiunile la Poartă ale noului ambasador rus Iacob Bulgarov.

Misiunea diplomatică a lui Loșcariov în Principate a durat doar pînă la sfîrșitul anului, cînd a fost trimis la consulatul Rusiei din Baccisarai (Crimeea), pe lângă hanul tătar Șahin Ghirai, în locul său fiind numit în calitate de consul general Ivan Severin. Biografia politică a lui S. Loșcariov ne arată că a mai revenit totuși în Principate: în cursul războiului ruso-austro-turc care a urmat, el a deținut funcția de președinte al Divanului Moldovei (1789), iar în ianuarie 1792, cu ocazia încheierii păcii de la Iași cu Imperiul otoman, a făcut parte, alături de Alexadr Samoïlov și Iosef Ribas, din delegația rusă. După o perioadă de inactivitate de 3 ani (începută în 1804), îl vom regăsi din nou în 1807 în Țările Române. Avansat la rangul de general, era de data aceasta desemnat ca plenipotențiar la tratativele cu turcii din același an, încheiate cu armistițiul de la Slobozia. A încetat din viață la 6 octombrie 1814 la Vitebsk.

Ascensiunea politică și „cursus honorum” ale lui S. Loșcariov nu reprezintă un episod aparte în cadrul aparatului de stat al Imperiului rus, căci acesta i-a răsplătit întotdeauna cu larghețe pe aceia dintre protagoniștii săi care au îndeplinit cu strictețe directivele politice ale Petersburgului. Conduita

¹⁴ Hurmuzaki, *Documente...*, vol. X, p. XXIX.

¹⁵ N. Iorga, *Histoire des relations russo-roumaines*, Jassy, 1917, p. 194.

¹⁶ C. Șerban, *op. cit.*, p. 66.

sa în raport cu autoritățile românești este în schimb tipică modulului în care țarismul rus s-a comportat față de viitoarele sale obiective de expansiune; aroganța și disprețul sint împletite cu duplicitatea și viclenia. Iar în ceea ce privește acest moment al înființării consulatului rus în Principatele Române¹⁷, putem conchide că el a reprezentat un episod diplomatic suficient de important prin consecințele sale pe toate planurile. Încheierea cu succes de către Rusia a acestei operațiuni marca o nouă etapă în spinoasa problemă orientală care, mai ales după 1774, ieșea din amorțeală pentru a deveni o preocupare presantă a cabinetelor europene.

R E S U M É

Dans la collection des microfilms qui appartient aux Archives d'État de Bucharest on a trouvé des copies sur la diplôme de nomination et sur les instructions (le 20 fevrier 1780) du premier consul russe dans les Principautés Roumaines, Serghei Loșcariov; en utilisant ces copies l'auteur reconstruit le cadre interne et international de cet épisode historique. On presente la nomination et la carrière de Loșcariov dans le contexte de la lutte au sommet sur la povoir dans la Russie d'Ecaterina II et on considère le combat pour introduire les consulats russes dans les Principautés comme une expression de l'expansionisme russe de l'époque. En relevant que les documents sont inédits, l'auteur met en relief l'attitude abusive et arbitraire du diplomate dans ces rapports avec les autorités roumaines.

P R É C I S

In the microfilms collection of the State Archives in Bucharest, copies of the nomination diploma and instructions (20th of February 1781) belonging to Serghei Loșcariov, the first Russian consul in the Romanian Principatities have been found; on this basis the author of the article recreates the internal and international frame of this historic episode. Loșcariov's nomination and career are presented within the context of the high levelled fight for power in Ecaterina II's Russia, and the struggle to introduce Russian Consulates into the Principatities is considered as an evident expression of the Russian Empire's expansionist tendencies of the time. The author underlines that the documents are inedited and also reveals the Russian diplomat's abusive and arbitrary attitude in his relationship with the Romanian authorities.

¹⁷ În legătură cu acest aspect semnalăm și contribuția mai recentă a cercetătoarei bulgare Tamara Stoilova, *Ţeli i zadači ruskih konsulstv v Osmanskoj Imperii i Sredizemnomonie v XVIII veke*, în „Bulgarian Historical Review”, XVI (1988), nr. 1, p. 15–33. Autoarea consideră că, spre deosebire de instituțiile diplomatice ale Imperiului țarist din zona Mediteranei, care urmăreau cu preponderență interese economice, consulatele ruse din Principatele Române au avut cu prioritate obiective de ordin politic și militar.

Structura socială în Țara Românească (1828—1831)

DINICĂ CIOBOTEA

Structura socială a Țării Românești de la începutul deceniului patru al secolului trecut a fost, chiar de atunci, o problemă amplu dezbătută de forțele sociale interne, dar și subiect sondat și investigat de străini. Mobilul dezbaterilor nu consta într-o delimitare de conținut, ci în exprimarea drepturilor statuate istoricește pentru unele categorii sociale sau preconizate de căile care integrau o stare istorică ancorată încă în feudalism unui nou consens social, politic și național, cel al liberalismului, democratismului și naționalismului burghez.

Ampla dezbateră politică despre structura socială a țării s-a conturat și mai mult în deceniile cinci și șase, cu deosebire în timpul evenimentelor revoluționare pașoptiste și în alegerile din 1857—1859. Acest fapt ne-a îndemnat să abordăm subiectul temei noastre circumscris anului 1830, adică la interferența unor structuri „cărate” de timp și epoca de legislație modernizatoare zisă „reglamentară”.

Descifrarea direcțiilor și perspectivelor acestei societăți necesita, pentru proiectarea și înfăptuirea procesului istoric, cunoașterea structurii sociale, a relațiilor și intereselor, a locului și rolului diferitelor categorii sociale. Analizele contemporanilor aceluși timp sînt caracterizate, și este firesc să fie așa, atît de conservatorismul ce nu se putea dezlipi de condiția socială a individului sau de orizontul presant dar limitat al unei realități, cît și de nuanțate exprimări, idei de reformă, contestări, subsumate — conștient sau inconștient — tendințelor de înnoire vroite de *toată* societatea românească într-un model european. Într-un sens mai restrîns, aceste analize se codificau ideologic în jurul chestiunii proprietății.

Începînd cu anul 1831, proprietatea a devenit nodul gordian al societății. Pentru ea s-au căutat principiile vechiului drept, dar în fapt se pregăteau altele, s-au confruntat indivizii sau grupările sociale pînă la mobilizarea revoluționară manifestă și deschisă. Categoriile sociale, purtătoare ale interesului general constituit la nivelul necesității momentului istoric, au promovat prin mijlocirea statului, ideologia convenabilă, cea a dreptului de esență capitalistă.

Cercetarea istoriografului este afectată de acest fenomen de suprastructură atîta timp cît se va informa din izvoare subiective (broșuri, ziare, reviste). Noi credem că abordarea unei faze în dezvoltarea societății trebuie să se facă nu dinspre ideologia epocii respective, exprimată prin asemenea izvoare scrise, ci dinspre realitatea socială conținută în documentele statistice neinterpretate spre reflectarea ei ideologică. În acest sens, analiza structurii sociale a Țării Românești în anii 1828—1831 corespunde unui asemenea demers istoriografic, căci ceea ce exista ca realitate atunci s-a materializat în elaborarea codului de legi zis *Regulamentul Organic*, contradictoriu prin sensurile cărora le deschidea drumul, încercînd, totodată, să oprească la acel moment o evoluție ireversibilă. Astfel convenim — precum a explicat cuprinzător într-un context profesorul Henri H. Stahl — „că dezvoltarea dreptului

nu e un fenomen de sine stătător, care explică dezvoltarea societății, ci dimpotrivă un fenomen însoțitor care trebuie explicat prin dezvoltarea societății”¹.

Delimitarea categoriilor sociale este o problemă foarte complexă². Cheia înțelegerii structurii acestora, de la baza economică pînă la conștiința socială și psihologia socială a oamenilor din cuprinsul lor, este raportarea acestora la fapte istorice. Orice încercare de strictă separare va fi însoțită de cadrul raporturilor materiale, spirituale și morale care le unesc și totodată le despart. „Par structure — scria istoricul francez Fernand Braudel — les observateurs du social entendent une organization, une cohérence, des rapports assez fixes entre réalités et masses sociales. Pour nous, historiens, une structure est sans doute assemblage, architecture, mais plus encore une réalité que le temps use mal et véhicules très longmmment”³.

Fără să ne propunem a face conexiunile cu anterioritatea sau cu epoca ulterioară, prin tema noastră reliefăm disponibilitățile societății românești intrate pe făgașul modernizării. Beneficiind și de faptul că de la începutul deceniului patru al secolului al XIX-lea se păstrează izvoare statistice pentru toată Țara Românească, credem că istoricul poate să reamplaseze elementele ansamblului social românesc într-o cît mai veridică ipostază. Căci numai unei realități structurate, exprimată statistic (matematic), putem să-i relevăm caracterele și tendințele.

Dezbaterile ideologice privind structura socială a țării urmau transformările și mutațiile petrecute în societatea românească. O mare parte din grupările și categoriile sociale, cuprinse într-o sferă de interese comune cu burghezia, au sprijinit — la început mai timid, apoi tot mai convingător — finalizarea unui program nou (în limbajul zilelor noastre: alternativă), echilibrat în dimensionarea obiectivelor de emancipare economice, sociale politice, culturale și naționale.

Raportarea la puterea politică simplifică organizarea societății la existența doar a „două clase inamice”: boierii și țaranii. Începînd cu deceniul patru tot mai mult însă a apărut și s-a dezvoltat ideea „stării a treia”, a „clasei de mijloc”⁴, noțiune care cuprindea categoriile de negustori, meseriași, funcționari, intelectuali etc.

¹ Henri H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească*, București, 1969, p. 11.

² Gh. Platon, *Considerații privind situația numerică și structura boierimii din Moldova în preajma revoluției de la 1848, în Populație și societate. Studii de demografie istorică*, vol. II, Cluj-Napoca, 1977, p. 352 și urm.

³ Fernand Braudel, *Ecrits sur l'histoire*, Paris, 1969, p. 50.

⁴ Ioan C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic, 1834—1848*, București, 1915, p. 252. Autorul a constatat existența „păturii medii a societății” înainte de 1831, dar adăuga că „ea nu participa întru nimic la conducerea trebilor publice și, cu totul nepregătită pentru așa ceva, glasul ei nu se auzea niciodată”. O evaluare contrară, în concordanță cu acumularea de informații documentare pe parcursul a peste o jumătate de secol de la apariția lucrării lui Ioan C. Filitti, se găsește la Constantin C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române pînă la 1848*, București, 1972, p. 9, care, identificînd pătura medie a societății cu burghezia, a relevat că aceasta „își făcuse auzită vocea încă de la începutul secolului al XIX-lea, ea nu așteptase Regulamentul Organic spre a se manifesta”. Vezi și Gh. Zane, *Mișcarea revoluționară de la 1848 în Țara Românească*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, III, 1963, p. 212.

Introducerea Regulamentului Organic a consfințit atestarea unei burghezii⁵, dar și „nenumăratele drepturi ale proprietarilor”⁶ contra țăranilor clăcași. Nicolae Bălcescu remarcă pe de o parte „țărani muncitori, producători, contribuabili, numai cu datorii, fără nici un drept” și de cealaltă parte „boieri trîndavi, consumatori, privilegiați”, care „au drepturi fără nici o datorie”⁷. Imaginile contrare despre cele două clase sociale, boierii și țăranii clăcași, oglindesc lupta ideologică a celor stopați spre monopolul puterii politice, purtătorii de cuvînt ai burgheziei în ascensiune. Detașându-ne pe cît este posibil de aprecierile unor mari personalități ale revoluției române din 1848, credem că, apelînd la izvoarele „catagrafice” (statistice) din 1828, 1829, 1831 și 1832, vom face o evaluare mai apropiată de adevăr a resorturilor sociale din Țara Românească într-un moment de răscruce istorică.

BOIERIMEA

Boierimea era categoria socială dominantă a societății românești la 1828 — 1831: monopoliza puterea politică; era deținătoarea (stăpîna) celei mai mari părți din fondul funciar al țării; „păgubită” din poziția de deținătoare a monopolului economico-social în favoarea burgheziei. Se manifesta, conform aprecierilor de atunci, ca o castă, conservatoare, eterogenă, despotică, coruptă și lașă. Ea era în contradicție cu sensurile mișcării istorice ale neamului. Relevantă rămîne în această problemă aprecierea lui Nicolae Bălcescu: „Spiritul național și patriotic luase o putere mare din revoluția de la 1821 și din restatornicirea unui guvern mai național decît cel trecut; și în vreme ce partida ciocoilor cu noua partidă fanariotă reîntemeiază la 1830 își dispută puterea și rivalizarea de zel și lingușiri către Rusia, o jună partidă națională se întocmește și își ia de misie d-a continua programa revoluției de la 1821 și d-a realiza întru tot dorințele și trebuințele poporului, surpînd ciocoismul și fanariotismul și înălțînd românismul la putere”⁸.

Dar cită pondere economică, socială, politică și morală avea boierimea în Țara Românească la 1828—1831 constatăm numai sintetizînd izvoarele documentare ale vremii, detașându-ne de limbajul revoluționar al generației pașoptiste, care ne dovedește doar gradul de confruntare socială condusă de burghezie în lupta pentru cucerirea puterii politice.

În anii 1829—1831, în toată țara erau 1311 boieri⁹. Catagrafiile din 1829, 1831 și 1832 îi surprind în următoarea împărțire: 67 în clasa I-a, 162 în clasa a II-a, 416 în clasa a III-a, 228 boiernași. Ierarhizarea boierimii estimează faptul că această clasă socială era neunitară. Astfel, în chiar primul an al epocii regulamentare s-au conturat viitoarele transformări în natura însăși a boieriei, fiind acum apreciată diferit decît sub regimul anterior.

⁵ *Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei*, vol. 4, ed. Paul Negulescu și George Alexianu, București, 1944, p. XLII (Studiu introductiv).

⁶ N. Bălcescu, *Mersul revoluției în istoria românilor*, în *Opere*, vol. II, Scrieri istorice, politice și economice, 1848—1852, ed. G. Zașcă și Elena G. Zașcă, București, 1982, p. 109: „Dar Regulamentul nu se mulțumește a dezmoșteni un popor întreg și a organiza statul ciocoiesc, ci încă... urcă nemăsurat drepturile proprietarilor și în faptă robește pe om pămîntului și monopolizează proprietatea în minile ciocoilor”.

⁷ Idem, *Question économique des Principautés Danubiennes*, *ibidem*, p. 57 și urm.

⁸ Idem, *Mersul revoluției...*, p. 109.

⁹ Ioan C. Filitti, *Catagrafie oficială de toți boierii Țării Românești*, București, 1929.

I. Boierii mari (clasa I-a) după Catagrafia din 1829

| Nr. crt. | Rangul | După calculul lui I. C. Filitti | După calculul nostru | Obs. |
|----------|-----------------|---------------------------------|----------------------|--|
| 1. | mari bani | 6 | 5 | I. C. Filitti a numărat pe C. Creţulescu de 2 ori Fără Al. Ghica, care apare de 2 ori cu 2 ranguri Cu Al. Ghica şi cu un spătar de Moldova |
| 2. | mari vornici | 22 | 20 | |
| 3. | mari logofeţi | 15 | 15 | |
| 4. | mare vistier | 1 | 1 | |
| 5. | mare spătar | 1 | 1 | |
| 6. | mari postelnici | 3 | 1 | |
| 7. | hatmani | 11 | 7 | |
| 8. | agă | 9 | 8 | |
| 9. | mari cămăraşi | 2 | 2 | |
| | Total | 70 ¹⁰ | 62 ¹¹ | |

II. Boierii din clasa a II-a

| Nr. crt. | Rangul | Catagrafia din 1829 | Catagrafia din 1831 | Catagrafia din 1832 | Total |
|----------|--------------|---------------------|---------------------|---------------------|-------|
| 1. | cluceri mari | 13 | 4 | — | 17 |
| 2. | căminari | 27 | 11 | 2 | 40 |
| 3. | paharnici | 28 | 10 | 1 | 39 |
| 4. | stolnici | 37 | 10 | 4 | 51 |
| 5. | comisi | 8 | 7 | — | 15 |
| | Total | 113 | 42 | 7 | 162 |

III. Boierii din clasa a III-a

| Nr. crt. | Rangul | Catagrafia din 1829 | Catagrafia din 1831 | Catagrafia din 1832 | Total |
|----------|----------------|---------------------|---------------------|---------------------|-------|
| 1. | serdari | 77 | 8 | 24 | 108 |
| 2. | medelniceri | 62 | 6 | 26 | 96 |
| 3. | slugeri | 57 | 7 | 25 | 88 |
| 4. | pitari | 29 | 12 | 15 | 56 |
| 5. | şetrari | 20 | 2 | 4 | 26 |
| 6. | cluceri zaarie | 28 | 1 | 14 | 42 |
| | Total | 273 | 36 | 108 | 417 |

¹⁰ Ioan C. Filitti i-a numărat şi pe Costache Şutu (vel postelnic), Nicolae Mavros (hatman), Iancu Filipescu (agă) — în 1831, la Bucureşti, Iancu Costandache (hatman) — în 1831, la Brăila; Alecu Arghiropol (vel postelnic — la 1831, în judeţul Dolj; deci cinci boieri menţionaţi în catagrafia din 1831.

¹¹ Diferenţa între 70 şi 62 provine de la 5 mari boieri menţionaţi în 1831 şi din numărarea şi a trei boieri care sînt trecuţi, din greşală, de cite două ori.

IV. Boiernașii (1829—1831)

| Nr. crt. | Titlul | Catagrafia din 1829 | Catagrafia din 1831 | Total 1829—1831 | Catagrafia din 1832 | Total |
|----------|--|---------------------|---------------------|-------------------|---------------------|-------|
| 1. | vtori vistier | 33 | 13+4 (vistier) | 50 | | |
| 2. | treti vistier | 14 | 5 | 19 | | |
| 3. | treti postelnic | 1 | — | 1 | | |
| 4. | vtori spătar | 1 | — | 1 | | |
| 5. | vtori comis | 1 | — | 1 | | |
| 6. | vtori logofăt | 3 | 3 | 6 | | |
| 7. | treti logofăt | 31 | 11 | 42 | | |
| 8. | treti logofăt | 2 | — | 2 | | |
| 9. | vtori portar | 1 | 1 (biv) | 2 | | |
| 10. | vâtaf za aprozi | 1 | — | 1 | | |
| 11. | vâtaf de vistierie | 3 | — | 3 | | |
| 12. | vâtaf za divan | 2 | — | 2 | | |
| 13. | polcovnic | 10 | 19 | 29 | | |
| 14. | polcovnic de tirg | 2 | — | 2 | | |
| 15. | polcovnic agesc | 1 | — | 1 | | |
| 16. | polcovnic de vînători din tagma agiei | 5 | — | 5 | | |
| 17. | biv polcovnic agesc | 1 | — | 1 | | |
| 18. | polcovnic de seimeni | 7 | — | 7 | | |
| 19. | polcovnic za Craiova | 3 | — | 3 | | |
| 20. | polcovnic za poliție | 3 | — | 3 | | |
| 21. | polcovnic za Tirgoviște | 2 | — | 2 | | |
| 22. | polcovnic za Cerneți | 11 | — | 11 | | |
| 23. | polcovnic za seime- nii din Valahia | 1 | — | 1 | | |
| 24. | ceaș | 3 | — | 3 | | |
| 25. | ceaș agesc | 3 | — | 3 | | |
| 26. | ceaș za aprozi | 1 | — | 1 | | |
| 27. | ceaș spătăresc | 2 | — | 2 | | |
| 28. | vtori armaș | 8 | 2+1 (armaș) | 11 | | |
| 29. | căpitan za lefegii | 5 | — | 5 | | |
| 30. | căpitan za dorobanți | 3 | — | 3 | | |
| 31. | baș bulucbaș | 4 | — | 4 | | |
| 32. | stegar împărătesc | 1 | — | 1 | | |
| | Total | 169 | 59 | 228 ¹² | 152 | 380 |

În 1829 toți boierii de clasa I-a locuiau în București, iar circa 94% din cei de clasa a II-a locuiau în reședințele de județ, București și Craiova. În sate nu locuiau nici un boier de clasa I-a și doar 6% din cei de clasa a II-a. Aici, însă, domiciliul o cincime din boierii de clasa a III-a și mai mult de jumătate din boierași.¹³

¹² Calculul nostru pe titluri a dat același rezultat ca cel consemnat de Ioan C. Filitti (*Catagrafie oficială...*, p. 70).

¹³ O sintetizare foarte amănunțită la Dan Berindei, Irina Gavrilă, *Analiza situației clasei dominante din Țara Românească în temeiul catagrafiei din 1829*, în „Revista de istorie”, XXVI (1983), nr. 4, p. 349 și urm.

V. Boierii din clasa a II-a (după domiciliu)¹⁴

| Domiciliul | Nr. boierilor | Total |
|---------------------------|---------------|------------|
| Muntenia fără (București) | 22 | 93 |
| București | 71 | |
| Oltenia (fără Craiova) | 5 | 20 |
| Craiova | 15 | |
| Total | 113 | 113 |

VI. Boierii din clasa a III-a (după domiciliu)

| Domiciliul | Nr. boierilor | Total |
|---------------------------|---------------|-------|
| Muntenia (fără București) | 108 | 206 |
| București | 98 | |
| Oltenia (fără Craiova) | 34 | 67 |
| Craiova | 33 | |
| Țara Românească | 273 | 273 |

Datele statistice privind numărul boierilor din Țara Românească nu concordă totdeauna, fie prin omisiuni datorate grabei cu care au fost întocmite, fie conținutului rubricilor cerute de administrația centrală a statului. În acest sens sintetizăm o altă statistică interesantă, din 31 august 1831, care ne înfățișează dispersarea „boierilor caftanlii privilegiați” la nivelul țării¹⁴.

VII. Statistica boierilor caftanlii — 1831

| Nr. crt. | Județele și capitala | Boieri caftanlii | Văduvile caftanliilor | Total boieri caftanlii | Observații |
|----------|----------------------|------------------|-----------------------|------------------------|----------------------------|
| 0 | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 |
| 1. | Mehedinți | 19 | 9 | 28 | 3 văduve „cu bănuială” |
| 2. | Gorj | 21 | 9 | 30 | |
| 3. | Dolj | 118 | 6 | 124 | |
| 4. | Vilcea | 21 | 14 | 35 | |
| 5. | Romanați | 11 | 3 | 14 | nediferențiați în document |
| 6. | Olt | 4 | 4 | 8 | |
| 7. | Muscel | — | — | 31 | |

¹⁴ Arh. St. Buc., fond Vistieria Țării Românești, dosar 180/1831, f. 5, 10, 14, 16, 18, 22, 25, 27, 29, 31, 34—35, 37, 39, 43—44, 46—55, 58. Toate sintezele statistice făcute de noi în continuare au la bază *Obșteasca* catagrafie din 1831, pe care o posedăm de la regretatul istoric Ion Donat și pe care o pregătim pentru tipar. Cîteva dintre ele au fost efectuate direct sub îndrumarea acestui om de știință, căruiu îi purtăm o deosebită recunoștință.

| 0 | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 |
|----------------------------|-------------|-----|-----|-------------------|----------------------------|
| 8. | Argeș | 17 | 11 | 28 | |
| 9. | Teleorman | 16 | 5 | 21 | |
| 10. | Dimbovița | 36 | 12 | 48 | |
| 11. | Vlașca | — | — | 6 | nediferențiați în document |
| 12. | Prahova | 32 | 10 | 42 | |
| 13. | Ilfov | — | — | 13 | nediferențiați în document |
| 14. | Saac | 26 | 14 | 40 | |
| 15. | Buzău | 24 | 21 | 45 | |
| 16. | Ialomița | 17 | 12 | 29 | |
| 17. | Slam Rîmnic | 39 | 13 | 52 | |
| 18. | București | 354 | 133 | 487 ¹⁵ | |
| Total — Țara Românească | | | | 1081 | |

Năzuințele general-românești exprimate în mișcarea de idei a epocii erau împiedicate — în gândirea revoluționarilor din deceniul al cincilea — de neîmpărtășirea programelor de emancipare națională de cei din fruntea conducerii statului, de boierimea născută „din încrucișări impuse” și lipsită de sentimentul naționalității. Documentele de arhivă dovedesc că extremismul exprimărilor era o notă a luptei social-politice și nu a unei realități etnice, Boierimea, situându-se pe poziții conservatoare, se agăța cu orice preț de marile puteri reacționare ale Europei. În ideologia vremii, confruntându-se interesele sociale cu aspectele etnice, forța de conștientizare a maselor se clădea și pe ideea națională. Ideologii revoluționari, implicând în sfera realităților social-politice „lupta fără răgaz contra influenței grecești”¹⁶, de fapt continuau programul revoluției din 1821, mai cu seamă că pentru ei anul 1830 era considerat momentul refacerii „noii partide fanariote” aliată „partidei ciocoilor” și amândouă robite „muscalilor”.

În spiritul unei discuții științifice și argumentate a acestei modalități de abordare a structurii etnice a boierimii din Țara Românească înfățișăm următoarea situație statistică a boierilor nepămînteni în anul 1829 (în majoritate greci și doar un francez): Rezultă că procesul de autohtonizare cuprinsese numeroși boieri stabiliți în țară pe timpul domnilor fanarioți. Cu toate că după nume și locul nașterii, noi am identificat 82 de boieri de origine greacă în București, statistica din 31 august 1831 pentru boierii caftanlii din capitala țării, care aveau „drept a să despăgubi cu banii scutelnicilor”, a consemnat doar 26 de străini.

¹⁵ Documentul (filele 46—55) îi împarte astfel: boieri pămînteni (304+24— „cei ce rămîneau a fi stabiliți de stăpînire”), case văduve pămîntene (99+34) și boieri străini și căsătoriți cu pămîntence (21+5).

¹⁶ Hippolyte — Felix Desprez, *Moldo-Valahia și mișcarea românească*, în „Revue de deux Mondes”, 1 ianuarie 1848. Apud Nicolae Isar, *Ideologia generației din epoca de la 1821*, în „Revista de istorie”, XXXIV (1981), nr. 3, p. 425.

VIII. Statistica boierilor de alt neam

| | Numărul boierilor de origine străină | | | |
|------------------------------|--------------------------------------|--------------|---------------|-------|
| | Clasa I-a | Clasa a II-a | Clasa a III-a | Total |
| București | 13 greci + 1 francez | 28 | 41 | 83 |
| Muntenia (fără București) | — | 3 | 27 | 30 |
| Craiova | — | 1 | — | 1 |
| Oltenia (fără Craiova) | — | 1 | — | 1 |
| Total | | | | |
| Țara Românească | 14 | 33 | 68 | 115 |
| Totalul boierilor % | 20% | 28% | 25% | 25% |

Înainte de a trece la examinarea propriu-zisă a ponderii boierimii în structura economico-socială a proprietății, remarcăm faptul că Regulamentul Organic a canonizat nu numai privilegiile politice ale mării boierimii, dar a legitimat dreptul de proprietate deplină a boierilor pentru 1/3 din moșiile ce le stăpîneau în virtutea vechilor legi și tradiții feudale. Pentru prima dată ei sînt numiți proprietari, termen care era cu totul altceva decît cel de stăpîni de moșii.

În noua calitate de stăpîni-prorietari de pămînt, ponderea boierimii este predominantă în țară.

IX. Repartiția satelor și a părților de sat după categoria socială a deținătorilor (după Obșteasca catagrafie)

| | Boieri | | Mănăstiri | | Moșneni | | Alte sit. | | Total | |
|-----------------|--------------|---------------|--------------|---------------|--------------|---------------|--------------|---------------|--|---------------|
| | Sate întregi | Părți de sate | Sate întregi | Părți de sate | Sate întregi | Părți de sate | Sate întregi | Părți de sate | Sate ținute de o singură categorie socială | Părți de sate |
| Muntenia | 1028 | 493 | 499 | 346 | 234 | 296 | 52 | 4 | 1813 | 1139 |
| Oltenia | 363 | 227 | 211 | 109 | 327 | 246 | 3 | — | 904 | 582 |
| Total | | | | | | | | | | |
| Țara Românească | 1391 | 720 | 710 | 455 | 561 | 542 | 55 | 4 | 2717 | 1721 |

Boierii din primele două clase, relativ puțini la număr, aveau în schimb o pondere în stăpînirea pămîntului copleșitoare față de ceilalți. Cel mai bogat dintre ei a fost marele ban Grigore Brîncoveanu, care, singur, stăpînea 51 sate, dintre care 44 întregi.

X. Repartiția pe categorii de boieri a stăpînirilor boierești (sate și părți de sate) — 1831

| Categorია boierilor | Nr. boierilor | | | Nr. stăpînirilor | | | Părți de state | | |
|-----------------------------------|-----------------------|----------|---------|-----------------------|----------|---------|-----------------------|----------|---------|
| | Total Țara Românească | Muntenia | Oltenia | Sate | | | Total Țara Românească | Muntenia | Oltenia |
| | | | | Total Țara Românească | Muntenia | Oltenia | | | |
| Clasa I-a | 83 | 77 | 12 | 338 | 282 | 56 | 163 | 137 | 26 |
| clasa a II-a | 173 | 136 | 42 | 313 | 239 | 74 | 216 | 147 | 69 |
| clasa a III-a | 300 | 220 | 87 | 197 | 139 | 58 | 409 | 253 | 156 |
| cinuri ostășești | 103 | 56 | 47 | 28 | 12 | 16 | 114 | 68 | 46 |
| boiernăși | 263 | 175 | 90 | 60 | 42 | 18 | 348 | 219 | 129 |
| persoane fără dregătorie indicată | 582 | 386 | 204 | 130 | 100 | 30 | 678 | 440 | 238 |
| alții | 41 | 27 | 15 | 47 | 38 | 9 | 37 | 20 | 17 |
| Total | 1545 | 1077 | 497 | 1113 | 852 | 261 | 1965 | 1284 | 681 |

Obs. Numărul boierilor din Muntenia și Oltenia nu se subsumează din cauza celor care au sate în ambele provincii.

XI. Relația dintre ponderea numerică a categoriilor de boieri și ponderea funciară a acestora (1831) — % —

| Categorია de boieri | Ponderea numerică a fiecărei categorii | | | Ponderea stăpînirii funciare din totalul satelor boierești | | | | | |
|-------------------------------------|--|----------|---------|--|----------|---------|-----------------------|----------|---------|
| | Total Țara Românească | Muntenia | Oltenia | Sate întregi | | | Părți de sate | | |
| | | | | Total Țara Românească | Muntenia | Oltenia | Total Țara Românească | Muntenia | Oltenia |
| clasa I-a | 5,4 | 7,1 | 2,4 | 30,0 | 32,7 | 21,4 | 8,1 | 10,4 | 3,8 |
| clasa a II-a | 11,1 | 12,6 | 8,5 | 27,2 | 26,9 | 28,4 | 10,7 | 11,1 | 10,1 |
| clasa a III-a | 19,5 | 20,4 | 17,5 | 18,7 | 17,5 | 22,2 | 21,1 | 20,1 | 22,9 |
| cinuri ostășești | 6,7 | 5,2 | 9,4 | 2,6 | 1,4 | 6,2 | 5,8 | 5,3 | 6,8 |
| Boiernăși | 17,1 | 16,3 | 18,1 | 5,4 | 5,0 | 6,9 | 17,8 | 17,1 | 18,9 |
| Persoane fără indicarea dregătoriei | 37,6 | 35,9 | 41,1 | 11,8 | 11,9 | 11,6 | 34,6 | 34,4 | 34,9 |
| alții | 2,6 | 2,5 | 3,0 | 4,3 | 4,6 | 3,4 | 1,9 | 1,6 | 2,6 |
| Total | 100 | 100 | 100 | 100 | 100 | 100 | 100 | 100 | 100 |

Concentrarea stăpînirii asupra pămîntului a boierilor reliefează o pondere mai mare a domeniilor (satelor-moșilor) bine individualizate în Muntenia și a celor fărîmițate în Oltenia. Procentul boierilor stăpîni a cel puțin un sat, 27,1 grupează de fapt pe moștenitorii marelui domeniu al boierilor olteni din sudul județelor Dolj și Romanați. Conform statisticii din 1831, decalajul dintre satele boierești stăpînite în întregime de cite un singur boier în județele nordice față de cele sudice este foarte mare: spre exemplu, în Gorj, Vlcea,

Argeș, Muscel, Saac ponderea acestora era de 9,7; 13,0; 12,0; 10,1; 9,0; pe cînd în Dolj, Romanați, Teleorman, Vlașca, Ilfov și Ialomița întilnim procentajele de 33,8; 38,5; 44,5; 58,5; și, respectiv 36,4.

XII. Concentrarea stăpînirii boierești asupra pămîntului
(% față de numărul total al boierilor) — 1831

| | Boierii care stăpîneau cel puțin un sat întreg | Boierii care stăpîneau numai părți de sate | Boierii care stăpîneau numai o parte de sat |
|-----------------|--|--|---|
| Țara Românească | 36,4 | 63,6 | 48,1 |
| Muntenia | 40,8 | 59,2 | 46,4 |
| Oltenia | 27,1 | 72,9 | 53,7 |

În ceea ce privește însă diferențierea în interiorul boierimii semnificativă rămîne următoarea relație dintre mărimea domeniului și categoriile de boieri:

XIII. Pondera în stăpînirea funciară a principalelor categorii de boieri

— calculul nostru după Obșteasca catagrafie —

| Grupe de boieri după nr. stăpînitorilor de sate (moșii) | Nr. boierilor din grupă | | Boierii | | | | Boiernașii | | | |
|---|-------------------------|------|-----------|-------------|--------------|------|------------|-------|-----|-------|
| | | | clas. I-a | cls. a II-a | cls. a III-a | | | | | |
| Boieri numai cu părți | 411 | 100% | 9 | 2,28% | 35 | 8,5% | 156 | 38,0% | 211 | 51,3% |
| Boieri cu un singur sat întreg | 248 | 100 | 22 | 8,8 | 75 | 30,3 | 106 | 42,8 | 45 | 18,1 |
| Boieri cu 2—3 sate întregi | 109 | 100 | 24 | 22,0 | 43 | 39,5 | 35 | 32,1 | 7 | 6,4 |
| Boieri cu 4—5 sate întregi | 26 | 100 | 14 | 53,8 | 10 | 38,5 | 2 | 7,7 | — | — |
| Boieri cu 6—10 sate întregi | 17 | 100 | 8 | 47,1 | 8 | 44,5 | 1 | 5,8 | — | — |
| Boieri cu 11—15 sate întregi | 5 | 100 | 3 | 60,0 | 2 | 40,0 | — | — | — | — |
| Boieri cu 21—25 sate întregi | 2 | 100 | 2 | 100 | — | — | — | — | — | — |
| Boier cu 44 sate întregi | 1 | 100 | 1 | 100 | — | — | — | — | — | — |

Cel mai mare stăpîn de moșii la 1831 a fost, cum s-a arătat mai sus, Grigore Brâncoveanu. Alți mari deținători de moșii erau: casa Ipsilanti (22 + 4), Grigore Ghica (21 + 5), Constantin Bălăcianu (14 + 4), Ștefan Belu (13 + 11), Barbu Știrbei (13 + 2), Manuc Bei (13), Ștefan Moscu (12 + 3), Nicolae Trăsnea (11 + 3), Grigore Cantacuzino (11) ș.a. Alți boieri de clasa a II-a, precum Șerban Grădișteanu, Alecu Constandinidi, Mihalache Vlasto, Vasilache Voinescu, Iordache Geartoglu, Costache Mardagiu, Constan-

tin Cozone, Hristodulo Arghirile, Iancu Nădăianu ș.a. nu aveau moșii, îndeletnicindu-se însă, unii cu „negoțul”, alții obținând venituri de la case, prăvălii sau „leafă”. Catagrafia din 1829 specifică faptul că unii boieri „erau datori” sau că stăteau cu chirie.

Din 473 persoane menționate în catagrafie doar pentru 295 există specificația că sînt posesoare de moșii și 285 de vie. De altfel, moșia și via erau bunurile cele dintîi între cele consemnate, după care urmau animalele; povernele (4), zălhanalele (3) și morile (23).

Regulamentul Organic i-a numit pe boieri proprietari și, totodată, le-a consacrat privilegiile, fixîndu-le rolul de pătură conducătoare. Această legiuire a făcut din ei „o adevărată oligarhie, singura îndreptățită a participa la conducerea statului și a beneficia de toate avantajele unei asemenea situații”¹⁷.

Au fost necesari mai mulți ani pînă cînd termenul de proprietari s-a încetățenit în limbajul curent. Pînă la 1864, cînd cu adevărat proprietatea a fost investită legal cu atributele sale moderne, boierii — foștii stăpîni funciari din evul mediu — au fost numiți în raport cu pămîntul, succesiv, stăpîni de moșii, stăpîni-prorietari și proprietari. Evoluția acestui termen este o reflectare a dezvoltării ideii de valoare a pămîntului după anul 1829. Agricultură românească, după această dată, s-a dezvoltat continuu în concordanță cu cererea tot mai crescîndă de produse agricole pe piața internă și externă, precum și de urcare, într-un ritm similar, a prețurilor agricole. Acum s-au deschis pentru Țările Române largi posibilități de dezvoltare economică, înregistrîndu-se o „însemnată creștere”¹⁸ în producția de mărfuri și în procesul de transformare a producției de mărfuri în producție capitalistă.

Sub impulsul nou al economiei după 1829 boierii își crează, prin a lor „chartă” (sau „codice”), condiții pentru o largă dezvoltare a producției de cereale destinate pieței, încearcă cu consecvență să transforme aproape tot teritoriul țării în proprietate privată. Tendința boierimii a fost de a-și extinde suprafețele cultivate și, odată cu ele, moșia, în scopul măririi producției. Simultan cu acest proces, și implicit legat de acesta, a avut loc procesul de micșorare și chiar dispariție a proprietății moșnenestii¹⁹.

¹⁷ Alex. Lapedatu, *Abolirea protectoratului rusesc în Țările Române (1834–1858)*, în „Anuarul Institutului de istorie națională” VI (1931–1935), Cluj, 1936, p. 404. O perspectivă comparativă despre ceea ce a devenit aristocrația sub Regulamentul Organic desprindem din programul revoluționar de la 1848, elaborat de Ioan Maiorescu la Craiova: „... aristocrația Principatelor, alăturată pe lîngă celelalte aristocrații, este o nulă, este o lășcă care se sparge la cea dintîi albitură de vînt. Nu se poate ca principiile acesta să nu știe că aristocrația e neputincioasă numai supt trei condițiuni: ori majoratul ca în Engiltera, ori avilitate cum era pînă astăzi în Ungaria și Ardealu, și pe lîngă aceste două crezitatea sau moștenirea titulelor. Acum în Principate majorate nu-s, neînstrăinabilitatea moșiilor din familii nu există, ranguri moștenitoare nu se dau. Ce este dar aristocrația Principatelor? În înțelesul striinu de aristocrație este o nulă. Chiar de la cel ce este să se facă demnu nu se cere titulă mai veche decît de la mamă. După instituțiunile organice, în Principate există, deși nu în faptă, încă de la Regulamentul Organic, numai aristocrație de meritu, prin servițiul către statu; și fiindcă tot Regulamentul Organic chiamă pe totu românul fără diferență în servițiul statului, aristocrația aceasta este din popu și se întoarce în popu; se renaște foarte natural”. (Mulțumim și pe această cale doamnei Aurelia Florescu care ne-a permis să consultăm acest inedit program manifest de la Craiova din 1848 și pe care domnia sa îl pregătește pentru tipar).

¹⁸ *Istoria României*, vol. IV, București, 1964, p. 13–14.

¹⁹ Fenomenul este general și mult mai întins în timp. (N. Bălcescu, *Question économique*... 47–49. Pentru epoca în discuție exemplificăm istoriografic cu studiile lui C. M. Ripeanu, *Infiltrarea Ucrucilor între moșneni. Cum crește proprietatea feudală în sec. al XIX-lea*).

În afară de stăpînirea pămîntului, marii boieri dețineau principalele ranguri și posturi de conducere în treburile țării. Regulamentul Organic, admitînd că „orice român nefiind în treapta nobililor să va osăbi prin slujbe publice, Domnul (domnitorul) îl va face cunoscut Obșteștii Adunări ca să i se dea dreptul de noblețe, ori numai pe al său obraz, sau moștenitoare, după mărirea slujbelor ce va săvîrși” — a dat posibilitatea includerii în rîndurile boierimii a numeroase elemente burgheze și intelectuale, care, în evenimentele din 1848—1859, au reprezentat aripa radicală a acestei categorii sociale. Acest principiu, contribuind la liberalizarea vieții sociale românești, „a subminat importanța rangului de boierie ca atare și a ușurat acțiunea de desființare a tuturor titlurilor de boieri”²⁰. De fapt, această posibilitate legală de obținere a titlului de boierie a reflectat forța existentă înainte de 1831 a burgheziei în formare. Codul de legi a sancționat o realitate, iar aceasta din urmă reflecta un proces ireversibil în care burghezia își croia un drum istoric din necesitățile interne și ancorări internaționale.

Înlăturarea monopolului otoman prin pacea de la Adrianopol; creșterea producției de cereale (grâu) în poderea exportului și preocuparea pentru creșterea și comercializarea vitelor au fost cîțiva factori importanți care au dus la crearea unei burghezii legată prin ființa ei de valoarea pămîntului. Îi este foarte greu istoricului să dobindească cantitativ elementele acestei categorii sociale atît timp cît ele se înmulțeau din straturile sociale inferioare, dar, totdeauna, îmbrăcau haina nobilă a boieriei. A.D. Xenopol remarcă astfel acest fenomen social: intrucît „boierii, fiind prin Regulamentul Organic singurii oameni protejați în Țările Române, se născu un curent care sporea pe fiecare zi numărul boierilor, dezbinînd neconținut elemente din clasele inferioare ale societății pentru a le înălța la treapta invidiată a privilegiaților. Fiul neguțătorului, al meseriașului își dădea toate ostenele lumii pentru a dobîndi un titlu de boier și se mindrea cu sătrăria sau cu slugeria mai mult decît un postelnic cu boierii lui de sute de ani”²¹.

Începînd cu anii 30 ai secolului trecut, în societatea românească s-a format o nouă și puternică clasă de proprietari de pămînt prin plasarea economiilor în cumpărare de pămînt, valoare în continuă sporire. *Obșteasca catalografic* din 1831 este edificatoare pentru mutațiile sociale pe care le-a consemnat.

Categoriile de boiernași cuprindeau oameni noi pe care îi vom regăsi ulterior, pînă în secolul nostru, între urmașii foștilor mari stăpîni de moșii feudali. Cîteva nume sînt edificatoare în acest sens: Băicoianu, Grigore vistier, Belcineanu Ioan logofăt, Barbu Bibescu vtorii vistier, Brătășanu Pavelache vistier, Burileanu Petrache logofăt, Ciupagea Iordache treti logofăt, Dobrotineanu Vasile vistier, Doicescu Bica logofăt, Fratoștițeanu Răducan

„Cășăritul”, mijloc de explcare a țărănilor devălmași, în „Studii și materiale privitoare la trecutul istoric al județului Prahova”, Istorie-etnografie, Ploiești, 1986, p. 83—93. Vezi și N. I. Simache, Unele aspecte ale situației țărănilor din fostul județ al Secuencilor în primii ani după aplicarea Regulamentului Organic, *ibidem*, p. 101—109.

²⁰ Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române, 1750—1831*, București, 1972, p. 93, n. 25.

²¹ Apud Șt. Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, București, 1925, p. 141.

vtori vistier, Frumușanu Lăudat vistier, Geblescu Ilie boiernaș, Golfineanu armăsoaia, Grecescu Vasile logofăt, Lăceanu Ioniță vistier, Magheru Gheorghe vistier, Murgășanu Ruxandra logofeteasa, Orăscu Vasilache logofăt, Portărescu Constantin postelnicel, Rusănescu Constantin boiernaș, Sănătescu Ianache vistier, Săvoiu Constantin, Vernescu Nicolae terti postelnic, Vlădescu Gheorghe vistier, Caluda Zamfirache polcovnic, Dălgeanu Ștefan polcovnic, Odobescu Ioan polcovnic, Solomon Ion polcovnic etc.

Categoria „alții” din statistica privind boierii din *Obșteasca catagrafie* include pe cei pe care istoricii îi categorisesc exponenți ai burgheziei²²: Arsache Apostol doctor, Atanasiu chir, Badea brașoveanu, Baraictaru Nițu, Califaș Iancu negustor, Caracaș Constantin doctor, Constantin postelnicel din Moldova, Crăciun, Darvari C. doctor, Dinu brașoveanu, Doda Constantin, Ferari doctor, Filcu negustorul, Filitis doctorul Silvestri, Eftimie Hr. chir, Estiotu C. doctor, Exarhu doctor, Gavala doctor, Gheorghe chir, Ghica T. din Moldova, Hagi Enuși, Hagi Pop, Obrenovici Miloș, Opran Ghiță, Nicola Ion chir, Nițu Gelepu, Manuk, Meitani, Morcaceanu ungar. Polihronie neguțător, Panaisto China doftor, Popa chir, Sachelarie baron, Samfir brașoveanu, Săpunaru Chiriac, Silivestru Z. doctor, Teișanu chir Băluță, Teodosie doctor, Teodorache brașovean, Vasile tipograf, Zisu doctor.

Adăugînd categoria de „persoane fără dregătorie indicată” în numărul boierilor, în proporție de 37,6, conchidem că, în structura sa economică și socială, clasa dominantă și conducătoare în societate a suferit transformări profunde atît cantitative, cît și calitative prin asimilarea unor importante elemente burgheze. Așa zisul proces de îmburghezire a boierimii s-a desfășurat, cum pe bună dreptate au sesizat cercetările, în „ambele sensuri, atît de jos în sus, prin spor numeric și diluare, cît și de sus în jos, prin adaptarea unei părți a acestora la economia de marfă bani”²³. Asemenea procese sociale au determinat noi contradicții în interiorul acestei clase sociale. Marea boierime, alcătuită din cîteva zeci de familii, forma adevărata oligarhie, deținînd atît puterea politică și juridică, cît și pe cea administrativă²⁴. Această categorie — scria E. Regnault — reprezenta în societate pe oamenii „încetîți cu toate drepturile, care nu îndeplinesc nici o îndatorire”²⁵.

Înfiltrările dintr-o clasă de boieri în alta păstrau însă o limitare strictă. Conform statisticii noastre, singura treaptă neatinsă de acest fenomen a rămas clasa I-a. Clasa a II-a și a III-a erau un rezervor pentru ridicarea „treptelnică” a celor din categoriile inferioare.

²² Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 243—244.

²³ Liviu Botezan, Maria Roșca, *Contribuții la problema premiselor sociale ale mișcărilor revoluționare de la 1848 pe teritoriul țării noastre*, în „Acta Musei Napocensis”, II, Cluj, 1965, p. 437.

²⁴ Orice acțiune inițiată de conducerea țării era dată, cu recompensare, spre îndeplinire marilor boieri din reședințele de județ. Chiar întocmirea *Obștești catagrafii* era incredințată, pentru județele oltene, prin intermediul Căimăcămiei Craiovei, boierilor Nicolae Brăiloiu — paharnic, Costache Brăiloiu — stolnic, Titu Bengescu — serdar, Dimitrie Cnezu — serdar. Căimăcămiul Craiovei raporta că acestor boieri nu li se putea încredința lucrarea, întrucît erau „de mai înainte rînduiți în alte trebi obștești”, precum Comisia ciumii, Comisia cîrtirurilor. (Arl. St. Buc., fond Vistieria Țării Românești, dosar 150/1831, f. 134—135).

²⁵ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 22.

XIV. Originea socială a boierilor pământeni din clasa a II-a (după Catagrafia din 1829)

| | Nr. boierilor | cls. I | cls. II | cls. III | Boier-naș | Negus-tor | Indi-cat numai nominal | Cleric | Nein-dicat |
|-----------------------|---------------|--------|---------|----------|-----------|-----------|------------------------|--------|------------|
| București | 50 | 6 | 8 | 7 | 4 | 2 | 6 | 2 | 15 |
| Muntenia | 16 | — | 6 | 5 | 2 | — | — | 1 | 2 |
| Craiova | 15 | 1 | 12 | — | 1 | — | 1 | — | — |
| Oltenia | 3 | — | — | — | — | — | 2 | — | 1 |
| Total Țara Românească | 84 | 7 | 26 | 12 | 7 | 2 | 9 | 3 | 18 |
| % | 100 | 8,3 | 30,9 | 14,3 | 8,4 | 2,4 | 10,7 | 3,6 | 21,4 |

XV. Originea socială a boierilor pământeni din clasa a III-a (după Catagrafia din 1829)

| | Nr. boierilor | Starea socială a tatălui | | | | | | | | Nein-dicat |
|-----------------------|---------------|--------------------------|--------|---------|-----------|-----------|--------|------|------------------------|------------|
| | | cl. I | cl. II | cl. III | Boier-naș | Negus-tor | Cleric | Neam | Indi-cat numai nominal | |
| București | 57 | — | 3 | 12 | 17 | 1 | 5 | — | 17 | 2 |
| Muntenia | 81 | — | 4 | 18 | 29 | 2 | 4 | 2 | 18 | 4 |
| Craiova | 33 | — | 7 | 14 | 2 | 1 | 2 | — | 6 | 1 |
| Oltenia | 34 | — | 4 | 8 | 7 | 1 | 3 | 2 | 7 | 2 |
| Total Țara Românească | 205 | — | 18 | 52 | 55 | 5 | 14 | 4 | 48 | 9 |
| % | 100% | — | 8,8 | 25,4 | 26,8 | 2,4 | 6,8 | 2,0 | 23,4 | 4,4 |

Alte două ipostaze ale mării boierimi, acelea de castă și de categorie socială ruptă de stăpînirea funciară, sînt dezvăluite și de domiciliul („locul hălăduirii”) boierilor în 1829. În 1829 toți boierii de clasa I-a locuiau în Capitală, iar circa 94% din cei de clasa a II-a locuiau în orașe, mai ales în București și Craiova. Cu alte cuvinte, în mediul rural nu locuia nici un boier de clasa I-a și de abia 6% din cei de clasa a II-a. În sate își aveau domiciliul 1/5 din boierii de clasa a III-a și mai mult de jumătate din boiernași. O cercetare minuțioasă publicată în 1983 a sintetizat că din cei 481 boieri șezători la orașe în 1829, 247 locuiau în București (51,4%), 212 în reședințele de județe (44,1%) și doar 30 în alte orașe și țiguri (6,23%). Aceeași analiză a situației boierilor șezători în mediul rural ne indică faptul că aceștia erau cu mult mai puțini

numeroși „din 623 boieri asupra cărora se dau indicații în catagrafie privind locul de ședere, doar 146 (unii dintre aceștia locuind însă concomitent și în mediul urban) erau șezători la sate și moșii (decii 23,4%)”²⁶.

XVI. Domiciliul boierilor în 1829, după medii sociale (%)

| | Total | Rangul | | | |
|-----------------------------|-------|--------|---------|----------|-----------|
| | | Cls. I | Cls. II | Cls. III | Boiernași |
| Boieri domiciliați în sate | 23,4 | — | 6,2 | 20,2 | 52,7 |
| Boieri domiciliați în orașe | 76,6 | — | 93,8 | 79,8 | 47,3 |
| Total | 100 | — | 100 | 100 | 100 |

Marea boierime era interesată numai de perpetuarea unei stări de lucruri care îi garanta privilegiile ei feudale. Orice încercare de reformă socială se izbea astfel de o „legitimă” apărare și conservare. Acest fapt era sintetizat de N. Iorga pentru o perioadă de timp mai extinsă decît răstimpul 1828—1832. Astfel: „Singurul domeniu unde se întilnesc neconținut reveniri, provocate de interesul egoist al marii proprietăți, e acel social”²⁷.

Atitudinea domnitorului, impusă de fluxul vremii, de a fi maleabil la ideea de reformă, atrăgea nemulțumirea boierilor mari, „bătrîni cu practici fanariote”²⁸, care, în acțiunea lor antidomnească continuau să ia legătura cu Poarta sau cu Rusia. De aceea, „serviciile lor, de 150 de ani, nu mai sînt înscrise decît în arhivele Fanarului sau în arhivele Petersburgului: existența lor politică nu mai este decît o bătaie de joc”²⁹.

Așadar, marea boierime, legată de interesele ei de categorie socială dominantă, devenise conservatoare și reacționară, intrînd în conflict cu celelalte clase de boieri, cu burghezia, cu masele țărănești și orașenești și fiind „totdeauna gata de a jertfi naționalismul său pe altarul intereselor sale de clasă”³⁰.

În procesul de erodare internă a boierimii, micii boieri, prin numeroșii intelectuali ce cuprindeau, erau purtătorii stindardului reformator. Ei erau „en disproportion avec les aptitudes et les tendances politiques de cette classe, minimes pas rapport à ce que revenait de droit aux grands boyards”³¹.

²⁶ A se urmări termenii introduși de cercetătorii care au analizat catagrafia din 1829: „mișcarea” boierilor (pornindu-se de la compararea locurilor de naștere cu locurile domiciliilor) și „mobilitatea” boierilor (venirea acestora din mediul rural sau din străinătate la orașe). (Dan Berindei, Irina Gavrilă, *op. cit.*, p. 353, 355).

²⁷ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VIII, București, 1938, p. 352.

²⁸ *Ibidem*, vol. IX, București, 1938, p. 85.

²⁹ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 22.

³⁰ A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice din România*, vol. I, partea 2-a, București, 1911, p. 234, 297.

³¹ Apostol Stan, *Le problème agraire pendant la révolution de 1848 en Valachie*, Bucarest, 1971, p. 16.

BURGHEZIA

Dimensionarea în plan economic, social, politic, moral și național a acestei clase sociale a fost reliefată de istoricul Constantin C. Giurescu³². Regulamentul Organic a recunoscut-o „ca o clasă din cele mai însemnătoare ale societății”³³. Ea era corolarul unui proces „revoluționar” cvasitotal, ai cărui embrioni de la jumătatea secolului al XVIII-lea rodiseră suficient. În toată această perioadă de aproape un secol, burghezia s-a dezvoltat atât numeric, cât și economic, ajungând să se manifeste tot mai mult ca o grupare proprietară a principalelor mijloace de producție meșteșugărești manufacturiere și miniere, deținătoare a sectorului comercial și a unor capitaluri în creștere. „Ca atare — conchidea istoricul Constantin C. Giurescu —, în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea și în continuare pînă către 1848, ea își sporește ponderea în viața socială și economică, și crește numeric, îndeosebi neguțătorii, de la cei mărunți din orașe pînă la angroșiști și exportatori-importatori, meseriași de felurite categorii, proprietarii de manufacturi și mici instalații industriale, bancherii și oamenii finanțelor. În rindurile burgheziei intră și cei ce exercită profesii „libere”, iar din sectorul agrar — arendași marilor moșii, exploatare ai țărănimii, și o parte din păturile rurale înstărite”³⁴.

Principala statistică privind stadiul istoric în care se găsea burghezia în Țara Românească este din anul 1832, cea întocmită de podpolcovnicul de stat-major rus Fanthon de Verrayon³⁵. Tabela respectivă a consemnat 4 810 „neguțători”, dispersați astfel: Ilfov — 1 425, Dolj — 472, Prahova — 362, Teleorman — 274, Slam Rîmnic — 273 etc. Numărul „meseriașilor”, după același izvor, se ridică în toată țara la 4 430 (Ilfov — 1 585, Dolj — 504, Muscel — 287, Prahova — 280, Teleorman — 225), iar numărul „măzilor” era de 3 258 (Gorj — 841, Săcuieni — 478, Vilcea — 432, Mehedinți — 399, Buzău — 203, Prahova — 16, Vlașca — 32, Slam Rîmnic — 46 etc.). Neguștorii și meseriași erau grupați în „corporații” (noul nume al vechilor bresle). În București, cei 3 269 de neguștori și meseriași erau cuprinși în următoarele corporații: circumarii — 443, băcanii — 142, măcelarii — 55, pescarii — 56, cafegiii — 38, lipscanii — 16, toptangii lipscani — 35, brașovenii — 15, „cojocarii subțiri” — 136, „cojocarii groși” — 83 (11 erau îșlicari), zarafii — 44, tutungii — 24, tabacii — 6, ciubuccii — 4, croitorii-telalii-ibrișingii-ceaprazarii — 206, dulgherii — 251, zidarii — 95, brutarii — 55, franzelarii — 6, lipierii — 7, făinariii — 16, simigii — 35.

Tot Verrayon consemnează și întreprinderile industriale: 128 — fabrici — de fapt ateliere și manufacturi, 826 cherhanale și 583 velnițe sau poverne. Pentru a distinge concentrarea proprietarilor unor asemenea „întreprinderi” este necesar să arătăm că în București, la 1832, erau 71 fabrici, 148 cherhanale și 9 poverne (în total 228). Restul neguțătorilor și meseriașilor, în majoritate, se grupau în cele 21 „orașe” și 14 „tirguri” cite enumera statistica din 1831.

³² Constantin C. Giurescu, *op. cit.* Vezi și Vladimir Diculescu, *Bresle, neguștori și meseriași în Țara Românească (1830—1848)*, București, 1973.

³³ *Istoria României*, vol. IV, p. 17.

³⁴ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 243—244.

³⁵ *Ibidem*, p. 149. Vezi și I. Cojocaru, *Țara Românească după statistica generală din 1832*, în „Studii și articole de istorie”, VII, 1965, p. 147—162.

Există și o altă statistică din 26 iulie 1831, care, spre deosebire de Ver-
rayon, care a înregistrat 9 240 neguțători și meseriași, indică 14.897 de
patentari, adică negustori și meseriași³⁶.

Creдем că nu toți negustorii și meseriașii trebuie incluși în termenul
de burghezi. Dezvoltarea relațiilor de tip capitalist a accelerat procesul de
diferențiere și stratificare a meșteșugarilor. Regulamentul Organic a con-
sfinit această realitate împărțind patentarii în 5 categorii (3 pentru negus-
tori și 2 pentru meseriași).

Treapta a treia a patentarilor și calfelor alcătuiau o categorie socială
distinctă. Aici erau încadrați micii meșteșugari, „dughenarii” și calfele,
îndeosebi lucrători salariați. Din această categorie s-a constituit proletaria-
tul.

Alte elemente ale burgheziei se aflau în plină ascensiune: posesorii
de capital și bancherii. Primii foloseau capitalul recoltat din negoț, în șpe-
cial din export, sau din veniturile dregătoriilor și cametei, spre a cumpăra
imobile: moșii, case și prăvălii în orașe. Zarafii aveau ca scop principal ne-
goțul de bani, iar bancherii erau stăpîni de case de bancă. Poate nu atît
măsurile regulamentare cit necesitatea economică au dus în Țara Românească
la apariția „de burse, bancă negustorească, gazetă comercială, comisionari
în toate locurile și a mai multor capitaliști”³⁷.

Baza economică a permis multor negustori să devină proprietari fun-
ciari, și, într-o altă etapă, și deținători de titluri de boieri (în special de
dregători mici și mijlocii, precum pitar, căminar, serdar etc., plătind bani
grei). Acest fenomen scria Constantin C. Giurescu — era „o evoluție nor-
mală, criticabilă totuși pentru oameni de bun simț”, dar care s-a întins
„nu numai la noi, dar și în restul Europei — o seamă de proaspăt îmbogă-
țiți negustori cumpărîndu-și titluri de noblețe de la curia papală, Ordinul
de Malta și de la cei ce erau dispuși să vîndă asemenea titluri”³⁸. „Intra-
rea în rîndurile clasei boierești — s-a exprimat și istoricul Gheorghe Platon —
nu reprezenta un scop în sine, ci un mijloc care îngăduia participarea la viață
politică, care conferea privilegiul la adăpostul căruia puteau fi desfășurate
activitățile impuse de orientarea timpului”³⁹.

Rîndurile burgheziei s-au îngroșat în urma fenomenului de „sudeție”,
care a creat categoria sudiților. Aceștia „erau parte români care, din interese
economice sau de altă natură, adoptaseră o supușenie străină, parte străini —
sudslavi, greci, evrei, ruși, francezi, germani ș.a. care, în multe cazuri, se
vor contopi în marea masă a autohtonilor”⁴⁰.

În sate, într-un cadru social favorizant pentru inițiativă, micilor ocu-
pații meșteșugărești-comerciale, s-a format o burghezie rurală destul de nu-
meroasă care includea pe fruntașii satelor, categorisiți din punct de vedere
social-fiscal în „bresle” sau „trepte”, precum mazilii, postelniceii, armășeii și
ruptășii. „Ambițioși și energici, avînd ceva avere și cu toții știutori de carte,
ei sînt doritori să se ridice — întocmai ca și negustorii care cumpără titluri
de dregătorii — să joace și un rol politic: sînt deci, în mod firesc, aliații

³⁶ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 150.

³⁷ Vladimir Diculescu și colab., *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Peninsula
Balcanică (1829–1858)*, București, 1970, p. 17.

³⁸ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 174.

³⁹ Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, București, 1985, p. 58.

⁴⁰ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 216.

burgheziei propriu-zise, din orașe”⁴¹. Numeroși fruntași ai satelor au primit confirmări de la domnie de „boieri de neam”, fie că puteau proba o ascendență din categoria „neamurilor” fixată prin reforma lui Constantin Mavrocordat, fie prin substanțiale cumpărări în bani a titlului. Alții, mai ales în zona județelor moșnenești, intrau în categoria mazililor boiernași.

Numeroși erau, în sate, „cumpaniștii”, adică membrii „cumpaniilor” (companiilor) de negustori: 334 în Mehedinți (în 1830), 304 în Vilcea, 154 în Giurgiu⁴² etc.

În condițiile noi pentru producția agricolă, cele de după anul 1829, activitatea comercială a stimulat un fenomen economico-social mai vechi, dar foarte maleabil la extinderea relațiilor capitaliste în agricultură — arendașie. Istoricul Ioan C. Filitti a sesizat noua dimensiune a acestui fenomen pentru anii 1831 și 1833, racordată la creșterea obligațiilor clăcășești și a producției de cereale destinată comercializării⁴³. Dar adevărata încadrare socială a arendașilor în componența burgheziei și a fenomenului arendașiei din epoca regulamentară în evoluția generală a societății de la feudalism la capitalism s-a datorat istoricului Constantin C. Giurescu⁴⁴. O evaluare cât mai exactă a acestui fenomen social se poate desprinde din suma arenzilor din toată țara care, în 1833, se ridica la 10.177.743 lei, adică 59,7% din bugetul țării⁴⁵. Arendașii, pînă la legiuirea regulamentară, „nu pot fi definiți ca o pătură a burgheziei propriu-zise, întrucît pînă la această dată ei sînt doar rezultatul unei perioade de acumulare primitivă a capitalului, pe baza modului de producție feudal, deosebindu-se esențial de burghezia din perioada de acumulare a capitalului pe baza modului de producție capitalist”⁴⁶. Documentele vremii probează această afirmație prin aceea că ei erau incluși categoriei de „neguțători”. De fapt, în rîndurile arendașilor intrau negustori mari și mici, boieri cu ranguri și dregătorii, clerici, meșteșugari, moșneni, țărani clăcași și intelectuali.

Din toată această împletitură socială putem trage concluzia doar că arendașii, în anii introducerii Regulamentului Organic, se constituiau într-o importantă componentă a burgheziei române, cea care găsea în arendare un plasament al capitalului, asigurîndu-și, totodată, marfa cu care făcea comerț.

Elementele intelectuale (profesorii, inginerii hotarnici, medicii ș.a.) au constituit forța ideologică și propagandistică a burgheziei, forță ce și-a cîștigat vigoare și virulență cu cît ne apropiem cronologic de anii 1840—1848.

MOȘNENIMEA

Istoricii, în majoritate, includ pe moșneni în categoria socială a țăranilor, categorisindu-i drept țărani liberi. Această imagine în istoria socială românească este normală atîta timp cît istoriografia noastră de esență modernă s-a dezvoltat concomitent cu ultima fază de existență a moșneniei. În ultimii 150 de ani, moșnenii s-au pierdut în masa mare a țăranimii. Dacă însă isto-

⁴¹ *Ibidem*, p. 217.

⁴² *Ibidem*, p. 223, n. 48.

⁴³ Ioan C. Filitti, *Arenda moșiilor în Muntenia la 1831 și 1833*, în „Analele economice și statistice”, XIV (1931), nr. 9—12, p. 86—121.

⁴⁴ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 156—168.

⁴⁵ Ioana Constantinescu, *Arendășia în agricultura Țării Românești și a Moldovei pînă la Regulamentul Organic*, București, 1985, p. 86.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 91—93.

ricii abordează istoria moșneniei pe perioade anterioare constată — după cum a surprins pe bună dreptate istoricul Gheorghe Platon — că în această problemă „nu știu nimic sau aproape nimic”⁴⁷.

Pentru anii 1829—1831, perioada ce o investigăm din perspectiva pragului istoric de la un regim la un altul, noi credem că moșnenimea trebuie considerată ca o categorie socială distinctă, al cărei statut era perceput de societate, enunțat și luat în considerație. Ea cuprindea o mare parte din populația țării, grupată geografic în zonele Platformei Getice, a Subcarpaților și Carpaților, în 1558 de sate (vezi statistica întocmită de noi pe baza catagrafiei din 1831). Populația acestor sate moșnenești și mixte (moșnenești-boierești, moșnenești-mănăstirești, moșnenești-boierești-mănăstirești) număra peste 125.349 familii. Din numărul total al familiilor de la sate (din țară) catagrafiate în 1831, de 331.855, acestea reprezintă 38% (37,77%).

Un alt argument, care credem noi că impune statuarea în istoriografie a moșnenimei ca o categorie socială distinctă, îl constituie numărul mare al elementelor elitiste ale moșnenilor: moși mari, moși mici, boiernași, boieri de neam, mazili, postelnici, logofetei etc. Calculul nostru pe baza informațiilor din *Obșteasca catagrafie* din 1831 surprinde 3 296 moși mari (249+234 numiți și 2 810,5 + 3 numai enumerați), ceea ce ne dă un raport de ce puțin 2 la fiecare sat. Acești „moși” însă se adăugau moșnenilor pe care deja documentul nostru îi detașează din masa mare, anume „boiernașii” (ex. „boernașii”: Părieni la Părieni — Gorj, Tetoeni la Tetoiu — Vilcea, Rusulești la Lăcusteni — Vilcea, Băbeni la Băbeni — Vilcea, Birsești la Birsești — Vilcea, Podeni la Podenii Noi și Atirnați — Saac etc.) și „boerii” (ex. Cerișani din Cerașu — Saac, Tetoeni la Gănești — Vilcea, Băgdătești la Cirstienești și Colacul de Piatră — Slam Rîmnic, Cotești la Cotești — Slam Rîmnic, Ungurei la Plosca — Slam Rîmnic).

Poziția acestei categorii sociale era dată nu numai de o calitate socială derivată din valențele morale ale unui titlu, dar în special de tăria grupurilor sudate prin gradul mai apropiat sau mai îndepărtat de rudenie. Documentele sînt relevante prin expresiile care fixează nu oameni, ci grupări mai mari la nivel de „mahala”, „cătun”, părți de sat sau sat: „moșnenii Vlăcănăști (Pielești — Dolj), „moșnenii Vlădești și Prislopeni (Vlădeștii Pămînteni — Muscel), „moșnenii Șerbănești” (Șerbănești — Dimbovița), „moșnenii Năeni, Cătuneni, Tulburești și Proșcarii” din Năeni și Proșca (Prahova), „moșnenii Colțeni” din Colți — Saac, „moșnenii Plăișoreni” (Plăișorul — Saac), „moșnenii Chiojdeni ot Bisca” (Poenițele — Saac), „moșnenii Goidești și Brăeșteni” (Goidești — Buzău), „moșnenii Dănulești” (Dănulești — Slam Rîmnic) ș.a.

Expresiile documentului: „moșneni, cu alți cetași ai lor”, „cu cetașii lor”, „cu alți frați”, „cu ceilalți părtași devălmași”, „devălmași (...)", „cu părtașii lor din moșie (...)", „cu frații și cetașii lor”, „cu alți devălmași moșneni”, „și alți moșneni părtași” — ne permit a susține că moșnenimea trăia într-un liant puternic, conferit de structura economico-socială a proprietății. Libertatea absolută a moșnenilor asupra pămîntului sau a calității

⁴⁷ Gh. Platon, *Considerații privind situația numerică și structura boierimii din Moldova...* p. 352. Între timp, istoricii ieșeni au făcut noi pași în cunoașterea razeșiei. (Vezi Georgeta Crăciun, *Sate răzășești în Moldova la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Cercetări istorice”. XII — XIII, Iași, 1981—1982, p. 527—626). Rămîne ca moșnenia, ca fenomen social-economic și național de lungă durată în istoria noastră, să-și găsească și ea loc între preocupările istoriografice.

XVII. Situația statistică a satelor moșnenești (calculul nostru după Obșteasca catagrafie)

| Nr. crt. | Județul | Sate moșnenești | Sate mixte | Moși numiți | Moși numai enumerați | Populația (familii) în satele moșnenești | Populația (familii) în tot județul | Total sate |
|----------|-----------------|-----------------|------------|-------------|----------------------|--|------------------------------------|------------|
| 1. | Mehedinți | 139 | 38 | 62+(2) | 488 | 19.499 | 42.244 | 341 |
| 2. | Gorj | 112 | 72 | 3 | 620 | 17.731 | 26.123 | 247 |
| 3. | Vâlcea | 75 | 59 | — | 564,5 | 17.470 | 25.294 | 192 |
| 4. | Dolj | 49 | 23 | 88+(100) | — | 5.643 | 22.842 | 249 |
| 5. | Romanați | 20 | 24 | — | 131,5+(1) | 5.226 | 18.056 | 171 |
| 6. | Olt - | 54 | 14 | 2 | 219 | 5.311 | 15.685 | 175 |
| 7. | Argeș | 64 | 56 | — | 433+(2) | 10.659 | 18.857 | 221 |
| 8. | Muscel | 22 | 40 | 2 | 225 | 6.485 | 11.781 | 127 |
| 9. | Dimbovița | 21 | 34 | 62+(6) | 123,5 | 6.660 | 23.539 | 224 |
| 10. | Prahova | 5 | 6 | — | — | 745 | 11.054 | 144 |
| 11. | Saac | 43 | 97 | — | — | 11.550 | 18.519 | 224 |
| 12. | Buzău | 11 | 37 | (51) | — | 4.974 | 13.213 | 149 |
| 13. | Slam Râmnic | 8 | 8 | (11) | — | 1.606 | 14.415 | 196 |
| 14. | Teleorman | 31 | 42 | — | 6 | 7.665 | 20.600 | 187 |
| 15. | Vlașca | 13 | 13 | 25+(55) | — | 2.957 | 19.222 | 193 |
| 16. | Ilfov | 2 | 2 | — | — | 105 | 19.813 | 355 |
| 17. | Ialomița | 3 | 15 | 5+(5) | — | 1.063 | 8.797 | 137 |
| 18. | Brăila | — | — | — | — | — | 1.801 | 38 |
| Total | Țara Românească | 672 | 886 | 249+(234) | 2810,5+(3) | 125.349 | 331.855 | 3.570 |

lor sociale îi excludea de la executarea „boierescului”. Dintr-o asemenea poziție socială, moșnenii erau implicați în totalitate în producerea bunurilor și întreprinzători neîngrădiți în activitățile comerciale, mai ales în negoțul de vite, cai, oi, ceară etc. Progresul economic din prima jumătate a sec. al XIX-lea a fost cadrul cel mai important pentru întreprinzătorii moșneni. Cu timpul, aceștia au ajuns elementele cele mai active în activitățile burgheze ale vremii, atingând totodată și titlurile de boiernași sau boieri de rangul al treilea. Această întrepătrundere prin „origine” a moșnenimei cu boierimea și burghezia îngreunează istoricului o delimitare strictă între aceste pături sociale.

Între boiernași și moșneni era o delimitare foarte mică, deoarece moșnenii pătrundeau ușor în rîndurile dregătorimii locale, iar boiernașii puteau cădea, cu aceeași ușurință, în masa moșnenilor, din care de altfel proveneau cei mai mulți. Din acest punct de vedere, moșnenimea o putem considera rezerva socială din care s-au constituit așa-zisele categorii sociale de mijloc, de esență burgheză, păturile sociale ale unor profesii deosebite, precum cele ale militarilor etc.

Un aspect extraordinar în plan social surprins de documentele vremii a fost moșnenizarea unor ținuturi și a unor părți de orașe (fostele moșii domnești libere), dovadă incontestabilă a modelării noilor forțe de producție la ceea ce era mai viabil în existența milenară a poporului nostru, vitalitatea și vigoarea nealterată a moșneniei.

Nu-i mai puțin adevărat că mulți moșneni, sub incidența mai multor factori economici, demografici, juridici, arbitrari, pierzându-și drepturile de proprietate, ajunseseră comparabili cu țăranii și chiar mai săraci decât o parte dintre aceștia. Erodarea cea mai profundă în cadrul obștilor au realizat-o acei moșneni care s-au ridicat din rîndul cetei, așa ziiși „răzeșofagii”. Însă, niciodată, moșnenii, „acești mici proprietari nu se confundau cu țăranii neliberi, cu rumânii, numele singur arăta toată marea deosebire dintre ei”, căci „constitua un adevărat titlu nobiliar”⁴⁸.

O repartiție a satelor și a părților de sat pe categorii sociale (tabelul XVIII) ne demonstrează că ponderea moșnenilor în ceea ce privește stăpînirea funciară era apreciabilă, comparabilă cu ceilalți doi mari deținători de moșii, boierii și mănăstirile. Numai că stăpînirea boierească și mănăstirească este mai întinsă în Muntenia (în general în întreaga zonă de cîmpie), pe cînd cea moșnenească în Oltenia și Argeș.

XVIII. Ponderea stăpînirii funciare pe categorii sociale (anul 1831 în %)

| | Boieri | | Mănăstiri | | Moșneni | | Alte situații | |
|-----------------|--------------|---------------|--------------|---------------|--------------|---------------|---------------|---------------|
| | Sate întregi | Părți de sate | Sate întregi | Părți de sate | Sate întregi | Părți de sate | Sate întregi | Părți de sate |
| Muntenia | 56,9 | 43,3 | 27,7 | 30,4 | 12,5 | 26,0 | 2,9 | 0,3 |
| Oltenia | 39,8 | 39,0 | 23,2 | 18,7 | 36,7 | 42,3 | 0,3 | — |
| Total | | | | | | | | |
| Țara Românească | 51,2 | 41,9 | 26,1 | 26,4 | 20,7 | 31,5 | 2,0 | 0,2 |

⁴⁸ Constantin Giurescu, *Studii de istorie socială. Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul. Despre rumâni. Despre boieri*, ed. II, revăzută și adăugită de Constantin C. Giurescu, București, 1943, p. 289.

Afirmația noastră apreciind o situație globală poate fi oricând contestată prin sofismul că nici un moșnean proprietar nu se compara cu un boier. Asemenea judecată însă nu poate explica decât un fenomen social deosebit în secolul al XIX-lea, acela al nenumăratelor și interminabilelor procese din tribunalele județene și divanurile din Craiova și București, unde niciodată moșnenii nu și-au găsit dreptate în confruntarea cu boierii.

ȚĂRĂNIMEA

Un istoric ale cărei scrieri pot fi considerate de mare valoare în înțelegerea vieții economice și sociale a poporului român, dar pe care istoriografia încă nu l-a apreciat pe măsură, A. V. Gidei, în 1905, scria: „La noi o chestie țărănească a existat de veacuri. De la Regulamentul Organic încoace s-a scris și s-a discutat mai mult asupra ei; ea a devenit îngrijorătoare pe la 1840—43 și acută pe la 1848; pe baza convențiunii de la Balta Liman s-a încercat la 1851 o rezolvare a ei, însă deloc mulțumitoare pentru țărani; la 1864 i s-a dat o dezlegare care a împăcat pe țărani, însă n-a fost destul de completă ca să asigure și viitorul; dar... s-a făcut ce au îngăduit împrejurările”. Interesantă este adăugirea... „cu mai multă pătrundere era discutată chestia înainte de 1864 de cei ce urmăreau rezolvarea ei; oamenii cunoșteau mai adânc starea de lucruri de pe atunci, pentru că aceasta avea o vechime de sute de ani. Oamenii cu carte de azi... nu mai sînt în măsură să priceapă, cu aceeași adîncă înțelegere viața țărănească cu tot rostul ei”⁴⁹. A fost această judecată a istoricului A. V. Gidei o extraordinară avertizare pentru toți istoricii, indiferent de momentul scrierii ei.

Problema categoriei sociale a țăranilor, așadar, nu se rezolvă istoriografic apelînd la noianul de broșuri și lucrări referitoare la această temă, cele mai multe întemeindu-și necesitatea și valabilitatea pe temeuri politice. De aceea, noi considerăm că istoricii au reușit fixarea locului istoric al țărănimii — economic, social, militar, politic — mai mult decât pentru al celorlalte pături sociale.

Noi distingem în componența țărănimii pe locuitorii care îndeplineau „legiuitele îndatoriri” către stăpîinii-proprietarii de moșii, clăcașii. Istoricul Ilie Corfus, într-o remarcabilă cercetare a agriculturii în Țara Românească din prima jumătate a secolului al XIX-lea, a surprins realitatea socială a țărănimii clăcașe și foarte puțin pe cea a moșnenimii⁵⁰. Acest simț al istoricului noi îl adăugăm ideii că și moșnenimea era o categorie socială distinctă, care nu se reducea doar la categoria de țărani liberi. Prea multe nuanțe, trăsături deosebeau pe moșneni de clăcași (țărani). Fiecare se constituieră în categorii sociale distincte de-a lungul veacurilor. Adevărat este că dinamica economico-socială a apropiat cele două clase, deosebirea între ele fiind, pentru etapa 1829—1831, în care noi am încercat un profil pe verticală

⁴⁹ A. V. Gidei, *Chestia țărănească. Recensiune și studiu asupra scrierii d-lui Sp. C. Haret*, București, 1905, p. 12.

⁵⁰ Ilie Corfus, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, 1969.

și orizontală a societății, fundamentală: moșnenii erau stăpîni deplini pe pămîntul lor, clăcașii însă — potrivit Legiurii Caragea — rămîneau „chiriași”, locuitori care beneficiau de niște obligații ale stăpînilor de moșii de a li se da spre folosință pămînt. Regulamentul Organic a deposedat pe clăcași de o parte din drepturile lor statornicite pînă aci prin „obicei” sau legi (prave), declarînd pe stăpîinii de moșii drept proprietari deplini peste 1/3 din suprafața acestora. Această lege lasă posibilitatea folosirii de către țărani a 2/3 din moșii, ei fiind considerați „coproprietari cu proprietarul nominal”⁵¹, fiind obligați în această calitate la clacă și dijmă. Locul de folosință nu era suficient pentru acoperirea nevoilor de trai ale familiilor țăranilor. De aceea clăcașii practicau și alte ocupații decît cele agricole, precum meșteșugurile, căraușia, tocmirea la munci cu plată pe moșii sau în tîrguri, arendășia, neșutul etc.

Plata „birului” sau „capitației” era făcută de birnici, masa cea mai mare a contribuabililor rurali. Din acest punct de vedere, fiscal, satele de țărani clăcași aveau calificativul de birnici, spre deosebire de acelea moșnenești zise megieșești. Conform statisticilor din 1831, numărul țăranilor clăcași din sate se ridica la 261.774, la care se adăugau locuitorii orașelor și tîrgurilor zîși toporași (18.477 de familii).

Din totalul de 3.576 sate, 2.674 erau locuite numai de țărani clăcași. Pe baza acestor date, istoricul Apostol Stan a stabilit că localitățile locuite de țărani dependenți reprezentau, în primii ani ai perioadei regulamentare, 75% din numărul total al localităților rurale⁵².

Regulamentul Organic a legiferat prima stratificare a țăranilor clăcași după numărul de vite, împărțindu-i în trei categorii: frunțașii (cu 4 vite de muncă — boi, bivoli, cai și o vacă), mijlocașii (2 vite de muncă și o vacă) și pâlmașii sau codașii (fără vite mari). În funcție de aceste categorii, clăcașii primeau pămînt în folosință după indicațiile proprietarilor, locuri de casă, curte, grădină, pogoane de arătură, pășune și finețe, după cum urmează: frunțașul 8 pogoane și 19 prăjini (4,4 ha), mijlocașul 6 pogoane și 14 prăjini (3,3 ha), pâlmașul 4 pogoane și 1 prăjină (2,2 ha).

Obligațiile grele și numeroase de muncă, condițiile restrictive de strămutare, dările fiscale către stat; datoriile către proprietari și cămătări, venalitatea și abuzurile organelor administrative au înrăutățit necontentit soarta țăranilor, încît ei cu amară durere s-au exprimat în *Comisia proprietății* că „pînă la Regulament n-a fost robia așa de aspră ca de atunci încoace”⁵³.

Bazîndu-se pe țărănime, pe starea revoluționară din sate, generația pașoptistă a acordat acestei categorii sociale un rol și un rost primordial în procesul general de emancipare națională.

⁵¹ Andrei Oțetea, *Geneza Regulamentului Organic*, în „Studii și articole de istorie”, II, 1957, p. 399.

⁵² Apostol Stan, *op. cit.*, p. 12, n. 9, 10.

⁵³ C. D. Aricescu, *Chestiunea proprietății dezbătută de proprietari și plugari la 1848* București, 1862, p. 37.

R É S U M É

L'auteur reconstruit le cadre social de la Valachie en 1828—1831, en utilisant les dates statistiques des documents. On analyse le nombre et le rôle des principales catégories sociales — les boyars, la bourgeoisie, les paysans libres et les paysans asservis —, leur critères de s'entremêler et les possibilités de passer d'une catégorie à une autre. Les dates sont illustrées avec 18 tableaux.

P R É C I S

The author of the article reconstructs Wallachia's social frame in 1828—1831 by using the statistic data of the documents. He analyses the dimensions and role of the main social categories — boyards, bourgeoisie, yeomanry, dependent peasantry —, the way some of these intermingled, as well as the possibilities to pass from one category to another one. The data are illustrated with 18 tables.

Unele aspecte ale revoluției de la 1848 din Țările Române reflectate în documentele poloneze

VASILE MATEI

Colecția de microfilme Polonia aflată în posesia Direcției Generale a Arhivelor Statului cuprinde un număr însemnat de documente, aduse sub această formă de la Biblioteca Czartoryska din Cracovia, care conțin date importante privind anul revoluționar 1848 în țările române.

Numărul însemnat de documente microfilmate aduse din această bibliotecă se explică prin faptul că ea păstrează actele prințului Adam Czartoryski, care a fost o lungă perioadă șeful emigrației monarhiste poloneze cu sediul la Paris, curent al emigrației cunoscut și sub denumirea de „Hotel Lambert”, denumire care provenea de la reședința prințului și a principalilor săi colaboratori. După înfrângerea răscoalei poloneze din 1830—1831, emigrația poloneză, în dorința sa de a obține eliberarea patriei de sub jugul întreit al Rusiei, Austriei și Prusiei, și-a îndreptat atenția și asupra Principatelor Române, considerându-se un teren propice pentru facilitarea unor mișcări revoluționare menite să ducă la eliberarea Poloniei, ca și datorită faptului că situația geografică, politică precum și programele revoluționare care se conturau în Principate făceau din acestea un aliat natural al mișcării de eliberare poloneze.

Ospitalitatea și sprijinul de care s-au bucurat de fiecare dată emigranții polonezi refugiați pe teritoriul patriei noastre, a constituit, de asemenea, unul din motivele pentru care, la fel ca și alte multe mișcări progresiste naționale sau sociale, au căutat și au găsit un aliat de nădejde în forțele progresiste din țara noastră.

În ceea ce privește pe revoluționarii români, aceștia au intrat în relații cu emigrația poloneză atât datorită intereselor comune pe care le aveau cu mișcarea de eliberare polonă, cât și datorită faptului că „Hotelul Lambert”, având un număr mare de agenți răspândiți în toată lumea, devenise agenția de informații cea mai puternică a vremii, făcându-se utilă din această pricină și guvernelor Franței și Angliei, care, la rîndul lor, au recunoscut prințului Czartoryski calitatea de reprezentant oficial al poporului polonez. Nu trebuie neglijat nici prestigiul de care se bucurau la acea dată reprezentanții poporului polonez, a cărui martirizare în timpul răscoalei din 1830—1831 a atras atenția și simpatia întregii Europe progresiste.

Trebuie spus însă că emigrația poloneză era divizată în două mișcări mari: cea conservator-monarhică, condusă de Adam Czartoryski și cea a democraților polonezi, care la rîndul ei a cunoscut diferite grupări și nuanțe. Pe teritoriul țărilor române, atât după răscoala poloneză din 1830—1831, cât și în urma celorlalte mișcări sociale și naționale ulterioare acestei răscoale, s-au refugiat numeroși polonezi aparținând ambelor grupări ideologice.

În colecția de microfilme Polonia este larg reflectată activitatea condusă de prințul Czartoryski și mai puțin activitatea emigrației democratice. Documentele privind această grupare s-au păstrat la Șumla în Bulgaria, unde democrații polonezi au avut un puternic centru organizatoric și propagandistic. Deși multe din aceste documente s-au distrus în decursul timpului, și în special în perioada celui de-al doilea război mondial, considerăm că, în cadrul depistărilor preconizate de Direcția Generală a Arhivelor Statului,

o sarcină de viitor ar putea consta și în depistarea acestor documente, în scopul cercetării mai aprofundate a legăturilor dintre revoluționarii români și democrații polonezi, aspect al legăturilor polono-române mai puțin cercetat pînă în prezent.

Pentru a-și da seama de starea de spirit din Principate cît și în scopul de a-i atrage de partea grupării pe care o reprezenta pe polonezii așezați pe teritoriul țării noastre, prințul Czartoryski a stabilit contacte cu revoluționarii români încă din anul 1838, în special cu Ion Cîmpineanu, încheindu-se cu acest prilej o înțelegere de colaborare. De asemenea, el a trimis o serie de agenți pentru a întreține o legătură permanentă cu mișcarea revoluționară românească.

Un rol esențial în coordonarea acțiunilor agenților polonezi din țările române l-a avut Michal Czajkowski, șeful Agenției Răsăritene Poloneze, care își avea sediul la Constantinopol. Acesta, încă înainte de a fi numit în această funcție, a avut legături cu studenții români care-și făceau studiile la Paris și frecventau și cercurile poloneze din capitala Franței, ca frații Golescu, Ion Ghica ș. a.

Una din sarcinile pe care le-au avut primii agenți care au venit în Principate în anii '30 a fost informarea conducerii emigrației asupra situației economice, sociale, politice din Principate, prea puțin cunoscute în Europa la acea dată. Din această perioadă s-au păstrat o serie de lucrări și rapoarte, multe din ele nedatate și nesemnate, care cuprind informații de genul celor semnalate mai sus. Astfel, manuscrisul nr. 5408 cuprinde un capitol dintr-o viitoare lucrare intitulată „Broșuri și scrisori valahe”. Lucrarea conține știri privind pe Alexandru Dimitrie Ghica, domnul Țării Românești, familia acestuia, alegerea sa ca domn al țării și sprijinul primit de acesta din partea Rusiei, relațiile sale și ale unor membri din familia sa cu generalul rus Pavel Kiselev ¹.

O altă lucrare, intitulată „Cîteva considerații asupra situației politice a Principatelor Valahiei și Moldovei” ², conține o trecere în revistă a relațiilor dintre Principate și Imperiul otoman, tratate încheiate cu acesta și Statutul juridic al Principatelor rezultat din aceste tratate. Lucrarea conține, de asemenea, date privind încercările Rusiei de a-și întinde dominația asupra țărilor române, precum și acțiunile ei politice și militare pentru atingerea acestui scop. Nu lipsesc nici știrile despre suprafața, populația, bogățiile naturale și comerțul țărilor române, provenite dintr-o statistică rusească din anul 1832. În aceeași ordine de idei există și alte asemenea descrieri, toate provenind din manuscrisul nr. 5408. Așa cum s-a mai spus, ele nu sînt datate și nu au semnătura autorului, însă, prin compararea lor cu alte documente, precum și prin studierea tematicii abordate, putem să presupunem că ele aparțin fie agentului polon Woronicz, venit în Principate, din ordinul lui Czartoryski, în octombrie 1838, sub numele fals de Carol Werner, fie lui Felix Colson, agentul Franței la București, și aceasta cu atît mai mult cu cît unul din memoriile este adresat lui Drouyn de Lhouis, ministrul de externe al Franței. Acest memoriu, între altele, conține date importante privind organizarea armatei și resursele existente, care ar permite creșterea numărului de ostași în caz de necesitate, cît și importanța Principatelor pentru echilibrul de forțe euro-

¹ Arh. St. Buc., colecția Microfilme Polonia, rola 30, C. 301–310; (Biblioteca Czartoryska, ms. 5408).

² Ibidem, c. 311–329.

pean³. Presupunem, de asemenea, că aceste rapoarte, memoriile și descrieri au fost scrise în jurul anului 1838.

Odată cu izbucnirea revoluției din Țara Românească, interesul polonezilor pentru evenimentele de acolo a sporit considerabil. Avînd în vedere situația revoluționară din întreaga Europă, cît și faptul că Principatele erau singurele țări pe unde se putea pătrunde în Polonia, în eventualitatea unei insurecții, atît revoluționarii români, cît și emigrația poloneză, au apreciat că este momentul să se treacă la materializarea înțelegerii semnate la Paris în anul 1838 de Ion Cîmpineanu și prințul Czartoryski, înțelegere privind unirea eforturilor celor două părți în cazul creării unor stări revoluționare⁴. În acest scop, prin intermediul lui Ion Ghica, reprezentantul revoluționarilor români la Constantinopol, a fost angajat în armata Țării Românești ofițerul polonez Zablocki, care a sosit la București, avînd sarcina de a participa la organizarea armatei revoluționare. Acesta a trimis o serie de rapoarte Agenției Răsăritene Poloneze, cît și conducerii de la Paris, în care descrie situația armatei muntene, dotarea acesteia, precum și proiectele sale de activitate. El considera că un mare neajuns consta în lipsa de armament, hărți, manuale militare și de cadre militare bine pregătite. A tradus lucrările generalului polonez Wojciech Chrzanowski. În același timp, el recomandă și angajarea altor ofițeri.

Este edificator pentru preocupările polonezilor privind crearea unei armate puternice, într-un timp foarte scurt, documentul emis la Paris la 16 septembrie 1848, intitulat „Notă asupra organizării armatei române în Valahia”⁵, în care citim între altele: „Cele 2.000.000 de valahi trebuie să posede o populație bărbătească validă, care poate să întrețină o armată de 100.000 de oameni. Cei 100.000 de oameni trebuie să fie repartizați în 80.000 infanteriști, 10.000 cavalerie regulată, 10.000 panduri, 4.000 artilerie, 2.000 genști”. . . . „Infanteria trebuie să fie împărțită în 100 de batalioane a câte 800 de oameni. Batalionul în 4 companii a câte 200 de oameni fiecare”. Acest plan prevedea, de asemenea, formarea de cadre de ofițeri și subofițeri, inclusiv a celor de Stat Major și de geniu, iar în perspectiva mai îndepărtată, înființarea unei școli militare. Planul este conceput din ordinul și cu autorizația prințului Adam Czartoryski de către L. B. (probabil Ludwik Bystrzonowski).

În afara colonelului Zablocki, trimis pentru probleme militare, Czartoryski a trimis la București, în calitate de agent politic, pe Butkiewicz, care avusese aceeași funcție la Iași. Acestuia i s-a încredințat misiunea de a media între români și comisarii Porții. Misiunea sa a dat greș, întrucît, în ciuda eforturilor făcute de el și de întreaga emigrație polonă de a apropia pe români de turci, românii — așa cum observă și el într-unul din rapoarte — s-au ferit întotdeauna de o subordonare excesivă față de Poartă, avînd în această privință o experiență proprie mult mai veche și mai profundă decît cea a polonezilor, care îi făcea reticenți față de turci.

³ Ibidem, c. 424—441.

⁴ Ibidem, rola 28, c. 423—427, 428—429, 430—435. (Biblioteca Czartoryska, ms. 5653). Vezi și P. P. Panaitescu, *Planurile lui Ion Cîmpineanu pentru unitatea națională a românilor. Legăturile lui cu emigrația polonă*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, III (1924—1925), Cluj, 1926, p. 72—78.

⁵ Arh. St. Buc. colecția Microfilme Polonia, rola 31, c. 225—228. (Biblioteca Czartoryska, ms. 5406).

| O sursă bogată de știri privind evenimentele din Principate și în special din Țara Românească, sînt rapoartele trimise conducerii emigrației poloneze de către Michal Czajkowski, care era informat atît de Ion Ghica cît și de demnitarii turci, precum și răspunsurile pe care le primea de la Paris. Ele sînt edificatoare și asupra poziției pe care emigrația poloneză o avea față de mișcarea revoluționară românească. Astfel, într-o notă a conducerii către Czajkowski citim: „Dacă Moldo-Valahia se gîndește sincer la începutul unui stat românesc — și în aceasta este necesar să-i ajutăm — trebuie să tindă astăzi la unirea celor două Principate și la domnia ereditară. Dacă ar putea forma o republică ar fi bine, dar eligibilitatea și cu atît mai mult schimbarea îi expune la o destrămare sigură și va face ca să devină o pradă pentru vecinul cel puternic. Acest lucru trebuie să fie prezentat domnului Ghica”⁶. Vedem deci că și acest deziderat scump generațiilor de luptători români pentru unire a fost sprijinit de polonezi.

Și din alte documente rezidă această dorință a românilor de a se uni într-un singur stat. Astfel, după părăsirea Bucureștiului de către Butkiewicz urma să fie trimis în Țara Românească un alt agent și anume Wincenty Budzynski, cu pseudonimul Biberstein. Acestuia i se pune la dispoziție un documentar privind istoria celor două Principate, în care întîlnim o serie de idei referitoare la istoria patriei noastre, care sînt și astăzi actuale: Țările Române se compun din Principatul Țării Românești și Moldovei, Basarabia, care astăzi face parte din Rusia, Bucovina, care aparține Austriei, Principatul Transilvaniei și Banatului care aparține Ungariei. În afară de acestea populația românească trăiește în partea Ungariei situată între granița Transilvaniei, Banatului și riul Tisa. . . . „Țara Românească și Moldova se deosebesc de Serbia prin faptul că ele n-au fost niciodată cucerite de Turcia, ci au devenit vasale ale acesteia prin capitulații, care în mod clar au asigurat acestor principate independența totală, iar ele n-au avut față de Poartă altă obligație în afară de haraciul anual”. În același material este sesizată dorința românilor de a constitui un stat unitar: „În general mi se pare un lucru de netăgăduit că dorința de independență și de unire a tuturor țărilor române, în prezent despărțite, este astăzi un sentiment adînc înrădăcinat nu numai în păturile mai luminate ale societății, dar chiar și în masele populare”⁷.

Misiunea lui Budzynski (Biberstein) era în esență de natură politică. El trebuia să sfătuiască guvernul român — în spiritul politicii prințului Czartoryski — să se apropie de Imperiul otoman. Astfel, în instrucțiunile pe care le-a primit citim: „În ceea ce privește interesul Poloniei, el nu este altul decît de a ajuta prin toate mijloacele la dezvoltarea normală a poporului român și la apărarea sa împotriva invaziei moscovite sau austriece, și prin aceasta de tot ce ar favoriza sau ar duce la această invazie. Pe un plan mai îndepărtat Polonia trebuie să-și dorească ca țările române să se constituie într-un stat independent și puternic . . . astăzi trebuie să milităm pentru ca Moldo-Valahia să păstreze bunele relații cu Poarta, în care vedem garanția dezvoltării libere și a întăririi naționalității române”⁸.

După cum se știe, politica lui Czartoryski, care a legat dezvoltarea și unirea țărilor române de supunerea față de Poartă și de ajutorul pe care aceasta l-ar fi acordat Principatelor, s-a dovedit a fi greșită. Încă în timpul călătoriei

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem, c. 228—229.

⁸ Ibidem, c. 235.

sale spre București, agentul polonez a aflat știrea ocupării de către turci a Principatelor, ceea ce a însemnat înfrângerea revoluției. Mizarea pe factorul extern a fost o greșală care a dus la falimentul politicii orientale a prințului Czartoryski, căci acesta n-a înțeles la acea dată ceea ce înțelesese Bălcescu analizând cauzele și viitorul revoluției române: „Revoluția generală fu ocazia, iar nu cauza revoluției române. Cauza ei se pierde în zilele veacurilor. Uneltitorii ei sînt optsprezece veacuri de trude, suferințe și lucrare a poporului român asupra lui însuși”.⁹ Acești „uneltitori” vor fi cei care vor obține unirea și independența țării, bazîndu-se în primul rînd pe forțele proprii și nu pe sprijinul mai mult sau mai puțin efemer sau interesat al uneia sau alteia dintre puteri.

Dincolo de unele limite de concepție, inerente și perioadei, relațiile româno-polone din timpul revoluției de la 1848 s-au înscris ca un moment important al legăturilor multisekulare dintre cele două popoare, ele constituind un punct de cotitură în cunoașterea mai aprofundată și în întărirea prieteniei lor.

R É S U M É

Dans les Archives d'État il y a des microfilms sur des documents de la bibliothèque Czartoryska de Cracovia, ces documents contient beaucoup de dates sur la Révolution de 1848 dans les Pays Roumains et les relations entre les révolutionnaires roumains et polonais. Certain documents relevent le désir et la lutte du peuple roumain pour l'unité et l'indépendance. La coloboration entre les roumains et polonais à cette époque represente un moment de la permanente amitié de ces deux peuples.

P R É C I S

In the State Archives there are microfilmed documents of the Czartoryska Library of Krakow; they contain many data on the 1848 Revolution in the Romanian Principalities, as well as on the relationship between Romanian and Polish revolutionists. Some of these documents reveal the Romanian people's desire and fight for unity and independence. The Romanian-Polish cooperation of that epoch represents just one moment of the two people's permanent friendship.

⁹ N. Bălcescu, *Mersul revoluției în istoria românilor*, în *Opere*, vol. II, Scrieri istorice, politice și economice, 1848—1852, ed. G. Zane și Elena G. Zane, București, 1982, p. 107.

Societățile culturale și studențești din Bucovina și lupta lor pentru unitate națională în a doua jumătate a secolului al XIX-lea

GAVRIL IRIMESCU

Este cunoscut faptul că partea de nord-vest a Moldovei, constituind ținutul Cernăuților și o bună parte din ținutul Sucevei — numită după 1775 Bucovina — a stat sub dominație habsburgică timp de 144 de ani; aproape un secol și jumătate românii de aici au fost expuși unei existențe zbuciumate, pline de sacrificii. Interesul Austriei era de mult vădit în a exploata și administra bogățiile naturale și umane ale vecinei sale Moldova, stipulând, în acest sens, tot felul de precepte și „teorii” economice și politice sau pur și simplu aceea a lipsei de cultură și civilizație a locuitorilor din așa numita „Țara Urșilor” și necesitatea evidentă de a fi ridicată la cultură și lumină.

După raportul din 1775, Curtea din Viena și-a transpus repede în practică acele precepte. Ideile iluministe cu tendințe de „secularizare și laicizare”¹ au dus la naționalizarea averilor mănăstirilor și schiturilor și înființarea așa-numitului Fond religios (Religionsfond)², pus sub controlul statului³; a trecut, prin intermediul industriașilor din vest⁴, la exploatarea bogățiilor subsolului — a minereurilor, de fier, pirită, mangan ș. a.; a desprins din legăturile sale *schismatice* Episcopia Rădăuților, subordonând-o *de spiritibus* Mitropoliei din Karlowitz⁵; școala românească, în vederea germanizării și înstrăinării ei, a fost subordonată Consistoriului romano-catolic din Lenberg⁶; iar ceea ce a fost mai grav, a populat⁷, prin enclave bine plasate, Bucovina cu nemți, unguri, secui, poloni, cehi, slovaci, ucrainieni, evrei, lipoveni ș. a. Apoi, din anul 1786, însăși administrația Bucovinei a fost trecută guberniului galițian⁸ — desăvârșind încătușarea ei economică, politică, administrativă și spirituală menită a desființa elementul românesc și a pregăti — din naționalitățile existente în monarhie — o Austrie „Stat națiune” (Staatsnation)⁹. Cu mult realism avea să observe istoricul Ion Nistor că

¹ Fritz Valjavec, *Der Josefismus. Zur geistigen Entwicklung Österreichs im achtzehnten und neunzehnten Jahrhundert*, München, 1945, p. 8.

² Ion Nistor, *Istoria Fondului bisericesc din Bucovina*, Cernăuți, 1921, p. 253.

³ *Ibidem*, p. 22; V. Zeiglaue, *Geschichtliche Bilder aus der Bukowina zur Zeit der österreichischen Militär-Verwaltung*, vol. IV, Czernowitz, 1897, p. 90.

⁴ Bruno Walter, *Die Erzlarprstätten der südlichen Bukowina*, în „Jahrbuch der Geologie K. A.”, Wien, 1876, p. 25—34.

⁵ Ion Nistor, *Istoria bisericii din Bucovina*, București, 1916, p. 6.

⁶ George Tofan, *Școala primară în Bucovina*, Vălenii de Munte, 1809, p. 9; Ion V. Goraș, *Încălemtinutul românesc în ținutul Sucevi*, 1775—1918, București, 1975, p. 56.

⁷ Menționăm, în acest sens, următoarele colonii: Alexandersdorf, Augustendorf, Bori, Eisenau, Eissenthal, Franzthal, Freundenthal, Fürstenthal, Glitt Hardegghal, Ițcanii Noi, Karsberg, Lichtenberg, Luisenthal, Manzthal, Neuchütte, Rudelsütte, Schwartzenthal, Tereblecea Nouă; Andrasfalva, Hadicfalva, Ioseffalva, Landonfalva, Fogodisten, Istensegitz, Biala Kiernica, Lipoveni, Cacica, Poiana, Micului, Pleșa, Bulai ș. a. Vezi Daniel Werenka, *Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Österreich (1774—1785)*, Czernowitz, 1895, p. 9—124; Eduard Fischer, *Die Bukowina*, Czernowitz, 1899, p. 197—246; Em Grigorovitz, *Dictionarul geografic al Bucovinei*, București, 1908, p. 1—248; Ion Nistor, *Istoria Fondului bisericesc...*, p. 32—34.

⁸ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, 1991, p. 51.

⁹ Mathias Bernoth, *Habsburg und die Anfänge der Rumänischen Nationsbildung*, Leiden, 1972, p. 176.

„Austria nu s-a limitat numai a ne desbrăca de drepturile noastre moștenite, a ne răpi pământurile cele mai mănoase, a ne înlătura limba din viața publică, ci a încercat toate mijloacele a ne altera firea și a ne înstrăina sufletul”¹⁰.

Surprinși, dezorientați și slăbiți, atît numeric — prin trecerea peste Cordon, a cărturarilor, a boierilor¹¹, preoților¹² — cît și intelectual, românii din Bucovina s-au văzut repede dezbrăcați de drepturile lor strămoșești. A trebuit să treacă aproape o jumătate de secol pînă la refacerea potențelor lor naționale, și, spre fericirea lor, momente prielnice au contribuit la aceasta.

Mai întii, evenimentele din 1821 din Moldova cînd, datorită jafurilor și prădăciunilor eteriștilor, mulți boieri, prelați, profesori, negustori sau popor de rînd — 154 de familii¹³ s-au refugiat în Bucovina, poposind pe la casele românilor din Cernăuți, Cernaucă, Rădăuți, Siret, Suceava, Boian, Bosanci, Costina, Sadagura, Stupca, Sucevița¹⁴ ș. a., contribuind la reaprinderea dorului de neam și țară. Apoi cele ale anului 1848 cînd Bucovina a fost iarăși gazdă ospitalieră a celor mai înflăcărate spirite românești (Alecsandri, Kogălniceanu, Al. I. Cuza, C. Negri, Gh. Sion, Alecu Russo, A. Pumnul, Gh. Bariț, T. Cipariu ș. a.)¹⁵, cînd nostalgia de frați a fost transformată în conștiință națională și necesitate a înfăptuirii acum a dezideratului național¹⁶.

Prin memoriul întocmit (Landespetition) în mai 1848, cînd românii bucovineni au ținut la Cernăuți marea lor adunare națională, s-a cerut, pe lîngă autonomia țării prin desprinderea de Galiția, înființarea de școli naționale, oficierea slujbei în limba patriei, conservarea caracterului istoric al Bucovinei¹⁷, iar prin Promemoriul la memoriul țării. (Pronemoria zur Bucowiner Landespetition), prezentat împăratului la Olmütz, a fost demonstrat caracterul românesc al provinciei¹⁸, faptul că Bucovina, ca veche parte a Mol-

¹⁰ Ion Nistor, *Comemorarea unirii Bucovinei la Academia Română la 14 mai 1919*, în *Amintiri răzlețe din timpul unirii*, Cernăuți, 1938, p. 291.

¹¹ Au trecut peste Cordon: Iordache și Lupul Balș, Gh. Beldiman, Ion Cantacuzino, Constantin Catargiu, Alexandru Neculcea, Constantin Paladi, Nicolae Ruset, Antohi Stroici, Constantin Sturdza, Ioniță Sturdza, Lupul Costachi, Andrei Donici ș. a. Vezi D. Vatamaniuc, *Bucovina în publicistica lui Eminescu*, în *Românii în istoria universală — Eminescu*, vol. IV/2, Iași, 1989, p. 294.

¹² Dintre clericii menționăm pe următorii: egumenii Meletie de la Mănăstirea Sf. Ilie, Ghenadie de la Mănăstirea Dragomirna, Anton de la Mănăstirea Humor; foarte mulți călugări și preoți, în frunte cu popa Andrei din Udești. Acest fapt l-a făcut pe generalul Enzenberg să scrie la 21 august 1784, Consistoriului episcopal că „zilnic egumenii și călugări precum și dichitul de Horecea, fug peste Cordon” (Arh. St. Suceava, fond Mitropolia Bucovinei, secția Diverse, dosar 59, f. 1, dosar 60, f. 1; dosar 61, f. 1; dosar 84, f. 1).

¹³ Teodor Bălan, *Refugiații moldoveni în Bucovina, 1821—1848*, București, 1929, p. 78—88. Vezi și Suceava. *File de istorie. Documente privitoare la istoria orașului, 1388—1918*, vol. I, București, 1989, p. 619—624.

¹⁴ Teodor Bălan, *Refugiații moldoveni...*, p. 78—88.

¹⁵ Constantin Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina, 1775—1918 (în legătură cu evoluția culturală și politică)*, Cernăuți, 1926, p. 37—38.

¹⁶ Vezi în acest sens *Dorințele partidei naționale în Moldova*, elaborate de Mihail Kogălniceanu în Bucovina anulul 1848, unde se pune problema constituirii statului național al românilor. (Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii* vol. I, București, 1982, p. 663, 676).

¹⁷ Ion G. Sbiera, *O pagină din istoria Bucovinei din 1848—1850*, Cernăuți, 1899, p. 10.

¹⁸ Arh. St. Suceava, colecția Documente, XX/64. În Promemoriul la Memoriul țării, s-a dezvoltat ideea că dintru începuturile istoriei sale teritoriul Bucovinei a fost parte integrantă a Daciei, apoi a Principatului Moldovei și numai după 7 mai 1775, cînd a fost cedată de Poarta otomană, a făcut parte din Imperiul austriac. (Fotocopie după originalul german aflat la Haus-Hof und Staatsarchiv, Viena).

dovei, nu avea nici o legătură cu Galiția, nici religioasă și nici etnică, că românii nu sînt slavi ci romanici. În susținerea acestui adevăr Eudoxiu Hurmuzachi s-a ocupat chiar de descrierea configurației și individualității românului, afirmînd „că forma feței acele fizice ca și modul cugetării, sunetul limbii, nu mai puțin decît obiceiurile portului, precum și plecările, conștiința lui istorie, instinctul unei vițe așine vădesc pe adevăratul pogoritoriu al strămoșilor daco-romani”¹⁹.

După înăbușirea revoluției se instaurează din nou reacțiunea cînd „drepăturile românilor sînt iarăși călcate în picioare”²⁰. Dar ideea unității naționale, afirmată cu atîta putere în toate teritoriile locuite de români, va fi susținută cu tărie de noua generație — schimbîndu-se doar metodele — *la desnaționalizarea prin cultură s-a răspuns cu rezistența prin cultură*. Așa fiind, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și primele decenii ale secolului al XX-lea, în apărarea cauzei naționale româniei au înființat numeroase societăți cu caracter cultural. Ridicarea prin cultură în general și promovarea unei culturi naționale în special era forma cea mai adecvată de împotrivire față de regimul habsburgic desnaționalizator. Așa au fost înființate în 1857, „Biblioteca gimnaziștilor”²¹, Biblioteca Țării Bucovina²², un muzeu la Cernăuți, unde s-au expus relicve ale trecutului românesc, între altele, „un patrafir cu chipul lui Ștefan cel Mare”²³. La 19 aprilie / 1 mai 1862 se înființează „Reuniunea română de leptură” din Cernăuți, transformată la 11/23 ianuarie 1865, în „Societatea pentru literatura și cultura română din Bucovina”²⁴, care-și va axa activitatea pe promovarea și dezvoltarea culturii românești; redactarea de manuale școlare în limba română; înființarea de clase paralele românești la Gimnaziul din Suceava și de internate pentru elevii români săraci precum și subvenționarea lor.

În anul 1875 se înființează Societatea academică română „Arboroasa”, cu un pronunțat caracter cultural-național. În anul 1878, pe ruinele acestei societăți, declarată indezirabilă și desființată, se ridică noua Societate academică „Junimea”, care și ea va milita ca unitatea culturală a românilor să fie cheazășie a unității lor politice; iar în anul 1883 își începe activitatea Societatea „Școala română” din Suceava²⁵, avînd ca scop înființarea și sprijinirea școlii românești, stimularea și afirmarea individualității culturale a românilor. La 9 decembrie 1884 se înființează Academia ortodoxă, avînd ca scop perfecționarea membrilor săi pe teren științific, cultural și social, religios — ortodox și național românesc²⁶ în vederea cultivării dragostei de neam, de ridicare a conștiinței naționale în acele vremuri potrivnice neamului nostru. În anul 1891 se înființează Societatea „Doamnelor române” cu scopul emancipării prin cultură a elementului feminin, precum și dezvoltarea industriei casnice naționale.

¹⁹ Vezi poziția ierarhiei române în Austria în „Bucovina”, Cernăuți, nr. 18 din 10/22 iunie 1848, p. 89.

²⁰ Ion Nistor, *Comemorarea unirii Bucovinei...*, p. 293.

²¹ Constantin Loghin, *op. cit.*, p. 75.

²² Constantin Mandicevschi, *Întemeierea Bibliotecii Țării*, în „Junimea literară”, XX, Cernăuți, 1931, nr. 9—12, p. 265.

²³ Arh. St. Suceava, fond Mitropolia Bucovinei, secția 9/7, dosar 11, f. 7.

²⁴ Constantin Loghin, *op. cit.*, p. 80.

²⁵ Iorgu G. Toma, *Școala română societate culturală în Suceava*, Suceava, 1908, p. 3.

²⁶ *Academia ortodoxă. Cincizeci de ani de existență, 1884—1934*, Cernăuți, 1935, p. 109.

Pentru dezvoltarea muzicii naționale și a simțului estetic, în anul 1881 se înființează Societatea muzicală „Armonia”, care, împreună cu „Societatea pentru literatură și cultura română, va milita pentru promovarea teatrului românesc: înființarea unor trupe de diletanți care să joace piese românești și aducerea în Bucovina a unor trupe de teatru din țara liberă, având ca scop a deștepta în publicul românesc de aici „o mai mare iubire de neam, o mai strânsă unire și o mai intimă înfrățire intelectuală”²⁷. Au rămas memorabile succesele reputeate în anii 1864—1871, apoi în anii 1884—1887 de trupelă de teatru Fany Tardini, Matei Milo, Mihai Pascally, Constantin Nottara, Aristizza Romanescu ș.a., care jucând piese românești de Vasile Alecsandri, Costache Negruzzi, Matei Milo, Dimitrie Bolintineanu²⁸ s-au constituit într-un adevăr triumf al culturii și limbii naționale. Tuor V. Ștefanelli, asistând la aceste piese, ne mărturisește că „venea public din toate unghiurile Bucovinei, vedeam piese patriotice, naționale, auzeam o limbă frumoasă și ne influențam din piesele alcătuite din istoria trecutului nostru. Toată învățătura din decursul celor opt ani de liceu n-a avut atît influență asupra dezvoltării noastre naționale ca acest teatru”²⁹.

Trebuie observat că lupta pentru unirea tuturor românilor este continuată și pe plan bisericesc. La 21 august 1860 deputații români din parlamentul din Viena au cerut, printr-un memoriu, înființarea unei Mitropolii românești la Sibiu, căreia să-i fie subordonate toate episcopiile ortodoxe din imperiu, inclusiv cea a Bucovinei.

Era liberală germană (1871—1879) care a urmat, deși a fost una din cele mai negre pentru aspirațiile românești, nu este lipsită de evenimente majore în elevarea spiritului național. Succesele obținute în ridicarea spiritului și culturii românești au fost preluate și transformate în noi valențe de generația aliniată idealului „României June”³⁰ și Societății academice „Arboroasa”. Momentul sărbătoririi, în anul 1871, a 400 de ani de la sfințirea Mănăstirii Putna a constituit un eveniment major al relevării unității poporului român. Cu acest prilej s-a constatat că conștiința de neam și cultura națională „sînt omogene atît la Prut și Someș cît și în sinul Carpaților cărunți și pe malurile umede ale Dunării bătrîne”³¹ și a dat dreptate tînărului istoric A.D. Xenopol, care afirma, în lucrarea festivă prezentată, că „am venit aici pentru viitorul visat de noi, care nu poate fi decît comun tuturor românilor”³². Momentul a fost și un imperativ al istoriei ca scopul serbării să fie „acela al unității morale a națiunii noastre, care să ducă la unificarea direcțiunilor noastre

²⁷ Ion C. Sbiera, *Familia Sbiera după tradițiune și istorie și amintiri din viața autorului*, Cernăuți, 1899, p. 188.

²⁸ Piese de teatru de Vasile Alecsandri: „Chirița în Iași”, „Iași în carnaval”, „Florin și Florica”, „Chira Nastasia”, „Cinel-cinel”, „Lipitorile satelor”; de Costache Negruzzi: „Doi țărani și cinci cîrlani”; de Dimitrie Bolintineanu: „Mihai Bravul după bătălia de la Călugăreni” ș. a.

²⁹ Tudor V. Ștefanelli, *Amintiri despre Eminescu*, Cernăuți, 1928, p. 40.

³⁰ Acțiunea națională a Societății „România jună” a fost sprijinită de B. P. Hasdeu, viitor director general al Arhivelor Statului, care publică în coloanele ziarului „Traianu” apelul și proiectul de program al serbării de la Putna. („Traianu”, II, nr. 3, București, 10 ianuarie 1870, p. 11).

³¹ Teodor Bălan, *Serbarea de la Putna din 1871, în Șaptezeci de ani de la înființarea „Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina” (1862—1932)*, Cernăuți, 1932, p. 123.

³² *Ibidem*, p. 141.

spirituale în urzirea unității destinelor noastre”³³, cum avea să se exprime vizionarul geniu Mihai Eminescu.

Cițiva ani mai târziu, în 1875, alt eveniment se profilează la orizonturi bucovinene — sărbătorirea de către oficialitatea austro-ungară a 100 de ani de la încorporarea Bucovinei în imperiu. Momentul a declanșat reacții dintre cele mai violente, românii bucovineni răspund printr-o atitudine de protest unanim, nu participă la colecția deschisă pentru monumentul „Austria” și nici la inaugurarea Universității germane din Cernăuți³⁴. În România s-a publicat lucrarea intitulată *Răpirea Bucovinei după documente autentice*, scrisă de Mihail Kogălniceanu și Ioan Slavici, și răspândită clandestin în Bucovina, de nimeni altul decât de Mihai Eminescu³⁵. Și tot Mihai Eminescu avea să se exprime că „Cedarea Bucovinei nu este o frunză de dafin în Coroana Austriei”³⁶ și că „acest act istoric n-a fost vrednic să fie serbat”³⁷. În replică, în aceeași zi de octombrie 1875, s-a comemorat la Iași, un secol de la uciderea lui Grigore Ghica, „domnul și românul, care cu sîngele său a plătit româneasca sa rezistență”³⁸, neavînd altă vină, așa cum arăta Nicu Gane, primarul orașului Iași, decât aceea că a „voit să-și apere pămîntul strămoșesc”³⁹. Cu această ocazie și poetul bucovinean Dimitrie Petrino — trecut în țara liberă — putea și el deplînge căderea Bucovinei în brațele Austriei și a capului lui Ghica Vodă în mîinile ucigașilor săi. „Românilor dați-mi voie și mie ca român din Bucovina, să rostesc și eu aici puține cuvinte fiindcă viu să depun lacrimile sărmane Bucovine pe mormîntul domnului martir Grigore Ghica, care pentru dînsa și cu dînsa a căzut, el în mîinile ucigașilor săi, ea sub jug străin”⁴⁰.

Doi ani mai târziu, la 12 octombrie 1877, cu ocazia dezvelirii bustului lui Grigore Ghica în fața Beilicului din Iași, s-a produs un nou val de admirație pentru domnul decapitat, circumscris, de astă dată, în telegrama de condoleanțe a Comitetului societății academice „Arboroasa” a jumirii române din Moldova *detrunchiată* pentru domnitorul decapitat⁴¹, trimisă primăriei din Iași. Și intrucît momentul a fost amplificat și prin intrarea României în războiul cu turcii, Războiul de independență, poetul Dimitrie Petrino îndemna la luptă văzînd realizabil „visul nobil, mîndru și onorat”⁴² al neatîrării României numai printr-un „monument făcut din oase”⁴³.

Studentîimea română de la Universitatea din Cernăuți, primind știrea despre intrarea României în războiul cu turcii și „în special noi membrii Societății academice „Arboroasa” am serbat cu entuziasm evenimentul”, iar unii studenți mai înflăcărați, își amintește George Popescu-Albescu, secre-

³³ Mihai Eminescu, *Opere*, vol. IX, *Publicistica*, București, 1980, p. 443.

³⁴ Ion V. Cocuz, Matei Hulubei, *Presa românească în Bucovina, 1809—1944*, Suceava, 1991, p. 11.

³⁵ *Românii în istoria universală*, vol. IV/2, p. 133.

³⁶ „Timpul”, II, nr. 255, București, 11 noiembrie 1877, p. 2—3.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Mihail Kogălniceanu, *Răpirea Bucovinei*, ed. II, București, 1910, p. 4.

³⁹ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, p. 219.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 220.

⁴¹ Comitetul Societății academice „Arboroasa” era compus din Ciprian Porumbescu, Constantin Morariu, Orest Popescu, Eugen Siretean și Zaharia Voronca. (*Ibidem*, p. 248). Vezi și Paul Leu, *Ciprian Porumbescu. Monografie*, Suceava, 1972, p. 233, fig. 22.

⁴² Ion Nistor, *Răsunetul războiului din 1877 în Bucovina și Basarabia* în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice”, seria III, tom. VII (1927), p. 344.

⁴³ *Ibidem*, p. 345.

tarul societății, „s-au decis să treacă frontiera, să se lase înrolați în armata română, și să lupte pentru independența Țării Românești”⁴⁴. Și alți tineri bucovineni, elevi, funcționari, s-au înrolat în armata română. Alexandru Chibici-Rivneanul, prietenul lui Eminescu, a luptat într-un regiment de roșiori, distingându-se în luptele din jurul Vidinului⁴⁵.

De același spirit național integrator au fost cuprinși și profesorii români ai Universității cernăuțene. Astfel, profesorul Ion G. Sbiera, urmașul la catedra de limba română a marelui Aron Pumnul, în 1877 profesor la Universitate, publică articole în „Calendarul Societății pentru literatură și cultura română în Bucovina”, semnificativ intitulate: *Originea românilor* sau *Despre teritoriul de astăzi ce-l locuiesc românii*, în care demonstrează unitatea românilor atât teritorială cât și lingvistică. Piatra română, afirma Ion G. Sbiera, este „una și mare”, fiind pînă acolo pînă unde răsună și limba românească”⁴⁶.

Iar profesorul Miron Călinescu, informînd opinia publică bucovineană despre evenimentele din 1877 din România, aprecia că „anul 1877 a fost un an de fală, an de biruință, scris cu litere mascate în istoria românimii întregi. După timpuri grele, pline de amar și apărare, soarta le-a hărăzit românilor biruința strălucită, victorie adevărată, ce încintă pe frați, și uimi pe străini, iar pe români îl ridică în fața lumii, redobîndindu-i deodată toată fala sa strămoșească”⁴⁷.

Dar cu toate eforturile societății culturale, ale celor studențești, ale personalităților strîns legate de aspirațiile naționale, de menținere și cultivare a spiritualității românești, a solidarității și unității naționale, la începutul secolului al XX-lea „în Bucovina”, constata cu regret marele Nicolae Iorga, „ne merge rău”⁴⁸; Bucovina, altădată pămînt românesc, acum „pămînt înstrăinat, pămînt al tuturor neamurilor”⁴⁹, întrucît „fericirea” adusă de Austria a constatat în aducerea „a zece străini pe un singur român”⁵⁰, că „dacă acum o sută cincizeci de ani eram acolo numai noi, după o sută de ani de la anexare eram mai puțini decît veneticii, peste o sută de ani neamul nostru care a deschis brazdă în codru pentru plug și a ținut sabia împotriva păgînității, va fi orice în afară de noi”⁵¹, remediul nefiind altul decît acela al potențării și „dezvoltării culturii naționale pînă la marginile absurdului”⁵², fiindcă „cine va avea o cultură mai tare se va păstra mai bine și se va dezvolta mai sigur pe urmă”⁵³. El însuși a contribuit la această dezvoltare în cadrul Ligii culturale, dar mai ales, prin activitatea Universității populare de la Vălenii de Munte, unde, între anii 1908—1914, mulți români bucovineni s-au adăpat la izvorul veșnic al culturii naționale, revigorîndu-și forțele și încrederea într-un viitor comun, promovînd unitatea culturală a tuturor românilor,

⁴⁴ Ion Nistor, *Bucovinenii la Plevna. Memorii și acte*, în „Junimea literară”, XX, Cernăuți, 1921, p. 150.

⁴⁵ Nichita Adăniloie, *Independența de stat a României*, București, 1986, p. 261.

⁴⁶ Ion G. Sbiera, *Despre teritoriul de astăzi ce-l locuiesc românii, parte singuri, parte în majoritate sau în minoritate cu alte semînții*, în „Calendarul pe anul ordinaru 1877”, IV, Cernăuți, 1877, p. 110.

⁴⁷ Miron Călinescu, 1877—1878, în „Calendarul pe anul ordinaru 1879”, VI, Cernăuți . 1879, p. 109.

⁴⁸ N. Iorga, *Pe ce se poate sprijini un popor*, Vălenii de Munte, 1919, p. 7.

⁴⁹ Idem, *Neamul românesc în Bucovina*, București, 1905, p. 15.

⁵⁰ Idem, *Pe ce se poate sprijini un popor*, p. 7.

⁵¹ *Ibidem*, p. 7—8.

⁵² N. Iorga, *Imperialismul austriac și cel rus în dezvoltarea paralelă*, București, 1914,

⁵³ *Ibidem*.

unitatea lor politică, dar și „îmbrăcînd cămașa morții”⁵⁴, luînd arma în mînă — așa cum vizionar îndemna scriitorul Ion Grămadă, el însuși erou al întregirii neamului, pentru ca „Bucovina noastră să se întoarcă la pieptul cald al patriei mame nu ca o cerșetoare, ci cu drepturi cîștigate prin însăși sîngele fiilor săi”⁵⁵.

Și, așa cum s-a văzut, românii bucovineni au fost părtași conștienți la marele act al împlinirii naționale la care le dădea dreptul istoria, aducînd prin hotărîrea de la 28 noiembrie 1918, între fruntariile naționale de la Ceremuș, Colacin și Nistru, strămoșescul pămînt al Bucovinei⁵⁶.

R É S U M É

Après 1775, quand l'Empire d'Autriche a annexé le nord-ouest de la Moldavie, la Cour de Vienne a pris de mesures économiques, religieuses et culturelles contre les autochtones. Mais la plus grave a été la colonisation des étrangers. Les roumains se sont défendus par promouvoir une culture propre et par des étroits rapports avec leurs frères qui vivaient dans les territoires libres. A cet égard, dès la seconde moitié du 19^{ème} siècle les associations culturelles et des étudiants ont joué un rôle très important.

P R É C I S

After 1775 when the north-western Moldavia was annexed to the Habsburg Empire, the Court of Vienna took measures against the autochthon Romanian element. These measures were cultural, religious and economic, but the most serious of them was the colonization of strangers. Romanians defended themselves by promoting their own culture and by strong connections with their brothers of the free territories. In this concern, starting with the second half of the 19th century, a very important part was played by the cultural and students' associations.

⁵⁴ *Calendarul „Glasul Bucovinei”*, Cernăuți, 1920, p. 83.

⁵⁵ Dimitrie Marmeliuc, *Cinsprezece ani de la unirea Bucovinei*, în *Unirea Bucovinei*, 27 oct. 1918—27 oct. 1933, Cernăuți, 1934, p. 15.

⁵⁶ Arh. St. Buc., fond Casa Regală, dosar 56/1918, f. 10—13. Vezi și Ion Nistor, *Unirea Bucovinei, 28 noiembrie 1918*, Studii și documente, București, 1928, p. 60—61.

Un document privind relațiile politice ale Țărilor Române în prima jumătate a secolului al XVII-lea

Între documentele achiziționate sub formă de microfilme din Ungaria se găsește, în cadrul unui dosar cu scrisori politice ale principelui Gheorghe Rákóczi I (1630—1648) privind afacerile române, dosar provenit din Arhiva națională a Capitalului din Alba Iulia, o scrisoare adresată din București principelui în anul 1642 de prepozitul de Nicopole, Ioan Petru de Domankow Bukoveky, care-l informează despre planurile politice și relațiile cu comandanții otomani ale domnului Moldovei, Vasile Lupu. După cum rezultă din cuprinsul scrisorii, expeditorul sosise în Țara Românească cu un mesaj secret verbal către domnul Matei Basarab din partea lui Nikolaj Potocki (1595—1651), hatman al Regatului Poloniei.

Dovedind bune cunoștințe de retorică și o bună informare despre evenimentele politice din Țările Române, el folosește toate acestea pentru a câștiga încrederea și bunăvoința principelui. În acest scop folosește maxime, face apel la alte informații trimise în împrejurări asemănătoare principelui protestant, lipsit de încredere în clerul catolic stabilit în Imperiul otoman, motivând acțiunile sale prin îndeplinirea datoriei sale și recunoștința ce-i datorează pentru ajutorul dat urmașilor unui unchi al său, fost căpitan al cetății Ecsed (Nagyecséd-Ungaria), îi dă sfaturi și-i oferă exemple de urmat din politica predecesorului său, Gabriel Bethlen, față de domnii Țării Românești și Moldovei.

În felul acesta, documentul prezintă interes atît sub aspectul relațiilor politice dintre Țările Române, cît și ale acestora cu vecinii lor în anul 1642, precum și prin amintirile personale privind evenimentele anterioare. Astfel, prima relatare a emitentului se referă la evenimentele din anii 1637—1638: acțiunile lui Vasile Lupu pe lîngă comandanții otomani, între care era și Husein, fiul lui Nasuh pașa, fost vizir al Budei, care sprijinise pe Ștefan Bethlen contra actualului principe, și dejucarea de către Matei Basarab a planurilor lor. În continuare relatează împrejurările misiunii sale, primite din partea hatmanului Potocki pentru Matei Basarab, cu ocazia călătoriei făcute din porunca episcopului de Nicopole, sufragan de Liov, în dioceza acestuia. Dă apoi informații despre situația din Constantinopol, proiectele comandanților militari otomani și rolul jucat de Vasile Lupu în elaborarea lor în urma succesului mediației sale pentru Azov, precum și despre planurile domnului Moldovei de a lupta din două părți contra principelui Transilvaniei și a domnului Țării Românești.

Urmează relatarea despre acțiunile întreprinse în condiții similare de Gabriel Bethlen în Țara Românească: înlăturarea lui Alexandru Iliș și capturarea lui Nicolae vistierul, ca și în Moldova, prin misiunea trimisului său, Ladislav Csefei, la Radu Mihnea și rezultatele ei pentru atitudinea ulte-

rioară a lui Radu, ca și a lui Miron Barnovschi Movilă, misiune comparată cu a lui Acațiu Barcsai, trimisul lui Gheorghe Rákóczi la Vasile Lupu. Încheie cu rugămintea de a permite libera trecere a mesagerului trimis la Cracovia.

MIRCEA PAICU

1642 octombrie 3, București, Scrisoare a prepozitului de Nicopole, Ioan Petru de Domankow Bukoveky, către principele Transilvaniei, Gheorghe Rákóczi I despre acțiunile politice ale domnilor Vasile Lupu și Matei Basarab.

Illustrissime Princeps Domine, Domine Clementissime, humili servitiorum meorum in gratiam Illustrissimae Celsitudinis vestrae commendatione praevia longaevam vitam in prospera valetudine cum foelici rerum omnium successu, et ad vota progressu Illustrissimae Celsitudinis vestrae a Divina Maiestate precor.

Constantia decet virum: Gentilium dixerunt sapientes, boni bonum consilium imitantur Christiani. Eapropter ego cum semper communis boni Christianorum fuerim et sim amantissimus: committere non potui quin in commune bonum coniuvari hostis nempae Moldaviae Principis versi modum dolum, fraudem, astutiam Illustrissimae Celsitudini vestrae non declararem. Et licet id faciam timide; nam antea etiam scripseram Illustrissimae Celsitudini vestrae quando ad Szmailow Turcicus et Schyticus erat exercitus, quae erat intentio et quae postulata. apud Szinan Bassam et Beglerbegum Sophiensem, filium Naszul Bassae, qui antea vizerius Budensis, fuerat, Huzzain vocatus, et contra Illustrissimam Celsitudinem vestram pro Stephano Bethlem pugnavit, qualiter nimirum appetebat Transalpiniae Valachiae principatum, ut, capto Illustrissimo Principe Matthaeo Bazzaraba, statim cum toto illo copioso exercitu Transylvaniam ingrediatur et populetur. Sed Dei praepotentis singulari providentia admonitus et adiutus, Illustrissimus Princeps Malthaenus conatum ipsius et Turcarum elusit. Timide, dixi, hoc facio, quod et modo scribam, quia Illustrissima Celsitudo vestra ad prandium dixit aliquando: quod sacerdotes Catholici in Turcia commorantes Turcarum Imperatoris sint proditores et, si vellet, omnes illos occidi curaret; habet enim ad manus literas Nicopoliensis praepositi. Ego vero illa ad Illustrissimam Celsitudinem vestram non aliquid muneris vel praemii accipiendi gratia exaravi (hoc esset enim avaritia), sed testificandi grati animi significationem erga Illustrissimam Celsitudinem vestram pro beneficio quod in patrum mei Stephani Horvat, olim Eczediensi Capitanei orphanos declaravit I.C.V.

Tamen, ut dixi in principio literarum mearum, constantia decet virum, maxime vero Sacerdotes Christi et Apostolorum vestigia sequentes, synceri cordis candorem et erga periclitatem patriam amorem denegare nec potui, nec volui, nec debui. Accipiat illum itaque grato animo Illustrissima Celsitudo vestra pro se sive Regni commodo.

Reverendissimus Episcopus Nicopoliensis, suffraganeus Leopoliensis ad visitandam diaecesim Nicopoliensem me misit, quod iter quia mihi per Moldaviam peragendum erat, rogavit Reverendissimus Episcopus Illustrissimum Campiductorem Regni Nicolaum Potochi, ut per Moldaviam saluum transitum mihi literis suis apud Moldaviae Vaivodam obtineret, fecit et effecit, hoc ipsum etiam ab Illustrissimo Transalpiniae Valachiae, ad quem secreta non literis, sed oretenus verbis ut deferem iussit. Feci ut mandavit. Et quia Transylvaniam etiam concernunt, certiozem reddere volui Illustrissiman quoque Celsitudinem vestram. Constanti-nopoli datas ad Illustrissimum Dominum Campiductorem literas mihi ipsemet porrexit legendas, in quibus talis contenta fuit: Bellum decretum est, vel in Polonos, vel in Transylvaniam sub lite est. Vos vero cavete propter aeternum Deum a Principe Moldaviae, quia magnam gratiam obtinuit apud Imperatorem et omnes Bassas ex ea causa quod Azakum sine sanguine Turcis reddendum effecerit. Dives opum est, omnibus implet Basis pecunia manus et effecit ut genero suo Italo Venetiano promiserint in Porta Otthomanica Principatum, quae de causa copia literarum quam Illustrissimae Celsitudini vestrae mitto, declarabit. Modo iterum bellum inferre Illustrissimo Matthaeo sattagit, Bassam summopere sollicitat donis et pecunia, ut omnino Matthaeum Illustrissimum expellat, ac ideo aliquot centuriones ad diversa vada miserat, ne exercitus Turcarum transeat ad illam partem Danubii; quidquid est Szochaviam alia de-

causa ire noluit, quam ut via Gergoviensi et Bistriciensi populaturus Schytico more ingredi atur cum una parte sui exercitus, alia vero Illustrissimum Matthaeum impugnet et, si vicerit, una eademque via conatum perficere ac in Transylvaniam irrumpere cogitat. Sed antequam hoc faceret, uterer ego consilio sapientis: melius est praevenire, quam praeveniri. Hoc faciebat olim Serenissimus Gabriel Antecessor Illustrissimae celsitudinis vestrae dum Alexandrum Principem Valachiae expulit, Nicolaum Vizter capi curavit nec dimisit nisi prius 20.000 aureorum summam pro sui redemptione solvisset. Recordor serenissimum olim Gabrielem, Principem Transilvaniae, per Ladislaum Czephei Radulio, Principi Moldaviae, (qui talia superbe legato dixerat, qualia et Basilius legato Illustrissimae Celsitudinis vestrae Barchai Akos dixit) scripsisse, quid cineipota contra aquilam, et generosus Dominus Barchai sat commode respondit. Nam dum ille talem se Imperatoris famulum esse, qualis est et Illustrissima Celsitudo vestra, respondit: in tua, inquit, aula Dominus Grama Dapiferorum supremus est Magister et ab illo est alter secundus minor: sic et in proposito; sed non expectato responso ut ita mandatis acceperat, Dominus Csefei discessit. Ita territus fuerat Radulius ut omnia postulata solverit, hoc fecit et Bernawski. At Basilius Polonis at Transylvanis se terrori esse coram Turcis gloriatur, quod patet ex copii <s>* ad Otthomanicam Portam missis. Haec ipsa Illustrissimo Campiductori scripsi et Illust.issimo Cracoviensi. Rogo itaque Illustrissimam-Celsitudinem Vestram ut in gratiam Illustrissimorum hunc famulum per suum Regnum datis illi salvi passus litteris ire permittat, et quo cicuis pervenire possit, ubi fieri poterit equos cursorios dari iubeat, parem gratiam ab Illustrissimis Ducibus habeat. Illustrissimae Celsitudini vestrae quam per annos Nestoris bene valentem foeliciter regnantem, vivere a Deo Optimo Maximo desidero et mea obsequia in gratiam suae Illustrissimae Celsitudinis offero. Datae in Bukoreste die 3 Octobris Anno Domini 1642.

Illustrissimae Celesitudinis
humilis et fidelis servus
Ioannes Petrus de Domankow
Bukovecky, Praepositus Nicopoliensis m

m propria

*

Illustrissimo Principi Domino, Domino
Georgio Rakocy, Deo gratia Principi Transilvaniae.
Partium Regni Hungariae Domino ac Sicularum
Comitis etc etc. Domino, Domino mihi elementissimo

10 <octobris>

PAX

1642

* * *

Traducere :

Preailustre domn principe, domn preaindurător, cu umila închinare a serviciilor mele față de milostivirea Înălțimii voastre preailustre mă rog puterii divine pentru viața îndelungată în sănătate înfloritoare cu fericită izbândă a tuturor lucrurilor și pentru propășirea în dorințe a Înălțimii voastre preailustre.

Statornicia stă bine bărbatului, au zis înțelepții neamurilor, iar bunii creștini le urmează sfatul bun. De aceea eu, pentru că întotdeauna am fost și sint foarte iubitor al binelui comun al creștinilor, n-am putut să procedez altfel și să nu dezvălui Înălțimii voastre preailustre felul, viclenia, înșelăciunea, șiretenia dușmanului, desigur un conjurat, anume a principelui Moldovei, îndreptate contra binelui comun. Și voi face aceasta cu teamă, căci și mai înainte scrisesem Înălțimii voastre preailustre, cînd la Ismail era armată turcă și tătară, care era intenția și care cererile pe lângă Sinan pașa și beilerbeului de Sofia, fiul lui Nasuh pașa, care mai înainte fusese vizir de Buda, numit Husein, și care a luptat împotriva Înălțimii voastre preailustre, pentru Ștefan Bethlen, cum de bună seamă năzuia la principatul Țării Românești, și, luînd în captivitate pe preailustrul principe Matei Basarab, să intre de îndată cu toată acea mare armată în Transilvania și să o prade. Dar preailustrul principe Matei, îndemnat și ajutat de deosebita

* Loc rupt în text

providență a preaputernicului Dumnezeu, a zădărnicit planul aceluia și al turcilor. Cu teamă, am zis, fac aceasta în ceea ce chiar acum voi scrie, pentru că Înălțimea voastră preailustră a spus cîndva la un prinz că preoții catolici ce locuiesc în Turcia sînt informatori ai împăratului turcilor și, dacă ar vrea, s-ar îngriji ca toți aceia să fie uciși, dar are în mîini scrisoarea prepozitului de Nicopole. Eu însă am scris-o către Înălțimea voastră preailustră nu în vederea primirii vreunei favori sau răsplăți (căci aceasta ar fi lăcomie), ci pentru a-mi arăta sentimentul de recunoștință față de Înălțimea voastră preailustră pentru facerea de bine ce a dovedit-o față de orfanii unchiului meu Stefan Horvath, odinicară căpitan de Ecsed.

Totuși, așa cum am spus la începutul scrisorii mele, statornicia stă bine bărbatului, dar mai ales preoților ce urmează pașii lui Hristos și ai apostolilor și n-am putut, nici n-am vrut, nici nu s-a convenit să neg candoarea unei inimi sincere, nici dragostea față de patria amenințată. Să-l primească așadar Înălțimea voastră preailustră cu inima deschisă pentru sine și folosul țării sale.

Preacinstitul episcop de Nicopole, sufragan de Liov, m-a trimis să vizitez dieceza Nicopolei și, fiindcă acest drum trebuie să-l străbat prin Moldova, preacinstitul episcop l-a rugat pe preailustrul hatman al regatului Nikolaj Potocki să obțină de la voievodul Moldovei, printr-o scrisoare, liberă trecere pentru mine; el a făcut și a obținut același lucru și de la preailustrul voievod al Țării Românești, căruia mi-a poruncit să-i dezvălui taina nu prin scrisoare, ci prin viu grai. Am făcut cum mi-a incredințat. Și pentru că ele privesc și Transilvania, am vrut să o înștiințez și pe Înălțimea voastră preailustră. Scrisoarea dată la Constantinopol către preailustrul domn hatman mi-a dat-o el însuși să o citesc, în care au fost cuprinse următoarele: războiul a fost hotărît, este însă în discuție dacă va fi contra polonilor sau contra Transilvaniei. Voi însă, păziți-vă, pentru eternul Dumnezeu, de principele Moldovei, fiindcă a căpătat mare trecere pe lângă împărat și toate pașalele, din cauză că a izbutit ca Azovul să fie restituit turcilor fără vărsare de sînge. El este bogat în toate, umple cu bani miinile tuturor pașalelor și a izbutit ca la Poarta Otomană să i se promită principatul ginerelui său italiano-venețian, despre care lucru vă va înștiința copia scrisorii pe care o trimit Înălțimii voastre preailustre. Acum din nou face tot ce poate ca să poarte război cu preailustrul Matei, încearcă din răsuputeri să-l ispitească pe pașă cu daruri și bani ca să-l alunge cu totul pe Matei preailustrul, ba chiar din această cauză trimisese cîțiva centurioni la diferite vaduri, pentru ca armata turcilor să nu treacă pe acea parte a Dunării; orice ar fi, nu din altă pricină nu a vrut el să meargă la Suceava, decît pentru a intra pe drumul Gurghiului și al Bistriței cu o parte a armatei sale pentru a prăda după obiceiul scitic, iar cu alta să-l atace pe preailustrul Matei și, dacă ar învinge, să-și desăvîrșească încercarea și, cu un drum, să năvălească în Transilvania. Dar mai înainte ca el să facă aceasta eu m-aș folosi de sfatul înțeleptului: este mai bine să o iei tu înainte, decît să ți-o ia altul. Așa făcea odinioară Gabriel, predecesorul Înălțimii voastre preailustre; pe cînd l-a alungat pe Alexandru, domnul Țării Românești, s-a îngrijit să fie prins Nicolae, vistierul, și nu i-a dat drumul decît după ce mai întîia a plătit pentru răscumpărarea sa suma de 20000 de florini aur. Îmi amintesc că odinioară preastrălucitul Gabriel, principele Transilvaniei, i-a spus prin Ladislav Csefei, într-o scrisoare, lui Radu, domnul Moldovei, (care-i vorbise solului tot așa de trufaș, cum îi vorbise și Vasile trimisului Înălțimii voastre preailustre, Barcsai) că ce-i pițigoii față de pajură, iar generosul domn Barcsai i-a răspuns destul de binevoitor. Căci în timp ce acela răspunsă că el este tot un astfel de slujitor al împăratului cum este și Înălțimea voastră preailustră, el zise: în curtea ta domnul Grama este mare stolnic și după el este altul al doilea mai mic, așa-i și în ceea ce s-a spus mai înainte; însă fără a aștepta răspuns, cum primise în însărcinare, domnul Csefei plecă. Atît de înspăimîntat fusese Radu, încît îndeplini toate cererile; așa făcu și Barnovshi. Dar Vasile se laudă față de turci că el inspiră teamă polonilor și transilvănenilor, ceea ce e vădit din copiile trimise la Poarta Otomană. Acestea înseși le-am scris preailustrului hatman și preailustrului din Cracovia. Rog așadar pe Înălțimea voastră preailustră ca, prin îndurarea preailustrilor, să-i fie îngăduit acestui slujitor să meargă prin țara sa, dîndu-i-se scrisoare de sigură trecere, și ca să poată ajunge cit mai repede, să se poruncească a i se da cai de poștă, acolo unde se poate, și să aibe egală îndurare din partea preailustrilor comandanți. Doresc Înălțimii voastre preailustre, de la preabunul și atotputernicul Dumnezeu să trăiască domnind fericit, cu sănătate, alțișia ani cîți a trăit Nestor și-mi închin slujbele mele îndurării Înălțimii voastre preailustre. Dată în Buourești în 3 octombrie anul domnului 1642.

Al Înălțimii voastre preailustre
umilă și credincioasă slugă
Ioan Petru de Domankov
Bukorecky, prepozit de Nicopole,
cu mîna proprie

*

Preailustrului domn principe, domnului
Gheorghe Rákóczi, prin grația lui Dumnezeu principe
al Transilvaniei, domn al unor părți ale Regatului
Ungariei și comite al Secuilor etc. Domnului,
Domnului mie preaîndurător.



10 octombrie
PACE
1642

Arh. St. Buc., colecția Microfilme Ungaria, rola 91, c. 23—26
Országos Levéltár Gyulafehérvári káptalan Országos Levéltára
(Arhiva Națională, Arhiva națională a Capitlului din Alba Iulia),
Nymbus V — 71 — Oláh ügyeket illető politikai levelek I. Rákoczy Gy.
Lejéből (Scrisori politice privind afacerile române, de la soția lui Gh. Rákóczi I), p. 22—26.

Fotografia — un limbaj al epocii moderne

GRAZIELLA BOBULESCU

VICTOR DUȚĂ

Trăim înconjurați de imagini. Oriunde mergem și oriunde ne îndreptăm privirea, ochiul omenesc percepe imagini. Lumea este un univers de imagini. Când, în urmă cu 150 de ani, fizicianul francez Nicéphore Niépce fotografia, nimeni nu-și închipuia că, într-un timp istoricește scurt, această descoperire avea să cuprindă toate domeniile activității umane. Astăzi, se poate spune metaforic, că „universul pare făcut să înceapă într-un pliant cu fotografii”.

Născută după ce lumea a învățat să scrie și să citească, fotografia a devenit unul dintre cele mai prețioase instrumente de lucru, un mod distinct de a conserva gândirea umană, o lume creată de om înglobând întreaga spiritualitate, un mod de a dialoga în prezent și în viitor între autor și semenii săi, un obiect de artă și o marfă, un destin legat inseparabil de cel al omului. Se deschide o fereastră spre o epocă istorică în care omul simplu joacă un rol din ce în ce mai important. Încă din cea mai fragedă copilărie, așa cum spune filozoful antic Aristotel, „toți oamenii au de la natură dorința de a cunoaște”. Și ei descoperă lumea prin imagini din cele mai diverse: vizuale, auditive, olfactive, gustative, tactile etc. În acest infinit de imagini, cele vizuale ocupă cel mai important loc.

Civilizația actuală se află la impactul a trei galaxii: Gutenberg, Marconi și Wiener, tiparul, electronica și informatica se completează reciproc oferind „pământului”, la sfârșitul secolului al XX-lea, un imens flux de mijloace de comunicare. În acest univers al mass media, imaginea ocupă un loc din ce în ce mai important. Ea are o valoare de informare mai precisă decât cuvântul și din această cauză ea capătă prioritate în comunicare. În acest context, „a vedea” o fotografie este un lucru la fel de simplu ca și a citi o carte, a privi un chip omenesc, a admira un peisaj sau a te emoționa în fața unei lucrări de artă. Simplitatea limbajului, modul firesc și direct de abordare a subiectului, cât și posibilitatea de a păstra realitatea întemnițată într-o imagine fixată pe un suport material a determinat progresul extraordinar al fotografiei, succesul și priza sa uriașă la mase. Alături de fotbal, de presă, de cinematograful și de televiziune, se poate spune astăzi că fotografia are cea mai mare căutare printre locuitorii Terrei. „Este bine să se repete că fotografia deschide un imens domeniu al vizualului”, spunea Aaron Scharf, iar W. Eugene Smith completează: „Fotografia este un puternic mijloc de expresie. Bine folosită ea devine o mare forță de binefacere și înțelegere, folosită greșit, ea poate stârni incendii periculoase”. O întregă lume a fost cunoscută prin fotografie.

Descoperirea lui Niépce a pus la dispoziția umanității nu numai un limbaj nou de comunicare, ci și o formă de cunoaștere distinctă și foarte precisă a realității. „... Indiferent dacă fotografia este sau nu artă, ea este un

mijloc de comunicare de sine stătător — egal, dar totuși diferit de pictură sau literatură — și, ca oricare altă formă de comunicare, este supusă propriilor sale legi și limite”, arată în lucrarea „Fotografatul creator” Andreas Feininger.

Fiind la îndemina tuturor, fotografia capătă întrebuințare cotidiană. În timp, ea a devenit unealtă absolut necesară în presă, în activitatea editorială, în publicitate, în teatru, i s-a făcut loc în sălile de muzeu, căpătând valoare de artă, apare pe mari panouri în târguri și expoziții, este folosită în cercetarea științifică, în tehnica militară, în explorarea cosmosului etc.

Fotografatul immortalizând imagini pe pelicula fotosensibilă explorează, descoperă, selectează, dezvăluie, informează și interpretează un întreg univers. Se poate spune, fără teamă de a greși, că descoperirea fotografiei a accentuat expansiunea vizualului proprie cunoașterii aplicate, a participat activ la explozia informațională creată de revoluția tehnico-științifică contemporană.

Ochiul fotografului „vede”, iar aparatul transmite mecanic pe peliculă viziunea sa despre un anumit subiect. Limbaj special al „văzului”, după cum l-a definit plastic John Szarkowski, directorul Secției de fotografie de la Muzeul de artă modernă din New York, structurează această creație tehnică a secolului trecut ca o clasică cronică a realității nemijlocite.

Fiind mai mult decât o simplă formă de divertisment sau un banal instrument de lucru, fotografia este un important mijloc de expresie personală, pentru amatori și profesioniști deopotrivă. Fiecare om are în tehnica fotografiei un limbaj la îndemână care poate înregistra și păstra cu fidelitate reacțiile lui față de lumea înconjurătoare. Prieten nedespărțit al omului, ea păstrează imagini dragi din viața lui. Micul album cu amintiri în alb-negru sau în color prezintă, într-o emoționantă dimensiune vizuală, o filă ruptă din viață, care dincolo de elementele tipic convenționale se adresează inimii. O fotografie de familie nu este doar o simplă amintire, ci și o formă specifică de comunicare cu cei dragi, dar și cu tine însuși. Este formidabil cât țin oamenii la „amintiri” și fotografia reușește să păstreze nealterate imagini alese din existența lor. Atunci când fotografatul este profesionist, el, în afara mijloacelor tehnice de care dispune, alege căi specifice pentru a-și realiza creația.

În scopuri practice, întregul complex al fotografiei poate fi împărțit în trei categorii principale: a. fotografia utilitară; b. fotografia documentară; c. fotografia artistică.

Gradul de obiectivitate, reproducerea cât mai apropiată de perfecțiune determină utilitatea fotografiei. În acest caz, fotografia se execută cu sisteme automate, este foarte precisă tehnic, imaginația creatoare apare mai curînd ca un handicap, decât ca un avantaj pentru executant. Fotografii tipic utilizate sînt cele realizate din aer pentru alcătuirea de hărți și pentru cadastru, microfotografii de cărți, ziare, acte și documente, fotocopii, radiografii pentru industrie și pentru medicină, fotografii necesare reclamei, propagandei comerciale, cercetării științifice de la arheologie la cosmos.

Din cele de mai sus rezultă clar că fotografia utilitară joacă un rol de auxiliar în diverse profesii, în afaceri sau în știință. Executanții fotografiei utilizate nu sînt în general fotografi profesioniști, ci personal al forțelor aeriene, tehnicieni, oameni de știință, cercetători, ingineri, care folosesc acest limbaj pentru a-și completa informațiile scrise. Pentru ei fotografia este un mijloc de documentare, a cărui valoare este direct proporțională cu precizia, clari-

tatea și obiectivitatea sa. Scopul realizării fotografiei este scris practic și nu creator artistic.

După dicționarul Webster fotografia documentară înseamnă „Înregistrarea într-o formă artistică, prezentarea faptică și autorizată a unui eveniment sau a unui fenomen cultural”. Esența unor astfel de lucrări se poate rezuma într-o sinteză plastică: faptic și artistic despre cultură. Atunci când fotograful începe să lucreze cu aparatul său de luat vederi, el nu utilizează doar diferite cunoștințe fizico-chimice sau apelează la legile după care funcționează vederea umană, ci interpretează lumea care-l înconjoară, lasă imaginația să lucreze, căutând forma plastică cea mai eficientă pentru a realiza fotografia-document cerută. În limbajul folosit pentru a se executa fotografii tipice documentare se cere pentru a elimina caracterul politic al evenimentelor, cât și tendința de repetare a unor imagini, căutarea unor forme artistice atractive, mereu noi, care să exprime evenimentul și totodată abordarea subiectivă să nu se depărteze de realitate.

Exemple tipice de fotografie documentară sînt cele politice și informative, de tipul fotoreportajelor publicate de reviste ca: „Life”, „Look”, „Collier's”, „Picture Post”, „Coronet”, „National Geographic” etc., iar în țara noastră „Ilustrațiunea română”, „Realitatea ilustrată”, „Ziarul științelor și călătoriilor” ș.a.

Trebuie arătat că numeroase fotografii informative și politice, ca și majoritatea instantaneelor făcute de amatori, care prezintă subiectele într-o formă, care nu este nici imaginativă și n-au nici valoare artistică, nu sînt decît forme slabe de fotografii documentative. „Dacă ar fi să se facă o paralelă între limbajul pictural și limbajul vorbit, fotografii documentariști ar putea fi comparați cu ziaristii, iar fotografii artiști cu scriitorii și poeți”, face o deparțare sugestivă Andreias Feininger.

Dacă fotografia documentară are un caracter descriptiv, fiind legată de fapte și evenimente specifice, fotografia artistică are un limbaj simbolic, ea comunică o stare de spirit, un simțămînt, o idee. Astăzi, la sfîrșitul secolului XX, fotografia a căpătat un prestigios statut de artă, ea reușind să fie, așa cum o definește Edward Steichen, „un vehicul pentru expresia aferentă a realității și o forță dinamică pentru întruchiparea ideilor”. Înregistrînd realitatea înconjurătoare, fotografia exprimă, prin limbajul specific, profundul sentiment de angajare și responsabilități față de omenire al artistului cetățean.

Prin tinerețea sa, intrată ultima în familia artelor, fotografia își ocupă un prestigios loc datorită diversității de forme, expresivității și bogăției ei de idei. Un aparat de fotografiat este desigur un instrument mecanic, o unealtă de lucru, dar tot așa este și pensula pictorului, dalta sculptorului, pana miniaturistului, stiloul sau mașina de scris ale poetului.

Arta este graiul sufletului, iar artistul exprimă, în forme specifice, idei din viață, cuprinzînd pe viu realitatea. Spărgînd vechile canoane, fotografia și-a făcut loc în marile muzee ale lumii, sau chiar au apărut muzee destinate ei special. Ca artă, fotografia oferă milioane de oameni posibilitatea de a se instrui, de a se cultiva estetic, de a se forma ca oameni intelectuali.

Cu o forță magică, ea a apropiat arta de știință, le-a făcut să coexiste într-o lume dezlănțuită în căutarea noului. Participînd direct la expresiunea vizualului, fotografia este un limbaj al epocii moderne. „Omul este măsura

tuturor lucrurilor” spunea Protagoras, iar fotografia este un limbaj pe măsura lui. „Ochiul și urechile sînt martori mincinoși cînd oamenii au suflele de barbări”, concluzionează Heraclit, filozoful antic.

Mintea creatoare a fotografului artist conține ideea, alege cu migală subiectul, selectează cu atenție forma de exprimare tehnică și plastică și execută apoi opere. Ea trebuie să întrunească următoarele calități: forța emoțională, putere de selecție, calități grafice și, fără îndoială, o idee, un conținut. Simplitatea tratării subiectului, forța emoțională, mesajul, tehnica de exprimare, toate exprimă o idee, într-un limbaj vizual, privitorului.

Nu degeaba marele pictor Vincent Van Gogh scria: „Tot nu pot găsi o mai bună definiție pentru cuvîntul artă decît aceasta: Natură, realitate, adevăr, însă cu o semnificație, o concepție, un caracter pe care artistul îl relevă în ea și căruia el îi dă putere de expresie; pe care îl descurcă, îl eliberează și îl lămurește”.

Definiția lui Van Gogh se potrivește și artei fotografice. Ca o concluzie care se desprinde din cele de mai sus, fotografia este un limbaj al epocii moderne, un izvor nesecat de materie primă pentru cercetare științifică, pentru tehnică, pentru presă, reclamă, modă și pentru cele mai diverse preocupări ale omului. Ca artă, ea trebuie să-și ocupe locul convenit și în țara noastră. Nu este permis ca astăzi, la sfîrșitul secolului celei mai revoluționare epoci artistice și tehnico-științifice, arta fotografică să se afle într-o stare de ignorare, aproape totală. În nici un muzeu din România nu există cel puțin o sală în care să se expună permanent fotografii artistice indigene. Fotografia artistică din România trebuie să-și ocupe locul meritat atît la Muzeul de artă al României, cît și la alte muzee de artă din țară. Lucrările de artă fotografică ale lui Szathmary, Aurel Mihailopol, Gheorghe Comănescu, Aurel Iancu, Gabriela Cocora, Clara Spitzer, Corneliu Mocanu, Radu Braun, Gheorghe Epuran, Dan Bădescu, Mircea Faria, Napoleon Frandin, Elena Ghera, Dumitru F. Dumitru, Ioan Oprea, Ion Petcu, Vasile Moldovan, Sandu Mendrea, Ion Mihăică, Ion Miclea, George Șerban, Puiu Florescu, Gh. Vintilă ș.a. o merită cu prisosință.

Fotografia, îndeosebi cea documentară și cea utilitară, dar chiar și cea artistică constituie, totodată, un valoros document de arhivă. Fototeca Direcției Generale a Arhivelor Statului, colecțiile de fotografii ale filialelor sale, folosirea pe larg a acestor documente de către cercetători, dovedesc pe deplin acest lucru. Se înțelege astfel de la sine importanța din ce în ce mai mare pe care o va dobîndi în viitor fotografia ca document de arhivă.

PREZENTĂRI DE FONDURI ȘI COLECȚII

Fondul personal Miron Cristea

CRISANTA PODĂREANU

Miron Cristea, pe numele său de mirean Elie, s-a născut la 18 iulie 1868 în Toplița Română dintr-o familie de țărani. Urmează școala primară din Toplița, liceul săsesc din Bistrița, apoi liceul românesc din Năsăud și absolvă în 1890 Institutul Teologic din Sibiu. Timp de un an este învățător la școala primară românească din Orăștie, apoi absolvă Universitatea din Budapesta cu titlul de doctor în filosofie și filologie modernă.

În 1895 se întoarce la Sibiu unde este profesor, secretarul ASTREI, secretar arhiepiscopal ș.a. În 1902 se călugărește primind numele Miron. Între 1910 și 1920 este episcop de Caransebeș, apoi între 1920 și 1925 — mitropolit primat. În 1925 este investit primul patriarh al Bisericii Ortodoxe Române.

Cărturar, ctitor de instituții, înțelept, harnic și patriot, a fost prezent timp de 20 de ani în viața religioasă, culturală, socială și politică a României și chiar a lumii.

Pînă la 1918 a militat pentru drepturile românilor din Transilvania și pentru Unirea cea mare, la care a participat efectiv. După Adunarea Națională de la 1 decembrie de la Alba Iulia a făcut parte din delegația care a predat regelui Ferdinand I Hotărîrea Adunării.

În 1927 a fost ales membru în Consiliul de Regență, iar în 1938 — prim ministru. Moare la Cannes la 6 martie 1939¹.

Dintre lucrările sale cele mai importante cităm: *Istoricul catedralei greco-ortodoxe române din Sibiu*, Sibiu 1908, *Iconografia și întocmirile din biserica răsăriteană*, Sibiu 1905, *Colecție de proverbe*, Sibiu, 1901.

Fondul „Miron Cristea” are 1,75 m.l. și 50 de unități arhivistice, cuprinse între anii 1886 și 1975, scrise în limbile română, franceză, engleză, germană, poloneză, rusă, sîrbă, cehă, greacă. Documentele sînt destul de diverse, începînd cu însemnări, conspecte, lucrări din liceu și teza de doctorat „Viața și opera lui Mihai Eminescu”.

În perioada luptei împotriva deznaționalizării românilor din Transilvania se păstrează o statistică a etniilor din această regiune, o însemnare autografă cu membri ai Partidului Național Român, circulara către preoți și învățători privind ordinul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii maghiar referitor la limba de predare în școlile nemaghiare, o notă în care episcopul

¹ Nicolae Dură, *Patriarhul Miron Cristea — 50 de ani de la săvîrșirea sa întru Domnul* în „Îndrumător bisericesc misionar și patriot pe anul de la Hristos 1989, anul 137”, Sibiu, 1989, p. 30—32.



Fig. 1. Vizita ministrului de externe al Poloniei, Ióžef Peck, în România. În fotografie mai apar pe lângă ministrul polonez și Miron Cristea, Ion Nistor, mareșalul Prezan, Vaida-Voevod, Ion Incuțel, generalul Paul Angelescu, Victor Antonescu ș.a.



Fig. 2. La Londra, în 1936, cu arhiepiscopul de Canterbury.

de Caransebeș își exprimă convingerea că românii din Transilvania nu și-au lepădat credința, o circulară care precizează, în 1914, că băieții care au susținut un examen după șase clase primare au drept de vot la alegerea deputaților dietali, o alta care anunță instituirea unei dări culturale asupra tuturor intelectualilor români din Transilvania.

Momentul Unirii este immortalizat în numeroase fotografii cu Adunarea Națională de la Alba Iulia și cu delegația care i-a predat regelui Ferdinand I Hotărârea Adunării.

Din vremea în care Miron Cristea era episcop de Caransebeș, apoi mitropolit primat și patriarh se păstrează documente referitoare la: structura organizatorică a Bisericii Ortodoxe Române, înzestrarea așezămintelor bisericesti cu pământ și administrarea averilor bisericesti, donarea de cărți pentru Biblioteca Patriarhiei, sărbătorirea unor seminarii teologice, lucrările Sfântului Sinod, abateri de la regulamentele preoțești, înființarea Muzeului Mitropoliei, relațiile patriarhului Miron cu înalți prelați străini ortodocși și alte religii, concordatul cu Vaticanul, congrese bisericesti, planurile primului ministru Miron Cristea cu privire la ridicarea Bisericii Române, dispenze pentru căsătorii, apeluri pentru ajutorarea sinistraților, pentru un împrumut de stat intern, pentru strângerea banilor necesari unei catedrale în București, reparării clopotului și clopotniței Patriarhiei, apeluri către clerici pentru ca aceștia să tempereze spiritele în campaniile electorale și alegeri, circulare pentru ajutorarea văduvelor și orfanilor preoților, pastorele, cuvântări la parastasul eroilor din primul război mondial și la diverse sărbători religioase, corespondență pe marginea construirii unor biserici, predici și conferințe împotriva alcoolismului, pentru unire și înțelegere, îndemnuri adresate lucrătorilor ogoarelor, tinerilor datori să păstreze limba și obiceiurile, articole scrise de Miron Cristea pe teme religioase și social-politice, statutele și dările de seamă ale unor asociații de binefacere.

Nu puține sînt ziarele, revistele sau tăieturile din ziare, laice și religioase care vorbesc despre Miron Cristea și alte personalități religioase și politice. Remarcăm articolele patriarhului despre creștinarea românilor și despre *Enciclopedia Română*. De asemenea, introducerile acestuia la diverse lucrări ale altor autori și corespondența lui Miron Cristea cu Liga Culturală.

Se află în fond două partituri (*Imnul patriarhal și Imnul la încoronarea regelui Ferdinand și reginei Maria*), articole elogioase despre Miron Cristea scrise de Octavian Tăslăuanu și Ioan Lupaș, articole și broșuri calomnioase, lucrările *Contribuții la istoria vieții românești din Transilvania la finea veacului al XIX-lea. Însemnări inedite ale preafericitului patriarh Miron*, Caransebeș, 1940, *Însemnările lui Miron Cristea de cînd era student la Universitatea din Budapesta și secretarul Consistoriului mitropolitan din Sibiu* tipărite de Gheorghe Cotoșman, cugetări ale lui Miron Cristea, felicitări din țară și din lume la investirea ca patriarh, articole și note despre vizitele lui Miron Cristea în Polonia și Anglia și despre vizitele unor delegații străine în România, cum ar fi cea bulgară și cea engleză.

O seamă de documente dau o imagine asupra interesului înaltului prelat și om de stat pentru învățămîntul laic și religios: circulare din 1910—1913 cu privire la pregătirea începerii anului școlar, întocmirea de către arhitecți a unor planuri-model pentru construirea de școli, cursuri pentru perfecționarea învățătorilor, metodele de predare; acte de după Unire privind

religia în școli, educarea tineretului, Academia de Muzică Religioasă, institutele teologice, reforma învățămîntului teologic.

În articolul „Ce aștept de la școlile noastre”, Miron Cristea scrie: „Non scholae sed vitae discimus” (Nu învățăm pentru școală ci pentru viață). Cu alte cuvinte: nu umblăm la școală și nu învățăm pentru ca să ne deie dascălii și profesorii note bune, premii, laude, cordoane, ci pentru ca, crescînd mari și intrînd în viața obștească, să folosim cunoștințele primite și asimilate spre binele nostru personal, spre binele familiei, al comunei în care trăim, al neamului din care facem parte, ai cărei cetățeni sîntem”².

Poziția sa înaltă în stat a determinat primirea unor cereri, plîngerii, memorii pentru angajări, ajutorări, binefaceri, revizuirea unor anchete, rezolvarea diverselor probleme ale unor cetățeni. În legătură cu acestea există și două caiete în care secretarii lui Miron Cristea, Nicușor Cazacu și Dudu Velicu, au înscris audiențele, și un indice alfabetic al persoanelor care s-au prezentat.

Nu lipsesc proiectele de legi, legi, instrucțiuni de aplicarea legilor, cu privire la apărarea ordinii în stat, înființarea serviciului social, asociațiile religioase, organizarea bisericii, a Ministerului Cultelor, apariția ziarelor, Constituția din 1938, dizolvarea partidelor și constituirea Consiliului de Co-roană.

Mărturiile despre activitatea politică a lui Miron Cristea și despre atmosfera social-politică a timpului său sînt numeroase. Tăieturi din ziare, note, însemnări, scrisori, fotografii, circulare, rapoarte, toate vorbesc despre: deschiderea primei ședințe a Adunării Constituante de după Unire, activitatea Parlamentului, problema minorităților naționale, personalități politice, regele Ferdinand I, regele Carol II și voievodul Mihai de Alba Iulia, numirea lui Miron Cristea ca prim ministru, componența cabinetului său, programul de guvernare, repartizarea bugetului, rezultatele guvernării sale, atitudinea sa în problema palestinienilor și evreilor, Frontul Renașterii Naționale.

Cît a fost prim ministru și chiar și înainte, patriarhul a încercat să calmeze spiritele, să alunge ura și dezbinarea, să-i unească pe români pentru propășirea patriei. El a lansat nenumărate circulare și apeluri în care i-a îndemnat pe slujitorii bisericii să stea departe de luptele politice și să contribuie la unire și la înțelegere: „Sfîntul Sînod, fiind sesizat de către Înalțul Guvern printr-o scrisoare publică adresată de domnul ministru al cultelor și artelor, cu privire la amestecul preoților în luptele politice și îndeosebi prin oficierea unor slujbe rituale pentru interesele unor partide politice, prin luarea de jurăminte tot în asemenea scopuri etc., în ședința de la 9 martie 1937 a luat în discuție această chestie”. În consecință, patriarhul stabilește un număr de cinci măsuri prin care să se pună capăt acestei situații³.

Cu privire la imputările pe care unii le făceau neîncetat oricărui guvern, Miron Cristea remarcă: „Nu încape îndoială că cei care conduc țări și popoare, în cursul greii munci ce o dezvoltă, pot să facă și greșeli, chiar în împrejurări deplin normale, căci numai acela nu greșește în viața lui care nu face nimic; dară a scoate vecinic la iveală numai greșelile și încă a le mări în fața marelui public este, nu o greșeală, ci un mare păcat național și social. Unde asemeni birfitori și răi patrioți au găsit urechi deschise, s-au

² Arh. St. Buc., fond personal Miron Cristea, dosar 8, f. 114.

³ Ibidem, dosar 10, f. 28.

produs, pe lângă celelalte necazuri, și mai mari valori de nemulțumiri cari au sporit și mai mult situația destul de dificilă, ba în unele țări poporul, fără prevederi în viitor, s-a dat la neorânduiești, care au dus țara dimpreună cu el însuși la marginea prăpastiei”⁴.

Anul 1939 este marcat de moartea patriarhului. Cele mai multe documente cuprind condoleanțe, informații despre funeralii și ecouri internaționale. Între documentele enumerate se află de asemenea un fragment din testamentul lui Miron Cristea, cărți de vizită ale acestuia și ale altor personalități, ilustrate din străinătate, stema mitropolitană, fotografii reprezentându-i pe Miron Cristea, membrii familiei regale, miniștri, înalți prelați ai Bisericii Române, reprezentanți ai unor biserici străine, personalități politice române și străine ș.a., tăieturi din ziare clasate cronologic și pe probleme și legate în volume de Dudu Velicu, secretarul lui Miron Cristea.

De altfel peste tot se simte mâna acestuia, care a avut o admirație deosebită pentru patriarh. Iată ce scrie în 1944 amintindu-și sfârșitul părintelui Bisericii Române: „Cu aceasta am încheiat un capitol — și cel mai frumos — din viața mea, alături de vrednicul patriarh dr. Miron Cristea, le prince de l'Église orthodoxe de Roumanie qui, à côté de Iorga, le Géant, sera le soleil du peuple roumain à jamais”⁵.

Ultimele trei unități arhivistice constituie inventarul arhivei înaltului prelat, întocmit de același Dudu Velicu.

În concluzie, fondul „Miron Cristea” este mărturia unei vieți închinată credinței, poporului și patriei⁶.

⁴ Ibidem, dosar 3, f. 12.

⁵ Ibidem, dosar 29, f. 99.

⁶ Documente de la Miron Cristea se găsesc și în alte locuri, multe la Mitropolia Ardealului de la Sibiu. Pe baza lor au fost elaborate pînă acum următoarele lucrări: *Antonie Plămădeală, Pagini dintr-o arhivă inedită*, București, 1984; *Românii din Transilvania sub teroarea regimului dualist austro-ungar (1867—1918) după documente, acte și corespondență rămasă de la Elie Miron Cristea*, Sibiu 1986; *Contribuții istorice privind perioada 1918—1939—Elie Miron Cristea—documente, însemnări și corespondențe*, Sibiu, 1987.

CERCETĂRI PESTE HOTARE

Cercetări în Ungaria și Austria

EUGEN GLÜCK

Cu ocazia cercetărilor efectuate în arhivele și bibliotecile din Ungaria au putut fi descoperite unele materiale inedite sau puțin cunoscute. Unul din obiectivele noastre l-a constituit arhiva Inspectoratului Național pentru monumente aflată în cetatea Budei. Prin bunăvoința gazdelor, în primul rînd cu aprobarea directoarei științifice Garasztoiné și a domnului Jenő Szlávy, am putut studia fișierul alfabetic pe localități al monumentelor și, la cerere, dosarele unui număr de unități.

Comisia are la bază activitatea unei instituții specializate, începută în anul 1846, funcția fiind, după 1848, preluată de o autoritate de stat cu sediul la Viena și de Academie. În anul 1872 s-a înființat Comisia Națională a monumentelor a Ungariei, care, trecînd prin anumite reorganizări, funcționează și astăzi. Activitatea acestui organ s-a materializat, printre altele, în înregistrarea și descrierea unor monumente, formulîndu-le dosare aparte. După anul 1918 dosarele celor din Transilvania, Slovacia și Voivodina au format un fond aparte. Deși sfera monumentelor istorice după 1872 a fost fixată destul de restrîns, un număr însemnat de monumente figurează în evidențele lor, ele fiind publicate pentru prima oară în 1885—1888. Elementul cel mai însemnat îl constituie faptul că dosarele conservă situații și stări care în secolul următor s-au depreciat, unele monumente și mai ales detalii au dispărut. O trecere sumară în revistă a materialului ne-a oferit posibilitatea de a depista dosarele cetăților de la Deva, Sighișoara, Oradea, Ineu, Hunedoara, Cetatea de Baltă. Interesante sînt planurile cetăților de la Lipova, Orșova și Caransebeș. Există o descriere amănunțită a insulei Ada Kaleh.

O serie de palate și castele au fost înregistrate, ca palatul Mitropoliei unite de la Blaj, palatul principilor de la Turda, castelul de la Deva (azi muzeu), Aghireș etc. O seamă de case de locuit istorice au fost luate în evidență la Sighișoara, ca și casa lui Matei Corvin de la Cluj.

Numărul cimitirelor cuprinse în evidențe nu este considerabil. Se impune dosarul unui monument funerar otoman din anul 1698 de la Timișoara. Dintre biserici, azi în posesia Bisericii Ortodoxe Române, am notat existența dosarelor aparținînd lăcașurilor de cult de la Sîmbăta de Jos, Pesteș, Gurasada, Densuș, Cluj-Mănăștur, Carei (fostă greco-catolică), Seini (biserica de lemn), Făgăraș (brîncovenesc). Din patrimoniul bisericii romano-catolice remarcăm catedrala de la Alba Iulia, biserica Sf. Ștefan din Baia Mare, cea din Turda etc.

Bisericile reformate s-au bucurat de o mare atenție. Dintre dosarele lor spicuim cele de la Aiud, Sîntimbru (ctitoria lui Iancu de Hunedoara), Reghin, Sighetul-Marmației, Sf. Gheorghe, Dirju, Deva, Crasna etc. Biseri-

cile luterane apar mai ales în comunitățile săsești ca Mediaș, Sighișoara, Sibiu, Prejmer, Sebeș, Cincul-Mare etc.

În colecție se păstrează o copie a faimoasei fresce de la Iermata-Neagră (jud. Arad) din secolul al XV-lea, azi distrusă, și cea de la Otomani. Bunăvoința gazdelor ne-a permis să executăm xerocopii privind materialul referitor la biserica din Densuș (19 buc.), Gurasada (2 buc.), Hațeg (5 buc.), monumentele funerare de la Timișoara (1 buc.). Deosebit de utile sînt desenele precise despre monumentele din județul Arad ca cetatea Ineu (1871), turnul de la Covăsinț (azi mult deteriorat), moscheia de la Ineu (demolată în 1952), cetatea de la Șoimoș (9 foto), cu numeroase detalii, azi dispărute. Înregistrarea de la Igrîș (jud. Timiș) are aceleași avantaje (4 foto).

Biblioteca catedralei romano-catolice de la Kalocsa dispune de o seamă de manuscrise de interes pentru istoriografia din țara noastră. Explicația constă în faptul că mai mulți episcopi din Oradea și în primul rînd Adam Patachich (1759—1774) și László Kollonitz (1787—1817) au fost transferați în scaunul mitropolitan din Kalocsa, ducînd cu ei o zestre personală culturală.

Manuscrisele sînt foarte variate. Unele au un caracter filologic. „Lexicon compendiarium latino-valachicum” (266 p.) a fost redatat de o persoană necunoscută de la Oradea, în tot cazul înainte de 1776. (Ms. 706/2). Altul poartă titlul „Institutiones linguae valachicae sive gramatica compendii exhibita”. Are 78 f. și a fost redactat la Oradea tot înainte de 1776. (Ms. 706/1). Ambele manuscrise au aparținut înainte de a fi ajuns în posesia episcopului Patachich unei persoane numite Franciscus Rier. Printre manuscrise cîteva au un caracter bisericesc, ca de exemplu „Regulamentum novissimum pro graeci ritus non unitorum anno 1779 emanatum”. Are 134 p. (Ms. 397/6).

Un interesant manuscris a intrat în posesia episcopului Patachich de la Petre Dobro cu titlul „Regula legis...”, un text redactat în grecește, tradus în românește prin „sîrguința” și „cheltuiala” mitropolitului Ștefan din Tirgoviște, fiind apoi tradus în latinește (1772) și copiat de celebrul istoric Pray (1772), avînd 421 p. (Ms. 1/25236). Un manuscris mai mic, de 20 p., a fost redactat în 1784 de Francisc Boer privind situația cultului romano-catolic în Moldova (Ms. 38). O valoare deosebită reprezintă codicele provenit din secolul al XVII-lea, conținînd texte religioase ale sîmbătarilor iudaizanți din Transilvania (Ms. 303).

Unele manuscrise tratează probleme istorice ale Transilvaniei. În copie a ajuns în fondul de la Kalocsa „Transilvania celebra” a lui Georgius Soterius (482 p., ms. 109). Tot în această categorie intră „Varia historica ad Transylvaniam anagnostes” (80 p., ms. 159/25226). Se mai păstrează acolo o copie din 1770 a cronicii episcopului Forgách din Oradea, „De rebus sui tempore in Hungaria et Transylvania gestis...” (175 p., ms. 405/23).

Se află în bibliotecă și o copie din cunoscuta lucrare a lui András Huszti privind „Dacia Veche și Nouă, deci Transilvania”, datată 1736. Lucrării i se adaugă un text care o întregește, necunoscut pînă acum (Ms. 306/91, 452 p.). Episcopul Patachich a obținut o copie după un fragment din descripția românilor din Bihor, efectuată între 1760—1770 (Ms. 12, 77 p.). Merită atenție descrierea băilor de la Oradea din 1763 (Ms. 354/68, 6 p.)

În sfârșit, menționăm că arhiepiscopii din Kalocsa au fost pînă în epoca noastră asori ai tribunalului suprem al Ungariei. În copia procesului verbal referitor la anii 1791—1806 figurează multe procese legate de teritoriul patriei noastre (Ms. 749).

*

Biblioteca Arhiepiscopiei din Eger conține multe manuscrise demografice, al căror conținut în parte nu este cunoscut de istoriografia românească. Astfel, se pot consulta materiale ale recensămîntului iozefin (1787) și conscripțiile ulterioare, inclusiv cele din 1803/1804 și 1804/1805 (Ms. 1012 — Ca VI.61 și 1018 — C2 VI.66). O lucrare statistică intitulată „Historia statistica”, întocmită la sfârșitul secolului al XVIII-lea, cuprinde referiri la Maramureș, Crișana și Banat (H, IV.307). Semnalăm și memorialul lui Francisc Bodor din 1851 despre fabrica de tunuri și praf de pușcă ce a funcționat în Ciuc la Madăraș, în 1848/1849 (Ms. 2004/22).

Biblioteca reformată de la Pápa ne oferă o serie de documente referitoare la conscripția populației și a bunurilor, efectuată în anul 1828 în părțile Aradului de delegații comitatului Veszprém printre care se află și o conscripție cu caracter mai general contemporan (564/355/17). O culegere de 316 pagini cuprinde în copie note și documente ale orașelor Baia-Mare și Baia-Sprie (1452—1821), realizată în etape după 1700 (Ms. 0428). Manuscrisul, avînd titlul latinesc „Medicina contra omnes morbos” (267 p.), conține recomandări privind utilizarea plantelor medicinale de la Szárhegy (1752), precum și traducerea unor texte engleze de specialitate (Ms. 0167). Colecția cuprinde și o seamă de documente privind școlile de la Sighetul-Marmației (1787, 1817) și Satu-Mare (1749) (Ms. 564/547/1, 569/363).

În biblioteca colegiului reformat de la Sárospatak (care în evul mediu un timp a aparținut principatului Transilvaniei) există o scrisoare a domnului Moldovei Iliăș Alexandru din 30 iunie 1667, adresată lui Ioan Kemény, principele de mai tîrziu (nr. 2108 Kt. 4055). Un alt manuscris conține presupusele poezii redactate de Horea în închisoarea de la Alba-Iulia (nr. 1503, kt. 1935).

Cercetările de pînă acum au acordat puțină atenție bibliotecii abăției benedictine de la Pannonhalma din nord-vestul Ungariei, provenind din secolul al XI-lea și reconstruită în secolul al XVII-lea. În posesia acestei unități se găsește un manuscris italian din secolul al XVIII-lea de 42 file, intitulat „Breviario chronologico della principi de Valachia” (Ms. 11867). Tot acolo se află copiile făcute de istoricul Georgius Pray în arhiva secretă a Vaticanului de pe actele referitoare la Moldova (Ms. 1001/23). Un manuscris voluminos, de 58 file, din secolul al XVIII-lea cu profil minier cuprinde „Nachrichten von den Bergwerken in Ungarn und in Siebenbürgen” (Ms. 1008/15).

Un material interesant este cuprins în fondul „Jesuitica”, care conține acte ale mănăstirilor din Cluj, Alba-Iulia, Satu-Mare, Baia-Sprie și Carei din secolul al XVII-lea (Ms. 118 E41). Un alt fond păstrează actele capitlului romano-catolic de la Oradea de la sfârșitul secolului al XVIII-lea (Ms. 189 C21).

Cei interesați în cercetarea activității umanistului Nicolaus Olahus găsesc la Pannonhalma scrierea prietenului său Johannes Sambucus, „De obitu Nicolai Oláh...”, în copie contemporană (Ms. BKA 2.f. 264). Actul de numire a lui Nicolaus Olahus în funcția de arhiepiscop (3 file) poate fi citit în copie (BK. 127/II.21).

Biblioteca colegiului reformat din Debrețin este bogată în materiale de interes pentru istoriografia din România. Acum însă putem semna doar „reprezentanța” comitatului Bihor, care cerea, în 1821, eliberarea din funcție a locțiitorului de comite suprem Rhedey, numit ilegal. Purtătorul de cuvânt al bihorenilor a fost episcopul unit Samuil Vulcan, care s-a adresat însuși palatinului în plină ședință a camerei superioare în acest sens (Ms. 607/9—139 c.c.). Tot descoperiri întâmplătoare ne-au permis consultarea manuscrisului de 42 f. a lui Moise Sora-Noac din Oradea, intitulat „Românii în Dacia” (în limba maghiară). Textul se găsește la Biblioteca Națională Széchényi din Budapesta (OCT Hung. FM. 1/1807). Este de menționat că acest tânăr teolog din orașul de pe Crișul-Repede are o serie de lucrări tipărite în proză și poezie, foarte puțin studiate. Mai amintim manuscrisul „Brevis Descriptio fatalis casus Principis Valachiae Constantini Bassaraba...” aflat la Biblioteca Universitară din Budapesta (7 p.), cuprins în colecția Kapriana (vol. 41).

*

Una din sursele de informare istorică din Viena puțin cunoscută de cercetătorii din țara noastră este Biblioteca Consiliului Național, instalată chiar în edificiul parlamentului. Înființată în anul 1861, ea funcționează neîntrerupt din anul 1865 până la Anschluss (1938). Transformată în „Gauhaus” (1938—45), edificiul și biblioteca își reiau activitatea în timpul celei de a doua republici.

Deși nu este bibliotecă publică, cercetătorii au acces la fondurile sale. Desigur, cercetătorii istoriei României pot fi interesați în special privind două ipostaze: materialul privind Bucovina și dezbaterile de politică externă privind România, inclusiv Transilvania. Prima categorie este reprezentată prin „Protokolle des Bukowinaer Landtages nebst Beilagen” care încep în 1863—64 și au fost văzute până în anul 1912. Există și un repertoriu tematic pentru perioada până la anul 1903. La fel există procese verbale ale Reichstagului din 1848—1849 (5 vol.) și apoi, începând din 1860—1885, documentele complete ale ambelor camere ale corpului legiitor al imperiului și care cuprind 400 de volume. Cine vrea să cunoască legislația are la dispoziție Reichs-Gesetzblatt și Regierungsblatt (1850—1869).

În aceeași clădire funcționează și arhiva parlamentară (2405 m. liniari), dar materialul anilor mai vechi a fost predat arhivei de pe Minoriten-Platz. În ceea ce privește perioada de până la anul 1918, informațiile susțin faptul că, alături de stenograme, principalele documente au fost publicate la vremea lor.

În ceea ce privește presa bucovineană s-a putut constata că cea mai completă colecție se găsește la Österreichische National-Bibliothek. Cea mai lungă apariție are gazeta oficială „Bukowiner Land und Amts Zeitung” (1862—1916). Din excelentul catalog geografic care se găsește în secția de pe Heldenplatz s-a putut constata că amintita bibliotecă posedă în total 26 de ziare bucovinene, dintre care 24 au apărut la Cernăuți și două la Cîmpulung-Moldovenesc. Toate sînt în limba germană. Ele se încadrează

în perioada 1872—1938. Cel mai vechi este „Patriot” din Cernăuți, din care biblioteca dispune doar de un singur an. Majoritatea ziarelor din Cernăuți se încadrează în perioada 1883—1918. Doar trei apar și în anii 1919—1920 și unu („Neue Illustrierte Zeitung”) sosește la Viena și în anii 1923—1938. Dintre ziarele mai importante și avînd o colecție mai mare menționăm: „Bukowiner Rundschau” (1883—1907), „Czernowitzer Presse” (1877—1907), „Bukowiner Post” (1893—1904, 1906—1914). La Cîmpulung apăreau „Bukowiner Gebirgs-Journal” (1907—1916) și Bukowiner Volkszeitung” (1912). Oricum, aceste ziare încorporează un bogat material documentar.

În ceea ce privește Transilvania, trebuie să menționăm existența gazetelor din Timișoara (3), Sibiu (7), și Brașov (4). De asemenea, „Temeswarer Nachrichten” (1771) este cel mai vechi periodic bănățean, iar „Telegraphe...” și „Unterhaltung Blatten” (ambele din 1853) sînt nevalorificate. Dintre gazetele sibiene cea mai veche este „Siebenbürgische Provinzialblätter” (1805—1824), iar cea mai veche colecție are „Siebenbürgisch-Deutsches Tagblatt” (1874—1839, 1941—1944). Brașovul este reprezentat prin „Siebenbürgische Wochenblatt (1848—49, 1853, 1871, 1940—1944) și „Der Siebenbürgische Volksfreund” (1886). Oricum, lista completă a ziarelor se depune la DGAS spre a fi consultată de cei doritori.

Semnalăm, ca un obiectiv de cercetări viitoare, arhiva de la „Gesellschaft des Musikfreunde” de pe Bösendörfer Strasse 12, unde se găsesc numeroase acte provenite de la aromânul Nicolae Dumba (1840—1900), care a avut un rol conducător în viața muzicală vieneză. O serie de acte provenite de la el (cota 94—111), tot cu tematică muzicală se găsește la secția de manuscrise de la Österreichische National-Bibliothek (Secția Josef Platz).

Într-o nouă etapă de cercetări efectuată în arhiva Ordinului German („Deutscher Order”) au putut fi depistate materiale referitoare la teritoriul României. În compartimentul „Ungarn”, în cadrul vol. VI, se găsesc acte privitoare la acțiunea împăratului Sigismund de Luxemburg din jurul anului 1430 de a așeza cavalerii teutoni în Banat, printre altele originalul diplomei de investire cu bunuri. În vol. XII se găsesc hărți, printre care și cele ale Transilvaniei.

Nu putem încheia această relatare fără să facem referire la moderna bibliotecă a Direcției Statistice, instalată recent în complexul acestei instituții (strămutată de pe Helden-Platz) și care ne oferă anuarele statisticii ale imperiului, inclusiv Transilvania (1828—1870) și Bucovina (1828—1918), cuprinzînd toate recensămintele efectuate (1784—1787—1910) și multe alte materiale de interes pentru țara noastră.

Direcția Arhivelor Centrale

Baza documentară a Direcției Arhivelor Centrale s-a îmbogățit în anul 1991 cu noi mărturii istorice, conținute în patru oferte. Menționăm cele două oferte ale cetățenei Simona Odobescu, care cuprind 123 fotografii, o parte din ele reprezentând diferite monumente istorice. Astfel, sînt înfățișate mănăstirile Mihai-Vodă, Văcărești, cu bisericile lor, biserica Sf. Vineri din București, fiind surprinse și imagini de începere a demolării lor. De asemenea, tot din București, semnalăm și fotografiile reprezentînd bisericile Boteanu, Crețulescu, Domnița Bălașa (cu spitalul Brîncovenesc), biserica Doamnei, Silvestru, Sf. Vasile-Polonă (fostă unită), mănăstirea Radu-Vodă, Schitul Maicilor.

Oferta mai conține și documente fotografice ale unor monumente din Tîrgoviște (Biserica Domnească, fosta Mitropolie, Biserica Tîrgului, Biserica Sf. Vineri, Muzeul tiparului, Casa scriitorilor), precum și ale mănăstirilor Cozia și Arnota, din județul Vilcea, cetatea Histria (jud. Constanța). Sînt înfățișate exterioarele acestor monumente, detalii de arhitectură, interioare (picturi murale, icoane, catapetesme etc.).

Fotografiile sînt realizate color, de o calitate bună, autorul lor fiind sculptorul de biserici Petre Păpurică, căzut în revoluția din decembrie 1989. Interesul documentar-istoric al acestor piese este cu atît mai mare cu cît ele se referă la monumente arhitectonice de mare valoare din țara noastră, dintre care unele nu mai există astăzi, fiind demolate.

O altă parte din fotografii înfățișează personalități ale vieți politice și culturale din familiile Odobescu, Cocorăscu, Koslinsky, Porumbaru, Lahovary, Cantacuzino și Socoteanu. Menționăm pe cele ce-l reprezintă pe generalul Alexandru Koslinsky (1825—1910), născut în Rusia și aparținînd unei familii lituaniene, venit în țară în 1848. În 1849 face campanie austro-ungară și se căsătorește cu fiica marelui vornic Manolache Arghiropol, atunci ministru al Dreptății, sub domnia lui Știrbei-Vodă. Lui i se datorește organizarea primelor baterii din artileria noastră. În războiul de independență a comandat garnizoana Nicopole, iar în 1881 a fost înaintat la gradul de colonel și însărcinat cu formarea regimentului 5 artilerie Dobrogea. Devenit general, el este unul din vechii ofițeri care și-au adus contribuția în organizarea armatei moderne române.

Emanoil Koslinsky, născut în București, în 1853, este fiul generalului Alexandru Koslinsky și al Anastasiei Arghiropol. A făcut campania Independenței (1877—1878) la Calafat, în calitate de comandant al bateriei „Elisabeta”. Organizator al primei școli de torpile, director al școlii de marină, comandant al bricului „Mircea”, face mai multe campanii în Marea Neagră și Mediterană. Ocupă funcția de șef de stat major al Marinei și Inspector al porturilor. În calitate de director al Marinei în minister a luat parte activă la întocmirea noii legi de organizare a Marinei, precum și la crearea de regulamente, instrucțiuni și manuale a căror lipsă se simțea. De asemenea, a repre-

zentat țara în diferite misiuni importante în Anglia, Franța, Austria, Suedia. A avansat pînă la gradul de contraamiral (1906), fiind comandantul Marinei Române între anii 1901—1909.

Alte fotografii sînt ale unor membri ai familiei Lahovari: Alexandru Em. Lahovari (1855—1950), fiul lui Emanoil Lahovari și al Anei Krețulescu, ministru plenipotențiar la Roma; George I. Lahovari (1838—1909), fiul clucerului Ioan Lahovari, căsătorit cu Ana Cocorăscu, director general al Poștelor și Telegrafului (1871—1876), președinte al Înaltei Curți de Conturi (1893), fondatorul „Societății Geografice Române” (1875), autor al unor publicații de documente și al Marelui Dicționar Geografic al României. Din fotografiile familiei Odobescu menționăm pe cele ale scriitorului Alexandru Odobescu, ale vărului său primar Ioan Odobescu.

Documentele conținute în aceste oferte au îmbogățit colecția „Documente fotografice” a Arhivelor Statului.

Cetățeanul Păduraru Ion a oferit instituției noastre un dosar cuprinzînd copiile corespondenței purtate de familia Halfon, familie de bancheri evrei, în perioada 1833—1914. Este vorba de un număr de 277 documente, din care 263 scrisori integrale și 14 fragmente de scrisori în limba franceză. Scrisorile se referă în principal la : afacerile bancare și comerciale ale membrilor familiei (tatăl-Salomon Halfon; cei trei fii ai săi: Abraham, Joseph și Nissim; soțiile și copiii acestora), relații de afaceri prietenie sau rudenie cu alte două familii de bancheri (Camordo și Hillel) impresii de călătorie și scurte descrieri ale unor localități din țară și străinătate (Turcia, Elveția) opinii și considerații strict personale asupra unor evenimente politice și economice din perioada respectivă, relatări asupra unor evenimente din viața personală a familiei Halfon.

Din totalul documentelor se remarcă cele referitoare la următoarele: festivitățile legate de investitura lui Cuza și plecarea acestuia din Constantinopol; știri despre situația din Serbia; epidemia de holeră din România și măsuri luate de guvern împotriva manifestațiilor antisemite; situația recoltei din țară; aprecieri asupra călătoriei prințului domnitor la Constantinople și Conferința de la Londra cu efectele ei asupra bursei; comentarii privind inundațiile din București; incendiul din Salonic; informații asupra bolii unui mare vizir, îndepărtarea acestuia din funcție și opinia presei despre amestecul Franței și Angliei în acest eveniment; numirea lui Reșid-Pașa ca mare vizir și efectul ei asupra influenței rusești; situația israeliților din Damasc; aluzii în legătură cu atentatul împotriva marelui duce Constantin; plecarea la Constantinopol a prințului Miloș Obrenovici; considerații privind situație politică din Principate; administrația Brătianu și poziția prințului Carol; asasinarea lui Barbu Catargi; epidemia de ciumă; afaceri de natură bancară cu prințul Constantin Cantacuzino; relațiile familiei Halfon cu grupul de bancheri Oppenheim de la care România a luat un împrumut bănesc; impresii de călătorie din orașul Brașov; pregătiri pentru apropiata vizită a prințului Napoleon la București; considerații privind conflictul franco-prusac.

O ultimă ofertă pe care o prezentăm este aceea a cetățenei Rogojanu Maria, ofertă ce conține un document din 28 februarie 1855, provenind din cancelaria domnului Țării Românești, Barbu Dimitrie Știrbei. Prin acest act cumulativ domnul întărește vînzarea la licitație a unui loc din mahalaua

Biserica Albă din Postăvari, aparținând pitarului Ioan Valiad, pe aceeași filă aflindu-se și raportul Departamentului Dreptății din 24 ianuarie către domn, în care se arată că sus-arătata proprietate a fost adjudecată Lucsandrei, văduva răposatului Ioan Vulpescu, la prețul de 2000 lei. Documentul este validat cu sigiliu domnesc în chinovar, el urmînd a fi integrat în colecția „Documente muntenesti”.

Am relevat mai sus numai cîteva aspecte privind conținutul și valoarea documentelor achiziționate, o cercetare atentă urmînd să valorifice pe deplin informațiile cuprinse în ele.

SILVIA VĂTAFU-GĂITAN

Sesiunea de comunicări științifice dedicată împlinirii a 160 de ani de la înființarea Arhivelor Statului din Moldova

Finalul lunii ianuarie 1992 a înregistrat în viața culturală științifică a Iașului o prestigioasă manifestare care a reunit atît pe slujitorii arhivelor cît și pe cei care, cotidian sau accidental, beneficiază de tezaurul arhivistic transmis de generațiile anterioare către viitorime.

Arhivele Statului din Iași, cooperind și colaborind cu Inspectoratul pentru cultură și Direcția județeană de poliție a asigurat, prin organizare și mod de desfășurare, pe parcursul zilelor de 30 și 31 ianuarie, o reuniune care, prin personalitățile care au onorat-o, ca și prin temele care au fost tratate, a conferit aprecierea unanimă că încă o dată în evantaiul instituțiilor culturale-științifice ieșene trezoreria documentelor are un loc bine definit, prestigios prin trecut, prezent și viitor.

În prima zi a manifestărilor, participanții s-au reunit în aula festivă „Mihai Eminescu” a Universității „Alexandru Ioan Cuza”. Cei prezenți au putut aprecia, prin cuvintele directorului acestei arhive ieșene, dl. Gheorghe Rusu, evoluția instituției, contribuțiile înaintașilor la crearea patrimoniului arhivistic, strădania de a-i asigura păstrarea și preluarea corespunzătoare pentru a fi oricînd izvor perpetuu al cunoașterii trecutului. Relevînd că pentru lucrătorii din arhive, preocupările înaintașilor se constituie pildă mobilizatoare, prin care prezentul caută să alăture vechilor valori multe altele, ce vor fi mîine și de-a pururi valoros mesaj al istoriei naționale.

În continuare dl. Prof. universitar dr. Ioan Scurtu, directorul general al Arhivelor Statului, a relevat că prin manifestarea de la Iași se încheie suita de acțiuni declanșate în anul 1991 pentru a marca împlinirea a 160 ani de la constituirea arhivelor moderne din Țara Românească și Moldova. Pentru vorbitor a fost prilej de a face o succintă trecere în revistă a principalelor etape parcurse în cele 16 decenii de existență care au afirmat oameni și fapte ce s-au constituit contribuții salutare la formarea a ceea ce astăzi definim Fondul

Arhivistic Național. Accentul a fost pus pe actualele preocupări de elaborare a unei noi legislații arhivistice care să răspundă transformărilor intervenite în noua situație a României și care să se alinieze normelor internaționale acceptate și adoptate de marea majoritate a țărilor lumii.

Evidențiind preocuparea accesibilității la studierea fondurilor și colecțiilor, au fost abordate și o serie de aspecte cu care rețeaua arhivelor se confruntă în prezent, constituindu-se factor ce reclamă eforturi conjugate pentru a fi depășite. Problema personalului, a pregătirii profesionale a fost tratată, subliniind importanța pe care o va avea recenta soluționare a înființării Facultății de arhivistică.

Sesiunea a fost onorată și de prezența prefectului județului, care a dat citire mesajului adresat de Președintele României, dl. Ion Iliescu, în care, succint dar concludent, este exprimată aprecierea la adresa Arhivelor Statului, la menirea de păstrătoare și conservatoare a memoriei trecutului.

În continuare au adresat mesaje de salut acad. Cristofor Simionescu, președintele Academiei Române, filiala Iași, Prof. univ. dr. Alexandru Zub membru corespondent al Academiei Române, directorul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” Iași, Prof. univ. dr. Maria Carpop, consilier șef al Inspectoratului pentru Cultură al județului Iași, P. S. Petru Gherghel, episcop, Episcopia romano-catolică de Iași, dr. Mîtru Ghițiu, director – Serviciul Arhivelor de Stat, Republica Moldova.

O emoționantă expunere a fost realizată de Prof. dr. Alexandru Husar, care a evocat anii de pregătire și de formare ca viitor cercetător în cadrul Școlii de arhivistică. Pentru cei în vîrstă a fost o evocare a unor momente nostalgice, dar, și mai ales, pentru cei tineri, care se aflau într-o numeroasă prezentă, ca o călăuză în formarea ca viitori slujitori ai istoriei.

Festivitatea în plen s-a încheiat cu înminarea diplomelor de onoare și a medaliei

jubiliare, prin care instituții și oameni au fost onorați, ca recunoaștere și cinstire a contribuției lor la propășirea arhivelor.

A doua zi, vineri 31 ianuarie, în incinta Arhivelor Statului s-au desfășurat lucrările sesiunii de comunicări în secțiunile Istorie și Arhivistică. Programul a înscris numeroși participanți din diverse instituții, care prin temele abordate, au tratat subiecte diverse. Tocmai această varietate, putem afirma cu toată certitudinea, a subliniat multitudinea informațiilor puse la dispoziție în cadrul sălilor de studii ale Arhivelor Statului, precum și interesul cercetătorilor pentru elucidarea aspectelor care constituie pasiune și competență, spirit analitic, obiectiv în tratarea temelor avute în atenție.

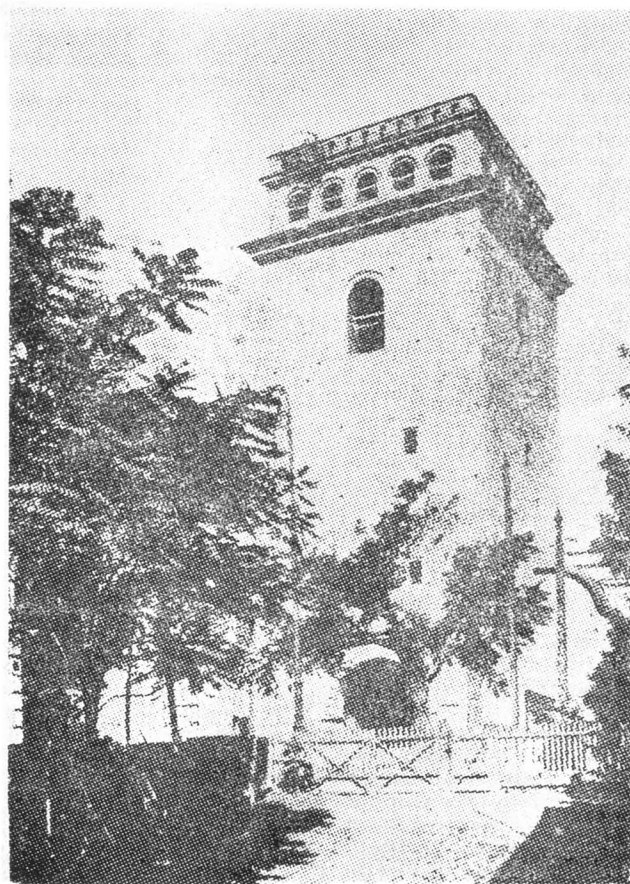
Fără a exista o sistematizare cronologică, exponenți și auditoriu au participat la un maraton în care subiectele au oferit posibilitatea enunțării stadiului cercetării pro-

blemei abordate, preocuparea realizării unor conexiuni în timp și spațiu pentru a da acestor subiecte locul ce se cuvine în istoria locală sau cea generală a României.

Revenim și precizăm, documentul a fost fundamentul tuturor comunicărilor, reuniunea oferindu-le participanților, pe această cale, prilej de a realiza un util schimb de idei și informații, pauzele constituind un amplu colocoliu.

La secțiunea de Istorie, comunicarea prezentată de dr. D. Șandru, director adjunct al Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” Iași a tratat problema reformei agrare din 1945, punind un accent deosebit pe modul cum s-a făcut confiscarea moșiilor și împărțirea lor.

Dr. I. Ciupercă, conferențiar universitar, Facultatea de istorie Iași, abordând tema „În culisele unei probleme de onoare în marina română interbelică”, a evidențiat,



Turnul Golia, vechi simbol al Arhivelor Statului din Iași.

printr-o analiză atentă a mărturiilor trecutului, problema înzestrării capacităților de luptă ale flotei militare ca urmare a conflictelor între persoanele desemnate a se preocupa de înzestrarea și dezvoltarea capacității de luptă.

Filofteia Rîzniș, șef serviciu Informatică arhivistică, Direcția Generală a Arhivelor Statului, abordind tema „Viața cotidiană în Moldova în secolele XV — XVI” a realizat o prezentare a societății de la sate și orașe.

Constantin Burac, arhivist principal în Direcția Generală a Arhivelor Statului, a întreprins o incursiune în arborele genealogic al familiei Hurmuzăcheștilor, relevând contribuția acestora la rezolvarea problemei unirii românilor.

Ioan Dregan, directorul Arhivelor Statului din Cluj, abordând subiectul „Fapte de arme ale românilor ardeleni în epoca lui Ștefan cel Mare”, a oferit în prezentarea sa o succintă dar concludentă galerie de portrete a celor care s-au afirmat pe diverse cimpuri de luptă ca eroi împotriva cotorpitorilor.

Ioan Popovici, directorul Arhivelor Statului din Oradea, a prezentat o serie de contribuții documentare care relevă lupta națională a românilor din Bihor în perioada mișcării memorandiste a anilor 1891 — 1894. Arătând situațiile de oprimare a românilor, a evidențiat formele de acțiune ale acestora prin care simțămintele naționale au putut depăși toate greutățile contribuind la pregătirea actului unirii tuturor românilor.

Ing. Constantin Ostap, consecvent preocupărilor de cercetare a dezvoltării municipiului Iași, a prezentat comunicarea „Din istoricul modernizării instalațiilor edilitare ale Iașului”.

Dr. Gheorghiu Pungă, lector universitar, Facultatea de istorie — Iași a întreprins o analitică tratare a problemei „Cu privire la statutul politico-juridic al Țării Moldovei în secolul al XVI-lea”.

Dr. Mihai Cojocaru, lector universitar, Facultatea de istorie — Iași a realizat o prezentare a unei mai ample preocupări — capitolel „Evreii și Unirea Principatelor”.

Dr. I. Florescu, cercetător științific principal, Institutul de istorie „A. D. Xenopol” Iași, a evidențiat aprecierile lui William S. Calberston referitoare la anii petrecuți la București în perioada 1925 — 1928.

Ion Zarzără, directorul Arhivelor Statului Dolj, a prezentat o suită de documente referitoare la Unirea Principatelor păstrate în Arhivele Statului din Craiova.

Gheorghe Onișoru, cercetător științific, Institutul de istorie „A. D. Xenopol” Iași a întreprins o pertinentă retrospectivă a

alegerilor din România postbelică evidențind mijloacele folosite pentru impunerea regimului totalitar.

Virgiliu Z. Teodorescu, șef serviciu Documentare, valorificare și publicații arhivistice din Direcția Generală a Arhivelor Statului, a prezentat comunicarea „Contribuții la istoria unor monumente de for public ridicate în orașul Iași”.

Mihai Sițu, Universitatea de medicină și farmacie Iași, a prezentat „Participarea medicilor la realizarea idealului de unitate națională a Românilor”.

Dl. Lucian Năstasă, cercetător științific, Institutul de istorie „A. D. Xenopol” Iași, a întreprins o incursiune în domeniul „Strategiei matrimoniale în lumea interbelică la finele secolului al XIX-lea. Cazul N. Iorga” evidențind jocul de culise care a contribuit la afirmarea unor intelectuali în arena politică, științifică și culturală.

D-na Natașa Popovici, arhivist principal, Arhivele Statului, a tratat problema „Documentele slovo-române din Moldova la sfârșitul secolului al XVII-lea”, stabilind cantitativ și valoric preponderența celor românești.

Dl. C. Asăvoaie, cercetător, Institutul de Arheologie Iași a prezentat tema „Precizări în legătură cu neamul lui Dragoș Viteazul”.

Dl. Ioan Lăcătușu, arhivist principal la Arhivele Statului Covasna a întreprins o trecere în revistă a „Izvoarelor medievale și moderne privitoare la românii din sud-estul Transilvaniei”.

La cea de-a doua secțiune au fost reunite comunicările care predilect au abordat teme arhivistice.

Dl. dr. Veniamin Ciobanu, șef sector relații internaționale Institutul de istorie „A. D. Xenopol” Iași, a formulat „Considerații privind importanța arhivelor din Polonia și Franța pentru cercetarea istoriei relațiilor internaționale ale Principatelor Române în sec. XVIII — prima jumătate a sec. XIX”.

Ing. Maria Geba și Ana Maria Vlad, fizician — Laboratorul de restaurare și conservare Iași au prezentat comunicarea „Scrierea și ornamentația unui manuscris medieval — investigații fizico-chimice”.

Silvia Sărănuță, șef al secției de etnografie a Muzeului Național de Etnografie și Istorie Națională, Republica Moldova, a tratat problema rolului „Documentului în expozițiile muzeului”.

Dr. Roman Alexandru, director Arhivele Naționale, Republica Moldova, și dr. Mitru Ghițiu, director, Serviciul de Stat al Arhivelor, Republica Moldova, au prezentat comunicarea „Aspecte din istoria Arhivelor Republicii Moldova”, relevind

o serie de situații care au permis reunirea în acest așezământ a izvoarelor istorice, dar și situații care au contribuit la dispersarea altora, prezența lor în alte instituții ale altor state impunând în prezent și viitor întreprinderea unor demersuri care vor permite readucerea la locul cuvenit.

Andrei Basso, muzeograf — Muzeul Național de Istorie al Republicii Moldova a întreprins o incursiune în istoria „Spionajului sovietic în Basarabia între anii 1918—1940”.

Alexandru Duță, directorul Arhivelor Statului Galați, a formulat „Sugestii de îmbunătățire a proiectelor Legii Arhivelor”.

Lidia Brinceanu, arhivist principal la Direcția Generală a Arhivelor Statului a prezentat comunicarea „Mihai Eminescu în viziunea lui B. P. Hașdeu — arhivist al statului la Iași”.

Adrian Adamache, șef serviciu în Direcția Generală a Arhivelor Statului a prezentat considerente privind „Valorizarea istorică a actelor în operațiunile de selecționare”.

Prof. dr. doc. Marțian Cotrău, Universitatea de medicină și farmacie Iași a tratat problema „Terminologie farmaceutică în „Farmacopeea română”, ediția I, 1861—1862”.

Svetlana Satoval, director, Muzeul de istorie Soroca, Republica Moldova, a trecut în revistă „File din istoria cetății Soroca”, evidențiind contribuția acestei importante verigi în complexul de apărare a hotarului de răsărit al Moldovei.

Dr. Maria Dogaru, arhivist principal în Direcția Generală a Arhivelor Statului, a evidențiat „Preocupările lui Gheorghe Asachi în domeniul heraldicii și sigilografiei”.

Prof. univ. dr. Ion Agrigoroaiei, Universitatea Iași a întreprins o atentă analiză a „Izvoarelor istoriei contemporane a României”.

Rodica Radu, muzeograf principal, Muzeul de Istorie al Moldovei, a tratat „Unele aspecte ale legislației interbelice referitoare la constituțiile culturale: arhive, biblioteci, muzee”.

Domnii Adrian Pricop și Constantin Botez, conf. dr. Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, au tratat aspecte din „Activitatea ziarnică a lui C. N. Turcu, fost director adjunct al Arhivelor Statului din Iași”.

Vasile Căpîlnean, directorul Arhivelor Statului Maramureș, a prezentat „Documente privind mișcarea memorandistă în arhivele maramureșene”.

Ștefan Cervatiuc, arhivist principal în Arhivele Statului Botoșani, a supus analizei „O instrucțiune din anul 1832 privind organizarea arhivelor isprăvnicilor ținu-tale”.

Dr. Mihai Rachieru, directorul Arhivelor Statului Prahova, a prezentat „Documente moldovenești în arhivele prahovene”.

Dr. Angela Olariu, directorul Muzeului etnografic al Moldovei, a subliniat semnificațiile „Foilor de zestre și a catagrafiilor în cercetarea etnografică”.

Sorin Cionică, conf. dr. ing., Institutul politehnic „Gh. Asachi” Iași, a prezentat „Considerații asupra conceptului de durabilitate a hirtiei”.

Prof. Elena Pirău, chimist, și Doina Veronica Vlad, Laboratorul zonal de restaurare și conservare Iași, au prezentat „Un document de la Muzeul politehnic Iași — probleme de restaurare”.

Maria Mustățâ biolog, Laboratorul zonal de restaurare-conservare Iași a formulat considerații referitoare la „Insecte coleoptere dăunătoare cărților”.

Lector M. Timofte, lector dr. Gheorghe Cliveta, Facultatea de istorie Iași, au formulat „Argumente pentru un corpus de documente diplomatice românești”.

Marin R. Mocanu, arhivist principal în Direcția Generală a Arhivelor Statului, a prezentat rolul „Documentului de arhivă — generator de cultură”.

Dr. Constantin Botez, conf. univ. Facultatea de istorie Iași și ing. Constantin Ostap au formulat „Cîteva idei privind actualitatea fondului N. A. Bogdan”.

Valeria Matei, arhivist principal în Direcția Generală a Arhivelor Statului a enunțat evoluția unei eterne teme arhivistice. „Ce a fost, ce este și ce poate fi evidența fondurilor și colecțiilor arhivistice”.

Lector dr. Mihai Vatavu, Institutul agronomic Iași a evidențiat prezența documentelor referitoare la „Lupta națională a românilor reflectată în arhivele ieșene (1875—1918)”.

Gheorghe Radu, directorul Arhivelor Statului Neamț, a profilat portretele unor „Personalități culturale prezente în fondul Sturza-Miclăușeni”, iar N. Dumitracu, arhivist principal, Arhivele Statului Neamț, a prezentat „Correspondența dintre Ioan Bianu și Maria Sturza din fondul Sturza-Miclăușeni”.

Sesiunea de comunicări a evidențiat o participare variată, comunicările au avut ca numitor comun valorificarea Fondului Arhivistic Național, constituindu-se în contribuții majore la elucidarea unor probleme de istorie, de arhivistică, de restaurare și conservare a mărturiilor trecutului. Reunind arhiviști, cadre didactice universitare, cercetători științifici, ingineri, fizi-

cieni, chimiști, biologi, muzeografi, sesiunea de comunicări a însemnat un util schimb de opinii care a relevat interesul acordat Arhivelor Statului ca instituție științifică, culturală, care se înscrie, alături de celelalte instituții, în amplul proces generator al preocupărilor de a realiza prin trecut un viitor demn al României.

Faptul că aceste rezultate se constituie o reușită a colectivului Arhivelor Statului Iași ne obligă, mai ales pentru activitatea în perspectivă, să remarcăm și acele carențe care au fost generatoare ale unor situații dificile mai ales pentru autorii gazdă. Ne referim la faptul că neacordin-

du-se inițial o limită de timp, unele comunicări au reclamat spațiu-timp ce nu s-a încadrat în limita lansată de conducerea secțiunilor. Programul a fost de fapt eterogen atît ca probleme abordate cît și ca succesiune cronologică.

Cu speranța că aceste comunicări vor fi reunite în volumul preconizat, inclusiv acelea care n-au fost susținute, experiența dobîndită de colectivul de muncă al Arhivelor Statului din Iași o dorim a fi însușită și aplicată de întreaga rețea a unităților Arhivelor Statului.

VIRGILIU Z. TEODORESCU

Prima sesiune de comunicări științifice organizată de Muzeul Național de Istorie a Moldovei

În zilele de 17-18 decembrie 1991, orașul Chișinău, capitala Republicii Moldova, a găzduit prima sesiune de comunicări științifice, acțiune organizată sub auspiciile Ministerului Culturii și Cultelor. Manifestarea s-a desfășurat în incinta muzeului unde lucrările, atît în plen cît și pe secțiuni, au reunit specialiști ai muzeului, invitați din România, persoane preocupate de cercetarea istoriei, precum și reprezentanți ai presei și radioului.

Considerăm util a evidenția condițiile în care își desfășoară și mai ales își va desfășura activitatea această tinără instituție muzeală. În imediata apropiere de centrul civic, pe strada 31 August 1944, într-o zonă în care predomină prezența clădirilor vechi, impresionante prin linia arhitecturală și starea de conservare, se află fostul conac al moșierului Bugaciov, elevat în perioada premergătoare anului 1842, cînd în incinta acestuia s-a organizat prima instituție de învățămînt laic din Basarabia, Gimnaziul gubernial pentru băieți. Primele rezultate ale acestei instituții de învățămînt au determinat administrația orașului Chișinău să treacă la elaborarea unui amplu proiect pentru refacerea și amplificarea acestei clădiri. Instituția s-a bucurat și de un sprijin substanțial de fonduri centrale. Evenimentele militare ale anilor 1853-1854 au impus o reprofilare ad hoc a spațiilor pentru a adăposti un spital militar, elevii fiind trimiși acasă. După încetarea ostilităților și evacuarea trupelor din Basarabia, fostul gimnaziu de băieți și-a reluat activitatea. Un alt eveniment și-a adus o contribuție nefastă pentru soarta acestui edificiu. În anul 1862, un mare incendiu a provocat pagube enorme. Acum guberniul

Basarabiei a declanșat o lucrare de anvergură care a durat timp de 20 de ani. Păstrînd planul vechii clădiri, practic a fost zidit un nou edificiu. În anul 1888 a fost înălțat corpul principal al edificiului. Ar putea fi amintite și alte episoade cu urmări mai mult sau mai puțin pregnante în soarta acestui ansamblu. Din cele multe consemnări și distrugerile provocate de evenimentele celui de al doilea război mondial. Aceste stricăciuni au impus noi lucrări, care însă s-au limitat la a fi modeste operațiuni de renovare, localul fiind pus la dispoziția trupelor de grăniceri dislocați pe teritoriul Moldovei. Catastrofalul cutrenur din 1977 s-a materializat prin totala distrugere a clădirii. Această nouă situație a impus edililor orașului să treacă la refacerea din temelie a clădirii după vechiul proiect, păstrînd detaliile exterioarelor folosite în secolul al XIX-lea. Spre deosebire de vechiul proiect însă, în locul curții interioare a fost realizată o sală de mari proporții în incinta căreia a fost amenajată o dioramă a evoca, în viziunea deceniilor trecute, evenimentele militare din cel de al doilea război mondial, pentru a sublinia rolul „eliberatorilor”. Acum s-a renunțat la serviciile acesteia. În anul 1987, în incinta impunătoare clădiri a fost inaugurat Muzeul de Istorie a Moldovei, treaptă incipientă, care în scurt timp a condus la actualul Muzeu Național de Istorie a Moldovei.

Ansamblul se compune din corpul principal, în componența căruia muzeul beneficiază de spațiile subsolului (garderobă, bufet, depozite, servicii), ale parterului, avînd un vast hol în zona centrală și acces

spre sălile laterale. Spațiile sînt valorificate prin organizarea unor expoziții temporare. O scară impunătoare asigură accesul spre etajul I, avînd și acesta un generos hol, adăpostind expoziții temporare de mai mici proporții. Din acest hol pășești spre spațiile rezervate expozițiilor permanente sau spre sălile rezervate expozițiilor temporare. Clădirea centrală este generos încadrată de o zonă verde. În fața clădirii a fost amplasat simbolul latinității, statuia Lupoicei cu Remus și Romulus, oferită de către orașul București orașului Chișinău. În imediata apropiere, la spatele corpului central, sînt fostele clădiri anexe, care în prezent adăpostesc depozite de materiale, laboratoare, birourile cercetătorilor și ale administrației muzeului. Facem precizarea convenită că în actualul muzeu de grad național, au fost încorporate segmente ale unor instituții care, prin profilul cercetărilor și valorilor teaurizate, au desfășurat pe parcursul anilor o bogată activitate, multe din rezultatele acestor acțiuni fiind, la timpul trecut, discret prezervate pentru a fi oferite cunoașterii atunci cînd opreliștele de tot felul vor fi înlăturate. Și un asemenea climat s-a manifestat în ultimii ani, facilitînd abordarea la ora adevărului a istoriei acestor locuri, evidențiind un trecut de luptă pentru a putea transmite spre secolul al XXI-lea o continuitate multimilenară și o unitate de trăire și simțire a tot ceea ce este de obîrșie daco-romană. În acest context, sectorul de cercetare arheologică, funcționează într-o clădire din imediata apropiere a muzeului, oferind vizitatorilor numeroase și valoroase exponați care constituie argumente zdrobitoare ce au putere de a înlătura afirmațiile tendențioase.

În prezent, experiența acumulată prin organizarea unor expoziții tematice organizate în colaborare cu alte instituții muzeale, predilect din România, permite tinărului colectiv să treacă la o etapă nouă de organizare, care va conferi tuturor epocilor istorice o științifică tratare și prezentare în condiții moderne de exprimare.

Menționăm ca o satisfacție deosebită a colegilor muzeografi faptul că expozițiile temporare au avut răsunetul convenit concretizat și prin îmbogățirea tezaurului cu piese evocatoare; a căror păstrare în trecut constituia un act condamnat de ocupații. Putem afirma că în acest caz avem de a face cu un examen de înalt civism, de conștiință la apartenența strămoșească, de putere morală și perspicacitate cu care au putut să sfideze uriașul aparat represiv al ocupantului.

Sesiunea de comunicări științifice s-a deschis prin cuvîntul reprezentantului Ministerului Culturii și Cultelor, care a enunțat și a definit rolul Muzeului Național de Istorie a Moldovei în contextul prefacerilor care au condus la obținerea independenței. În continuare, o amplă expunere a fost făcută de șeful catedrei de arheologie și Istorie antică de la Universitatea din Chișinău, doctor Ion Niculiță. Abordînd problemele arzătoare ale arheologiei ca disciplină menită a contribui la elucidarea unor aspecte ale istoriei vechi, vorbitorul a relevat stadiul cercetărilor, obiectivele majore ce constituie element de mobilizare pentru toți specialiștii din domeniul cercetărilor arheologice. În acest sens a accentuat necesitatea consolidării școlii de arheologie pentru a asigura formarea de noi cadre de specialiști atît pentru domeniul cercetării pe teren cit și pentru rețeaua muzeelor. Evidențiind experiența țărilor vecine și îndeosebi a Institutului de arheologie și a muzeelor din România, a manifestat interesul pentru concentrarea investigațiilor prin intermediul muzeelor care vor putea integra și valorifica rezultatele cercetărilor printr-o expunere interdisciplinară, în care piesa arheologică să fie alăturată unor piese de artă populară care să releve viața materială și spirituală a înaintașilor. Ca o necesitate prioritară pentru salvarea valorilor istorice a considerat că se impune elaborarea unui statut al Comisiei Monumentelor Istorice. În finalul expunerii, revenind la sarcinile de perspectivă, a pus accentul pe necesitatea constituirii unui centru de reciclare a specialiștilor, care să le ofere instrumentele și limbajul necesar noilor etape de cercetare.

În plen a fost prezentată și comunicarea „Contribuții documentare la cunoașterea monumentelor de for public ridicate în orașul Chișinău în perioada anilor 1918—1940”. Autorul, Virgiliu Z. Teodorescu, a evidențiat, pe baza unei ample documentări, modul cum au fost inițiate, realizate, amplasate, inaugurate precum și soarta ulterioară evenimentelor anului 1940 a acestor monumente.

În continuare sesiunea s-a desfășurat în mai multe secțiuni pe parcursul a două zile. Enunțăm titlurile acestora, pentru a evidenția varietatea problemelor abordate, evantaiul investigațiilor întreprinse. În cadrul Secției de arheologie și istorie antică au fost susținute 8 comunicări. N. Mateevici, custode șef la Muzeul Național de Istorie a Moldovei, a abordat problema creșterii colecțiilor Secției de arheologie în anul 1991; A. Levinschi, colaborator științific, șef de

expediție la Institutul de arheologie al Academiei de Științe din Moldova, a analizat rezultatele cercetărilor arheologice din necropola de la Cicilteni ce a pus în evidență mărturia ale secolelor III—IV după Christos, Gh. Postică, candidat în științe istorice, director adjunct al Institutului de istorie al Academiei de Științe din Moldova, a oferit auditorului informații noi, relevate în urma cercetărilor efectuate la Orheiul Vechi, care au evidențiat perioada evului mediu timpuriu în zonă. I. Borzic, candidat în științe istorice — Institutul de arheologie al Academiei de Științe din Moldova a tratat aspectele constatate în urma cercetărilor efectuate în așezarea de la Clisăuții de Jos. Ca rod al colaborării lui O. Levițchi, candidat în științe istorice și E. Sava, candidat în științe istorice, directorul Muzeului de Arheologie, Institutul de arheologie al Academiei de Științe a Moldovei, au fost prezentate rezultatele cercetărilor întreprinse în cimitirul tumular din epoca fierului timpuriu de lângă satul Trinca. V. Hahev, colaborator științific, Institutul de arheologie al Academiei de Științe a Moldovei, a supus analizei rezultatele preliminare ale campaniei arheologice ale anului 1991, în cadrul complexului funerar tumular de lângă satul Giurgulești. Tot în cadrul acestei secțiuni a fost prezentată și o comunicare în limba rusă prezentată de N. Golțeva șef de sector la Muzeul Național de Istorie a Moldovei, care a supus atenției două pumnale din epoca bronzului care fac parte din colecția Muzeului Național de Istorie a Moldovei.

În secția de Istoria evului mediu au fost prezentate comunicările „Contribuții la istoricul blazonului Basarabilor” susținută de G. Jitaru, director adjunct al Muzeului Național de Istorie a Moldovei. A fost o amplă retrospectivă a problemei, efectuată prin valorificarea unei bogate iconografii, care i-a permis să evidențieze stadiul actual al cercetării problemei, care a constituit pe parcursul ultimilor decenii o preocupare constantă în istoriografia românească și care, prin descoperirile unor noi reprezentări heraldice, oferă posibilități largite de înțelegere a dezvoltării evolutive a societății feudale românești.

Studiul „Administrația târgului Orheiului în prima jumătate a secolului al XVII-lea” a oferit posibilitatea lui P. Cocirlă, doctor docent, șeful catedrei de Istorie medie și modernă a Universității din Chișinău, să întreprindă, pe baze de noi date, o analiză pertinentă a rolului jucat în epocă de acest oraș în arealul economic al zonei. O relevantă stare a societății a fost întreprinsă de R. Onilă, șef de secție la Muzeul de Is-

torie a Moldovei, care a analizat situația satelor mănăstirești din Basarabia, V. Ghimpu, șef de secție la Muzeul Național de Istorie a Moldovei a reunit elementele care pot contribui la înțelegerea problemei formării etnosului moldovenesc, V. Siminel, colaborator științific principal — Muzeul Național de Istorie a Moldovei, a întreprins o incursiune în terminologia epocii feudale, evidențiind semnificațiile instituției vitejilor, L. Birsan, colaborator științific la Muzeul Național de Istorie a Moldovei, a supus analizei rolul pircălabilor din cetățile de pe Nistru pentru asigurarea protecției teritoriului. Prezența regelui suedez Carol al XII-lea la Varnița a fost analizată de V. Bucarschi, colaborator științific principal la Muzeul Național de Istorie a Moldovei.

Secția de Istorie modernă a reunit altă serie, de comunicări. Efectuând un studiu pe baza documentelor de arhivă, M. Hasnaș șef de secție la Muzeul Național de Istorie a Moldovei, a evidențiat rolul ziarului „Basarabia” în informarea opiniei publice. O. Palamaru, director adjunct al Muzeului din Deva, pornind de la piese prezente în colecțiile aceluși muzeu, a evidențiat, prin emisiuni monetare și medalii, dorința de afirmare a spiritului național românesc. Rolul orașului Chișinău în sistemul comercial al Basarabiei în prima jumătate a secolului al XIX-lea a fost tratat de către V. Tomuleț, lector superior la Universitatea din Chișinău. Prezentarea marelui mecenat basarabean Vasile Stroiescu i-a oferit lui Mihai Sofronie, doctor, director adjunct al Muzeului Brukenthal din Sibiu, posibilitatea de a evidenția rolul unor asemenea oameni de bine în întreprinderea a tot ceea ce a contribuit la promovarea sentimentului național românesc în toate provinciile locuite de români. Și comunicarea prezentată în limba rusă de A. Basso, colaborator științific superior la Muzeul Național de Istorie a Moldovei, a tratat aspecte ale vieții politice din Basarabia anilor 1905—1917.

Secția de istorie contemporană a reunit alte comunicări: E. Postică, șef de secție la Muzeul Național de Istorie a Moldovei, a întreprins o analiză a documentelor care relevă stările de fapt din Basarabia în primele luni de administrație românească după înfăptuirea actelor care au condus la Marea Unire. O pasionantă incursiune în domeniul istoriei culturii a întreprins M. Pripa, colaborator științific superior la Muzeul Național de Istorie a Moldovei, care a analizat grafica de carte a pictorului I. Bogdesco. Gh. Rusu, director al Arhivelor Statului Iași, făcând o incursiune în istoricul acestor arhive, a avut prilejul de a evidenția oameni

și fapte ce constituie exemple de dăruire pentru idealul de unitate națională a tuturor românilor. Valorificând tezaurul bibliotecii Arhivei Naționale din Chișinău, șefa bibliotecii, I. Harabaghiu, a prezentat presa anilor 1918—1929, care a militat cu consecvență pentru idealul patriotic românesc. N. Lavric, colaborator științific superior la Muzeul Național de Istorie a Moldovei, a pus în evidență metoda de lucru, în lipsa izvoarelor scrise contemporane evenimentelor, prin analizarea informațiilor oferite de subiecți după trecerea a mai multor decenii. Ne referim la acțiunea de despistare a persoanelor care în perioada anilor 1938—1950 au fost mobilizați ca ostași și au participat la evenimentele celui de al doilea război mondial. Analiza atentă a acestui gen de izvoare i-a permis stabilirea destinului dramatic al ostașului basarabean în cel de al doilea război mondial. Mărturiile zguduitoare au prezentat destinele umane ale celor care, fie în armata română, fie în armata roșie, fie în ambele ipostaze, au fost tratați de stăpânirea bolșevică ca trădători de „țară”, rămânând fără drepturi ulterioare și urmăriți de acel stigmat că au servit interesele unui stat „cotropitor”. Reparațiile morale și materiale ale ultimilor ani s-au putut adresa numai la puțini din cei care au mai reușit să supraviețuiască după cele îndurate. V. Vecula, colaborator științific la Muzeul Național de Istorie a Moldovei, a întocmit o schiță biografică pentru a evidenția viața și activitatea lui Tudor Ciobotaru, folosind o suită de documente semnificative. Evocarea activității a 60 de ani ai Capelei corale „Doina” a fost făcută de către A. Cracan, șef de secție la

Muzeul Național de Istorie a Moldovei. Ideea concepută a Muzeului Prut a fost enunțată de S. Roșcovan, colaborator științific superior la Muzeul Național de Istorie a Moldovei. Este o acțiune deja declanșată, autoarea comunicării prezentând stadiul de pregătire pentru realizarea unui complex muzeal ce urmează a fi amenajat în orașul Leova pentru a evidenția evoluția geografică, trecutul istoric, aspectele etno-culturale de pe ambele maluri ale Prutului. Va fi un rezultat al colaborării muzeografilor din Republica Moldova cu cei din România. O caldă evocare a personalității lui Valeriu Cupcea în raport direct cu teatrul basarabean a fost oferită de către E. Ghereg, colaborator științific la Muzeul Național de Istorie a Moldovei.

Se poate afirma că această reuniune științifică constituie un început bun, prin intermediul căruia au fost prezentate, atît de către gazde cît și de către cei veniți din România, comunicări care au evidențiat preocupări și stadii de cercetare care toate reprezintă contribuții la elucidarea aspectelor de viață economică, socială, politică, culturală ș. a., în decursul timpurilor. Menționăm ca o caracteristică generală, interesul acordat documentelor, acestea fiind temeiul majorității comunicărilor. Lărgirea spectrului de colaborări, programarea viitoarelor sesiuni în cooperare cu celelalte instituții de profil din Chișinău va conferi acestei acțiuni un grad de înalt profesionalism, benefic atît pentru instituția gazdă cît și pentru participanți.

VIRGILIU Z. TEODORESCU

Un colocviu științific românesc în Ungaria

O inițiativă meritorie a constituit crearea cercului științific „Pentru cultura românească”, de către Uniunea Românilor din Ungaria. Acest cerc științific constituie expresia dorinței intelectualității române din țara amintită de a contribui la elucidarea valorilor sale culturale și de a contribui la întărirea conștiinței naționale a acestei comunități.

În cadrul colocviului din 22—23 noiembrie 1991, organizat la Giula au fost prezentate 10 comunicări din domeniul problemelor de învățămînt, cultură, filologie, etnografie și folclor, precum și istorie. Participanții, cercetători, cadre didactice și muzeografi, s-au străduit să facă dovada competenței lor prezentînd și multe elemente inedite. Desigur, problema rene-

rării învățămîntului românesc, precum și promovarea culturii joacă un rol de seamă în străduințele lor așa cum s-a putut auzi din comunicările susținute de Mihaela Bucin, „Învățămîntul și viața spirituală a localității Otlaca-Pustă”; Eva Cosma-Frătean, „Problemele predării culturii muzicale”, Ștefan Frătean, „Instituționalizarea cercetărilor științifice ale minorităților etnice din Ungaria”. O interesantă comunicare a ținut dr. Ana Borbil cu titlul: „Cercetări social-lingvistice la românii din Ungaria”

Etnografia și folclorul au fost prezente în alocuțiunea Luciei Borza: „Povești din Aletea, repovestite și transcrise pentru copii” și a Emiliei Martin, „Cercetarea portului tradițional al românilor din Ungaria”

Această comunicare s-a bazat în mare măsură pe vasta cercetare etnografică a autoarei în localitățile cu populație românească, reușind la Giula să organizeze o minunată colecție de obiecte.

Cele mai multe comunicări au fost audiate în domeniul istoriei. Lucrarea Elenei Csobai intitulată „Aspecte din istoria românilor din Bichișciaba” a căutat să completeze multe goluri existente în această problematică. Dr. Gheorghe Santău, în comunicarea „Originea comunei și a românilor din Chtighaz”, a lămurit pe baza izvoarelor, un interesant proces istoric, care de fapt caracterizează evoluția localităților cu populație românească, depășind datele cunoscute din vechea monografie a comunei.

O cuprinzătoare sinteză a problemicii abordate, bine structurată, reprezintă lucrarea elaborată de dr. Maria Berényi, „Români din Ungaria de azi în presa românească din secolul al XIX-lea”. Marius Maghiar a atins o problemă majoră și atât de puțin cunoscută, prezentînd comunicarea „Școala ardeleană și activitatea tipografiei crăiești din Buda”.

Discuțiile au scos în evidență faptul că există o voință fermă de a continua munca, fiind necesar din partea statului și a Uniunii un sprijin material, moral și material. În tot cazul, colocolviul reprezintă un început foarte promițător.

EUGEN GLÜCK

Colocviul tehnic al Comisiei Internaționale de Diplomatică

Între 9 și 12 septembrie 1991 s-a desfășurat în Portugalia colocolviul tehnic al Comisiei Internaționale de Diplomatică, organism dependent de Comitetul Internațional de Științe Istorice. Pe ordinea de zi a lucrărilor au fost înscrise următoarele activități: 1. Simpozionul științific abordînd „Tipologia actelor de cancelarie — secolele XIII — XV”; 2. Pregătirea unui volum de studii și reproduceri de izvoare încadrat tematicii menționate; 3. Definitivarea dicționarului internațional de diplomatică pentru a putea fi trimis spre tipărire; 4. Probleme administrative.

Colocviul s-a desfășurat sub patronajul unor prestigioase instituții: „Guverno civil do Porto” și primăria acestui mare oraș, Universitățile din Porto, Coimbra și Minho, arhivele Universităților menționate, Biblioteca publică municipală a orașului Porto, Institutul de paleografie și diplomatică din Portugalia, Comisia națională portugheză „para os descobrimentos” etc. Un rol deosebit în succesul reuniunii l-a avut Comitetul de organizare compus din domnii Isaias da Rosa Pereira, Jose Marques, Maria Helena da Cruz Coelho, Armando Luis de Cavalho Homem.

Pe marginea tematicii sesiunii științifice, stabilită încă din 1990, s-au fixat următoarele opt zone geografice și politice ce trebuiau a sta în atenția Comisiei în vederea cunoașterii tipologiei documentelor feudale: 1. Germania; 2. Franța; 3. Anglia și Scoția; 4. Bizanțul; 5. Principii din estul Europei; 6. Țările Scandinave; 7. Ciprul și Orientul Mijlociu; 8. Spania și Portugalia.

Respectîndu-se această structură, după rostirea unor călduroase cuvinte de salut

de către reprezentantul Universității din Porto și a alocuțiunii de deschidere a lucrărilor reuniunii de către prof. Carlrichard Brühl, președintele Comisiei Internaționale de Diplomatică, s-au prezentat următoarele comunicări: Prof. dr. Ivan Hlavacek, „La typologie des actes des emperours d'Allemagne”, Robert Henry Bautier, membru al Institutului Franței, „Rois de France (La Chancellerie)”, Geoffrey W. S. Barrow (profesor la Departamentul de istorie al Universității din Edimburg), „The typology of Scottish acts c. 1230 — c. 1350”, Jane Sayers, cadru didactic la Colegiul Universitar din Londra), „The English Royal Chancery from 1199 to 1399; structure and productions”, Hans Eberhard Mayer (Universitatea din Kiel-Germania), „Princes de l'Orient Latin”; Maria Dogaru, (Direcția Generală a Arhivelor Statului), „Les types de documents emis par les chancelleries roumaines et la convergence des civilisations dans l'Europe de l'Est”, Herluf Nelsen, „Übere verschiedene typen der Skandinavischen Königsurkunder”; dr. Maria Milagos Carcel Orti (profesor la Universitatea din Valencia) și Rafael Conde (Arhiva „Coroanei de Aragon”), „Coroana de Aragon. Documentacion real. Typologia (sec. XIII — XIV)”, Pilar Ostos Salcedo (Universitatea din Sevilla) și Josefa Sanz Fuentes (Catedra de paleografie și diplomatică a Universității din Oviedo), „Coroana de Castillia. Documentacion real. Tipologia (1250 — 1300)”, Isaias da Rosa Pereira (Universitatea din Lisabona), Maria

Helena da Cruz Coelho (Universitatea din Coimbra), Jose Marques (Universitatea din Porto), Armando Luis de Carvalho-Homen (de la aceeași instituție), „Diplomatique royale portugaise: Alphonse IV (1325—1357)”.

Finalizate, cum era și firesc, prin întrebări, demonstrații pe materiale și ample discuții, sesiunea științifică a prilejuit evidențierea faptului că organizarea cancelariilor, expresie a dezvoltării social-economice a fiecărei entități statale, s-a însumat în fenomenul cultural general-european. Deși în evoluția acestora s-au resimțit puternice influențe externe, factorul autohton a avut pretutindeni rol preponderent. Oferind posibilitatea cunoașterii studiate în cadrul reuniunii la care ne referim am relevat totodată interferențele culturale, permanenta circulație a ideilor.

Dezbaterile teoretice s-au continuat în sălile unde primitoarele gazde au organizat expoziții documentare. Una dintre acestea, avînd drept generic „Diplomatica regia dos seculos XIII — XIV”, a fost inaugurată, cu prilejul colocviului, la Arhivele districtului Braga. Însumînd pergamente emise în cancelariile suveranilor ce și-au legat numele de istoria Portugaliei din primele secole ale mileniului I (Alfonso I, II, III, IV, Sancho I, II, Deniz, Pedro I), expoziția a oferit vizitatorilor posibilitatea de a cunoaște conținutul și înfățișarea diferitelor genuri de documente („carte regia”, privilegii, cartularii, testamente, ordonanțe, citații) referitoare la diferitele laturi de activitate. Alte piese reprezentative, acoperind cronologic veacurile XII — XIV, au fost expuse (în vitrine special amenajate pentru a releva toate elementele de validare utilizate în epoca medievală) la sala de expoziții a Arhivei Universității din Coimbra. Prilej de a se evidenția bogăția acestei arhive (se cuprind aici și circa 3000 de diplome scrise pe pergament provenind din sec. XI — XIX), documentele, orînduite cronologic, au adus în atenția specialiștilor și a marelui public istoria Universității din acest vechi și important centru cultural al Portugaliei și al Europei. Prestigioasa instituție de învățămînt superior, Universitatea „Coimbrigensis”, ce își deapănă istoria încă din secolul al XIII-lea (1290) a fost, pînă în 1911, singura instituție de acest fel din Portugalia. Desigur au reținut privirile cele mai vechi acte: diploma din 1113 — aprilie 26, emisă de Alfonso Henriques, unul din cei mai vestiți cavaleri ai vremii sale, ca și cea din 1209, mai 29 pîrtind titulatura lui Sancho I, 1210 decembrie 30, privilegiul acordat Colegiului Guimares ce își va împleti istoria cu devenirea Universității. Parcurgînd expoziția, specialiștii din or-

ganismul internațional, al cărui colocviu a avut loc în Portugalia, s-au oprit cu interes în fața numeroaselor documente scrise pe pergament de fină calitate, pîrtind semnele de validare menite a le face deplin valabile în ochii contemporanilor și ai urmașilor. Cu toții au remarcat starea de conservare foarte bună ca și grija organizatorilor de a le feri de orice pericol, astfel încît vremea să nu lase urme, iar generațiile ce vin să le poată prelua și duce mai departe.

O altă expoziție deschisă cu prilejul reuniunii Comisiei Internaționale de Diplomatică, intitulată „Illuminuras Medievais da Biblioteca Publica Municipalo do Porto”, a fost destinată să ilustreze istoria creștinismului de la origini și pînă la cruciade. Organizată în colaborare cu Centrul de studiu al istoriei religiei de pe lîngă Universitatea Catolică din Portugalia, această expoziție a fost deosebit de originală și atractivă. Exponatele aveau la bază reprezentări selecționate din 38 de cronici datînd din veacurile XII — XV, provenind de la Mănăstirea Santa Cruz din Coimbra. Originalitatea acestei expoziții nu constă numai în tematica sau frumusețea imaginilor ci și în modul de expunere. Astfel, în vitrine orizontale, bine asigurate, erau plasate unele din cronicile originale, deschise la o filă sau alta, în timp ce pe panouri verticale erau clasificate tematic reproducerile color. Deși genericul expoziției releva istoria creștinismului, exponatele au răspuns unei tematici mult mai vaste. Într-adevăr, finele miniaturi, vorbind de talentul artistic al realizatorilor ca și de sensibilitatea lor, vorbesc în ansamblu de viața cotidiană a omului medieval. Ele ilustrează aspecte variate: ocupațiile agricole, meșteșugurile casnice, flora și fauna specifică zonei. Astfel, alături de scenele amintind Vechiul și Noul Testament, de reprezentările sugerînd viața lui Isus și faptele evangheliștilor se conturează imagini reflectînd obiceiurile cotidiene, munca și dansul, animale de tracțiune sau fauna cinegetică. Pentru a face cunoscute specialiștilor și marelui public miniaturile ce au stat la baza expoziției, organizatorii au tipărit un catalog în care sînt descrise succint toate izvoarele. Însoțit de 24 planșe color reprezentative pentru temă, acest instrument de informare științifică oferă vizitatorilor, tuturor celor interesați în cunoașterea istoriei și a artei medievale, posibilitatea de a reflecta îndelung asupra civilizației cîtitorită încă de veacuri pe frumoasele și însoritele meleaguri ale Portugaliei, țara al cărui nume evoca calea, drumul, noțiunile atît de strîns legate de om și viața socială.

Vizitele la edificii și monumente istorice (deosebit de impresionante fiind ansamblul

Universității din Coimbra, Sediul Episcopiei din Braga, Palatul San Marcos etc.), întâlnirile cu oameni de știință, primirile la senatul instituțiilor de învățămînt superior din centrele menționate (Porto, Coimbra, Braga) au completat fericit activitățile științifice propriu-zise.

Un loc aparte s-a rezervat în cadrul colucviului dicționarului internațional de diplomatică. Completarea unor definiții, uniformizate unor noțiuni, ca și includerea termenilor corespondenți din diferite limbi (lista sistematică și indexul alfabetic) au fost principalele activități care se impuneau a fi rezolvate în vederea definitivării lucrării și trimiterii ei spre tipărire.

În cadrul ultimei ședințe s-au dezbătut probleme administrative: 1. Pregătirea volumului de comunicări abordînd tipologia documentelor de cancelarie; 2. Fixarea tematicii reuniunii Comisiei din 1992 (se va

continua analiza tipurilor de documente, provenind din cancelariile suverane, veacurile XVI — XIX); 3. Fixarea problematicii Congresului internațional de diplomatică ce se va desfășura în 1993 la Innsbruk.

În încheiere se cuvine a sublinia faptul că participanții la manifestarea științifică la care ne-am referit au dovedit un interes deosebit față de tipologia documentelor emise în cancelariile românești. Constatîndu-se puternica influență bizantină, ca și interferențele culturale ce s-au resimțit în această zonă, specialiștii au admirat reproduserile alb-negru ca și facsimilele pregătite ca material ilustrativ al comunicării susținută de semnatarul acestor rînduri, concluzia finală relevînd odată în plus faptul că documentele de cancelarie românești poartă prin vremei dovada de netăgăduit a civilizației ctitorită de poporul nostru.

MARIA DOGARU

RECENZII ȘI PREZENTĂRI

I. Caproșu, *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit, pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Iași, 1989, 215 p.

Problemele economice ale vieții medievale românești nu au constituit din partea istoricilor sau economiștilor decît din preocupare sporadică, de cele mai multe ori legată de decăderea românilor sub dependența Porții otomane. Lipsa unor asemenea lucrări de sinteză a îngreunat înțelegerea statutului politic-juridic al Țărilor Române în raporturile lor cu vecinii: Polonia, Ungaria și, mai ales, cu Imperiul otoman.

Lucrarea profesorului Ion Caproșu, constituind totodată și subiectul tezei sale de doctorat, cum însuși autorul remarcă, „importanța ce o prezintă din punct de vedere istoric faza de început a împrumutului bănesc, etapele parcurse de-a lungul a mai bine de 150 de ani cit a însoțit activitatea comercială pînă la generalizarea practicii cămătărești și evoluția acesteia în direcția legătură cu structurile socio-politice asupra cărora a acționat, provocînd mutații istorice, ale căror consecințe s-au răsfrînt de atîtea ori în chip hotărît asupra procesului istoric” (p. 9).

Orientată după aceste coordonate, lucrarea, precedată de o *Introducere*, este împărțită în trei capitole, pe probleme: capitolul I: *Începutul, formele și evoluția creditului în Țara Moldovei*; capitolul II: *Camăta și domnia și sociale ale cametei*. Volumul, care se încheie cu *Concluzii*, mai cuprinde un rezumat în limba engleză, *Bibliografia selectivă*, precum și un indice alfabetic.

Dacă în *Introducere* istoricul se familiarizează cu atmosfera relațiilor cămătărești și cu stadiul cercetărilor pentru „conturarea unei imagini adecvate asupra evoluției relațiilor de credit în Țara Moldovei” (p. 10), în primul capitol I. Caproșu realizează o imagine sintetică asupra evoluției relațiilor de credit sub aspectul lor simplu, de la constituirea statului feudal românesc Țara Moldovei, pînă spre sfîrșitul secolului al XVI-lea, cînd se generalizează sistemul cămătăresc.

Dezvoltîndu-se în cadrul mediului negustoresc sub forma vînzării pe credit și a împrumutului bănesc (p. 15), „cu sau fără gaj sau garanție” (p. 19) și angrenarea

tuturor categoriilor sociale de la domnie pînă la boieri și meșteșugari (p. 20), creditul moldovenesc a îmbrăcat diverse forme: „împrumutul în produse”, „de mărfuri” și „cel bănesc”, ce „coexistă în toată perioada cu împrumutul mixt”, a cărui „rambursare se făcea însă mai rar în mărfuri și mai frecvent în mărfuri și bani”, față de „preferința creditorului pentru ultima modalitate de plată” (p. 40), cum le consemnează „zapisesele de datorie”. Cu toate că cele mai multe izvoare „înregistrează împrumutul bănesc fără garanție”, totuși, împrumutul un gaj-numit în acte zălog — s-a practicat frecvent” (p. 41), dacă amintim numai clauza cuprinsă în cel mai important împrumut din 1388 acordat de domnul Moldovei, Petru I, lui Vladislav Jagello, regele polon, iar în absența lui „creditul putea fi garantat de chezaș” (p. 43). Aceste măsuri de siguranță luate de creditor apar atestate în documentele moldovenesti cu mult timp înaintea celor muntenești, ceea ce nu face ca ele să fie practice și în Țara Românească. De la mijlocul secolului al XVI-lea se poate vorbi și de împrumuturi „acordate sau rambursate prin intermediari sau agenți ai unor mari negustori”, precum și practica percheperii dobinzii (p. 43). Putem spune că în această perioadă s-au creat toate premisele generalizării sistemului cămătăresc. Nu este lipsită de importanță și uzitarea terminologiei cu explicațiile necesare: cămătă, aslam, baș (p. 44—45).

Istoricul, un bun cunoscător al perioadei medievale ca editor al unor volume din corpusul Documenta Romaniae Historica, seria A, prezintă în capitolul al II-lea problema instituției supreme, *Domnia*, din punctul evoluției relațiilor cămătărești de la sfîrșitul secolului al XVI-lea pînă la cea de la treia domnie al lui Constantin Mavrocordat în Moldova. În această perioadă, care coincide pe plan politic cu instaurarea și accentuarea dominației otomane asupra Moldovei, domnia ajungînd „obiect de mezat” al guvernanților constantinopolitani —, a înlesnit, din vremea lui Petru Șchiopu, „pătrunderea masivă în sfatul domnesc și accesul la funcțiile de altă natură ale elementului grecesc sau grecizat” (p. 59), cu implicații dintre cele mai impovăritoare.

asupra vieții economice, dar și a evoluției soiale, mai ales, la nivelul categoriei sociale dominante. Prin intermediul acestora, Poarta otomană a impus, pentru satisfacerea mereu crescândă a nevoilor bănești, ca urmare a crizei economice în care intrase, statuarea unor principii dezastruoase pentru vistieria Moldovei, printre care amintim: „principiul plății de către domn a tuturor datorilor predecesorului în scaun” (p. 65—66), „combinarea sistemului „mezatului” țarigrădean cu schimbarea domnilor dintr-o țară în alta” (p. 69), „instituționalizarea perei” (p. 77) etc., care au culminat cu instaurarea regimului fanariot, cînd domnul a devenit „un simplu reprezentant al administrației otomane” (p. 87). Impunerea acestui ultim sistem de guvernare a marcat în relațiile cămătărești introducerea unor noi practici ca „împrumutul bănesc” (p. 91), extins la mănăstiri și „micii slujbași”, „împrumuta silnică” (p. 111) de la boierii potriviți, recurgîndu-se chiar la „întemnițarea acestora” (p. 99).

În capitolul al III-lea, istoricul ieșean arată că accentuarea dominației otomane a dus la practicarea și răspîndirea pe scară largă a împrumutului cămătăresc cu implicații grave asupra vieții economico-sociale din Moldova. În plan economic se disting, în primul rînd, mulțimea, varietatea și excesivitatea dărilor, cu caracterul lor urgent și imprevizibil, exodul acumulărilor domnești spre Constantinopol legat de cumpărarea și menținerea scaunului domnesc. Acumulările bcierești erau folosite pentru achiziționarea de noi moșii, sporind astfel proprietatea feudală, împrumuturi cămătărești, tezaurizare etc., creșterea dobînzilor. Tot-

odată insuficiența de numerar a dus la recurgerea altor intermediari (oi, cai, vite, miere etc.) decît moneda și la prohibirea de către principii transilvăneni a exportului de monede, precum și convertirea unor prestații în bani. În plan social se înregistrează înmulțirea turcilor cămătari „așa încît, în epoca fanariotă s-a ajuns ca fiecare țîrg să-și aibă cămătarul său turc” (p. 118), a grecilor, evreilor, care din „secolul al XVI-lea monopolizează întreg comerțul otoman” (p. 126) ș. a.

Bogata documentație folosită de autor reliefează faptul că practicarea cămătăriei a afectat diferențiat toate clasele și categoriile sociale, cu specificația că repercursiunile cele mai dezastruoase le-a avut de suportat producătorul nemijlocit, asupra căruia a grevat în primul rînd povara fiscalității.

În concluzie, istoricul ieșean subliniază rolul cunoașterii relațiilor de credit medievale și, în special, al cametei pentru înțelegerea evoluției raporturilor relațiilor moldo-otomane pe fondul transformărilor sociale din sinul categoriei sociale dominante prin „implantarea elementului străin în Moldova” (p. 164).

Răspunzînd exemplar exigențelor scriurii științifice, cartea profesorului I. Caproșu se recomandă, prin proporții și conținut, drept o contribuție fundamentală pentru ilustrarea unui aspect important din istoria poporului român, reprezentînd, în același timp, o realizare remarcabilă în literatura de istorie economică.

CONSTANTIN BURAC

O Carte valoroasă

Recent a apărut la Budapesta în Editura pedagogică, seria cărților „Dunărea”, lucrarea lui Teodor Misaros, intitulată „Din istoria comunităților bisericesti ortodoxe române din Ungaria”. Cartea conține 286 pagini și este rodul unor cercetări îndelungate ale regretatului vicar al Bisericii ortodoxe-române din Ungaria. Decedat timpuriu, în anul 1983, nu a mai putut vedea materializată cartea la care a ținut atît de mult.

Lucrarea amintită caută să sintetizeze datele referitoare la românii ortodocși din Ungaria și care reprezintă aproximativ 80% din totalul românilor din această țară. În prima parte a lucrării autorul caută să ofere o privire de ansamblu asupra românilor care se găsesc în marginile de vest ale blocului etnic, despărțite statal în virtutea

păcii de la Trianon (1920), care a fixat actuala graniță între cele două țări. Autorul insistă asupra faptului că ortodoxia poate fi atestată pe aceste meleaguri încă din secolele X — XI, invocînd mărturiile arheologice păstrate în muzeul de la Giula. De altfel, aici s-au găsit urmele unei biserici cu altarul îndreptat spre răsărit, databil din 1925.

Evocînd tragedia acestei zone care azi formează comitatele Bichis și Ciongrad, datorită depopulării cauzate de luptele cu turcii, se subliniază că, începînd cu secolul al XVIII-lea, s-a ajuns la un reviriment al vieții bisericesti, datorită muncii românilor, care fie că s-au întors pe meleaguri strămoșești, fie prin descălecarea multor țărani veniți din zonele cu altitudine mai înaltă și mai ferite de zguduituri. Astfel a fost întemeiat satul Micherechi (1758).

În continuare Teodor Misaroș trece în revistă cele 19 parohii, care, cu excepția Budapestei, sînt alinate de-a lungul graniței cu România. Fiecare capitol cuprinde o scurtă istorie a parohiei, o prezentare a înființării comunității bisericești, ridicarea lăcașului de cult, enumerarea preoților cunoscuți nominal, date despre școala confesională și zestrea arhivistică și culturală a parohiei.

Centrul românilor ortodocși din Ungaria este orașul Giula, cu două parohii (Miklósvaros și Krisztinaváros). Parohia din Giula I a avut continuitate și în perioada stăpînirii pașalicului din Timișoara (1566—1695). Azi aici se ridică o splendidă catedrală terminată în 1824, iar turnul construit ulterior. Ultima reparație capitală a avut loc în anul 1960. Biserică valoroasă găsim și la Chitighaz (dinainte de 1779), Apateu (1799—1807) ș. a. Splendida biserică de la Bichiș (1783—89) este ctitoria macedo-românilor.

În bisericile ortodoxe-române găsim valori artistice remarcabile. Între acestea amintim iconostasele de la Giula I, Bichișciaba, Bichiș ș. a. Icoane prăznicare de mare valoare au existat la Chitighaz și în alte locuri. Recent însă a început concentrarea lor, pentru mai multă siguranță, la Vicaria-tul din Giula.

Teodor Misaroș acordă o mare atenție cărților bisericești care — tot recent — încep să fie strînse la Giula. Aflăm însă că s-a identificat, spre exemplu „Cartea românească de învățătură” a lui Varlaam (Iași 1643) la biserica din Săcal. Din lista celor 88 de cărți nominalizate (lista incompletă) 1 este tipărită în Moldova, 50 în Țara Românească, iar restul de 36 în Transilvania, respectiv la tipografia Universității din Buda. O carte a apărut la Carlovăț.

Dintre figurile marcante ieșite din parohiile amintite se subliniază activitatea lui Moise Nicoară, originar din Giula și a lui Emanuil Gojdu, care a trăit la Budapesta. Primul a jucat rolul de inițiator al acțiunii menite să asigure episcop român în fruntea eparhiei Aradului, încununată de succes în 1829. Al doilea a creat o fundație care-i purta numele și care, după decesul lui în 1870, timp de decenii a asigurat posibilități de studiu multor tineri ortodocși-români.

Pentru cititorul din România partea cea mai inedită a cărții sînt capitolele care se

referă la situația parohiilor ortodoxe-române din Ungaria după istoricul an 1918 (1920). Pînă la acea dată ele erau sub jurisdicția eparhiei arădene, reprezentată prin consistoriile de la Arad și Oradea. După schimbările amintite, parohiile din Ungaria au rămas în afara organizației bisericești-mamă, iar numărul preoților care au continuat să fie pe post a fost de patru.

Consistoriul din Oradea a căutat un mediu dînd delegație parohului din Budapesta, protosinghelul Ghenadie Gh. Bogoveci, dar activitatea lui nu s-a dovedit a fi semnificativă. Încercările românilor-ortodocși de a se organiza, materializate prin adunările de la Bichișciaba (1927, 1929), și, Chitighaz (1932), s-au lovit de poziția refectară a regimului horthyst. Doar în 1934, în mod tacit, s-a aprobat de guvern hotărîrea adunării de la Giula de a se înființa patru protopopiate. În același timp, înființarea consistoriului eparhial, ca organ central de conducere, a fost împiedicată de autorități. Mai mult, s-au întezit străduințele de a încadra parohiile într-o organizație ortodoxă cu conducere alogenă, care a culminat prin înființarea Bisericii Ortodoxe Maghiare (1941—1942). Doar comunitățile din Bătania, Cenadul-Unguresc și Budapesta au rezistat în continuare. Organizația respectivă însă a început să se destrame prin ieșirea curajoasă a parohiilor din Giula I și II și Bichiș.

În sfîrșit, în anul 1946, în condiții istorice-politice schimbate la 27 martie la Giula s-a constituit Eparhia ortodoxă-română din Ungaria, cu sediul la Giula, avînd în frunte un vicar. În perioada 1946—1976 postul de vicar a fost deținut de preotul dr. Petru Mundruțan, care a demisionat din cauza vîrstei înaintate, fiind urmat de Teodor Misaroș (1976—1983). Reorganizarea a fost aprobată și de biserica-mamă, cu care are intense legături. În schimb, în cele interne este în continuare în vigoare statutul șagunian.

Cartea regretatului vicar întrerupe fierul expunerii la începutul anilor 80. Biserica ortodoxă-română din Ungaria actualmente trăiește în noile condiții care definesc situația din această țară.

EUGEN GLÜCK

Vocabulaire international de la sigilographie, Roma, 1990, 404 p.

Sub egida Consiliului Internațional al Arhivelor și cu sprijinul directorului general al Arhivelor din Italia, a ieșit de curînd de

sub tipar, fiind imprimată în cadrul seriei „Publicazioni degli Archivi di Stato” din această țară, lucrarea *Vocabulaire inter-*

national de la sigillografie, Roma, 1990, redactor fiind Stefania Ricci-Noë. Volumul este redactat în limba franceză.

Prin caracterul său larg și cuprinsul tematic, lucrarea se dovedește a fi nu numai o repertoriare sistematică și explicită a terminologiei sigilografice, ci și un manual practic menit să contribuie la dezvoltarea cercetărilor în domeniul acestei discipline de bogată tradiție. Volumul (404 p.) impresionând și prin acuratețea și eleganța imprimării tipografice, este rodul unei colaborări internaționale îndelungate. Ideea de a se realiza un astfel de vocabular a fost formulată în Franța (1974) și preluată ca un obiectiv major de Comitetul Internațional de Sigilografie, organism de lucru al Consiliului Internațional al Arhivelor. La concretizarea acestui obiectiv au contribuit, pe lângă membrii Comitetului menționat, Comisia Internațională de Diplomatică, dependentă de Comitetul Internațional de Științe Istoric și Academia Internațională de Heraldică.

Cuprinsul dicționarului, din punct de vedere al termenilor reținuți, sistemul riguros științific respectat în reliefaarea raportului dintre noțiuni, ca și complexitatea informațiilor transmise fac ca acest volum să reflecte stadiul înaintat al cercetărilor științifice pe plan mondial în domeniul sfragisticii, ca și multitudinea preocupărilor vizând utilizarea sigiliilor în scopuri cultural-științifice și instructiv-educative.

Vocabularul propriu-zis este precedat de un *Cuvânt înainte* semnat de Stefania Ricci-Noë, președinta Comitetului Internațional de Sigilografie, în sarcina căreia au stat finalizarea lucrării și urmărirea tipăririi ei, de o *Prefață*, datorată profesorului Robert Henri Bautier, și de *Recomandări* referitoare la alcătuirea cuprinsului notițelor de descriere a sigiliilor.

Lucrarea cuprinde:

Capitolul I. *Generalități*: (Sigilografia, calitatea artistică a matricei și a impresiunii sigilare, amprentă și matrice sigilară; diferențele tipuri de sigilii; validare, închidere, recunoaștere, sigilator, păstrătorul matricei sigilare).

Capitolul II. *Natura materială a sigiliului* (bulă, sigiliu, desigilare, tipar și impresiune sigilară, reproducerea sigiliilor, mulajele sigilare etc.).

Capitolul III. *Natura diplomatică și natura juridică a sigiliului* (sigiliu mare, mijlociu, mic, secret, de substituție, contra-sigiliu, dreptul de sigiliu, sigiliu autentic, revocarea și casarea sigiliului etc.).

Capitolul IV. *Modalități de aplicare sigiliului* (sigilare, resigilare, cosigilare, legăturile sigiliului, marcaje pentru plasarea sigiliului etc.).

Capitolul V. *Matricele sigilare* (calitatea artistică a matricei, arta gravării, pecetar, tipuri de matrice, părțile matricei etc.).

Capitolul VI. *Matricea, culoarea și forma sigiliilor* — a) *materialele de sigilat*: ceară roșie, albă, verde, galbenă, neagră, cocă, substanțe lichide, coloranți; b) *culori*: galbenă, albă, verde, roșie, neagră, brună, sigiliu bicolor; c) *forma sigiliilor*: rotunde, ovale, scut, pară, navetă, poligonal etc.).

Capitolul VII. *Părțile sigiliului, timpurile și iconografia* — a) *părțile*: față și revers, suprafață, cimp, margine, reprezentare, legenda, deviză, strigăt, ornamentele de la marginea cimpului; b) *tipologia sigiliilor* (clasificarea după reprezentare); tip efigie, bust, sfînd, ecvestru, pedestru, de maiestate, ecleziastic, de suveranitate, hagiografic, arhitectural, naval, heraldic, vorbitor onomastic, monogramatic, definitive etc.); c) *iconografia sigiliilor*: registru, decor, pavilion, tenanți, suportți, sprijinitori, fondul cimpului etc.

Capitolul VIII. *Paleografia sigiliului* (literă suprascrisă, înscrisă, ligatură, punctuația sigiliului etc.).

Capitolul IX. *Conservarea sigiliilor* — a) *Prezervarea. Matrice și impresiuni* (protejarea matricei și a impresiunii; sigiliu intact, oxidat, fisurat, casat, deteriorat, uzat, fără mîner etc.); b) *Restaurarea*: consolidare, reunirea fragmentelor, reatașare, reconstituirea sigiliului, mulaje, reproducere; c) *Elaborarea instrumentelor de cercetare în domeniul sigilografiei*: colecție sigilară, fișă pentru descrierea sigiliilor, corpus, catalog, inventar, fișier, sigilografie etc.).

Cele 319 noțiuni definite în cadrul capitolelor sînt însoțite de o anexă cuprinzînd încă cinci termeni preluați din Vocabularul de diplomatică (păstrătorul sigiliilor, verificarea autenticității sigiliilor, taxa pentru sigiliu, sigilatorul etc.).

Definițiile, redactate în limba franceză, sînt urmate de termenul corespunzător în limbile: germană, engleză, spaniolă, ungară, italiană, norvegiană, olandeză, portugheză, poloneză, română, suedeză și rusă (în ordinea alfabetică a denumirii țărilor). Terminologia românească a fost elaborată de Maria Dogaru, membră a Comitetului Internațional de Sigilografie (în perioada 1980—1984 deținînd funcția de secretară a acestuia) și vicepreședinte ale Comisiei de heraldică, genealogie și sigilografie a Academiei Române. Lucrarea este prevăzută cu o dublă serie de indici (alfabetici și sistematici), pentru fiecare limbă utilizată în volum.

Deși pentru fiecare termen s-a realizat consensul internațional, particularitățile proprii terminologiei unei țări sau alteia au

fost evidențiate, iar atunci când un cuvânt tehnic nu a corespuns exact unei definiții s-a procedat la utilizarea unui echivalent sau la folosirea unei expresii apropiate. S-au păstrat de regulă termenii tehnici existenți în latina medievală.

Într-o anexă se dă lista publicațiilor Arhivelor Statului din Italia („Le pubblicazioni degli Archivi di Stato italiani”).

Volumul se adresează în primul rând sigilografilor și arhiviștilor, care păstrează și valorifică patrimoniul sfragistic al ficcării țării. Este un util și necesar instrument de lucru și pentru muzeografilor sau bibliotecarii în ale căror preocupări intră și izvoarele sigilare, ca și pentru cercetătorii din domeniul diplomatiei, al heraldicii, al istoriei artei și istoriei dreptului.

Prin această lucrare, sigilografia românească s-a aliniat mai accentuat preocupărilor sigilografice internaționale. Incluzerea termenilor românești de specialitate, alături de cei utilizați în statele în care sigilografia cunoaște o îndelungată tradiție, relevă in-

direct progresele înregistrate, în trecut și în ultima vreme de sfragistică în țara noastră, o contribuție majoră în acest sens avînd-o Comisia de heraldică, genealogie și sigilografie creată în 1971, pe lângă Institutul de Istorie „N. Iorga”, dependentă din 1990 de Academia Română.

Analiza terminologiei românești în paralel cu noțiunile folosite în alte țări sugerează însă și anumite rămăneri în urmă ce s-ar cere cit mai grabnic împlinite (publicarea izvoarelor sigilare, realizarea de facsimile și mulaje, întocmirea fototecilor sigilare etc.). Nădăjdum că importanțul volum realizat prin rodnică colaborare internațională, va contribui la stimularea preocupărilor din țara noastră în direcția salvării, păstrării și punerii în circuitul științific a patrimoniului sfragistic, determinînd și instituțiile deținătoare a acestui patrimoniu la respectarea imperativului deplinei sale puneri în valoare.

DAN BERINDEI

„LEVÉLTÁRI SZEMLE”, Budapest, XL (1990) nr. 1—4

Revista „Léváltári Szemle”, periodic al Ministerului Culturii și Educației, Secția arhivistică, apare trimestrial și reprezintă, alături de „Léváltári Kozlémények”, un important instrument de lucru pentru arhiviștii din Ungaria.

Cele 4 numere ale revistei apărute în anul 1990 au un conținut bogat, cuprinzînd probleme de arhivistică, studii de istorie bazate pe cercetarea documentelor deținute în arhive, publicarea de documente, precum și prezentarea unor activități arhivistice desfășurate pe plan intern și internațional și recenziile unor cărți de specialitate și reviste ale Arhivelor.

În paginile revistei „Léváltári Szemle” s-a rezervat un spațiu amplu pentru problemele de legislație arhivistică, cum ar fi: *Decret-lege asupra anumitor probleme ale cercetării în arhivă* (nr. 1, p. 5—7) și *Proiect în legătură cu noua organizare a arhivelor maghiare* (Nr. 1, p. 8—29). Acest din urmă articol se bazează pe proiectul concepției despre Legea Arhivelor, alcătuită de Secția de arhivistică a Ministerului Culturii în noiembrie 1989. Discuțiile referitoare la aceste probleme au fost purtate de Societatea arhiviștilor maghiari, opiniile susținute aici, fiind inserate în cadrul acestui articol.

Alföldi Vilma în articolul intitulat *Relațiile Arhivelor cu întreprinderile de stat și cele economice* (Nr. 1, p. 30—34) subliniază

de asemenea faptul că, datorită schimbărilor fundamentale care au avut loc în economie și datorită faptului că au apărut noi organisme, este necesară modificarea relațiilor existente pînă acum. Autoarea a examinat în mod special, sfera relațiilor Arhivelor cu întreprinderile de stat și cele economice.

Schimbările economice, tehnice și sociale din ultimele decenii au avut o mare influență și asupra vieții Arhivelor. Cea mai mare schimbare petrecută în acest domeniu a fost evoluția informatică. Pornind de la experiența celor mai dezvoltate țări în domeniul informaticii, Körmeny Lajos în articolul *Arhivarea datelor computerizate și a documentelor de informatică. Experiințe internaționale, 1973—1988* (Nr. 2, p. 15—26) scoate în evidență cele mai remarcabile realizări ale ultimilor ani. În același context al folosirii informaticii în arhivistică se înscrie și articolul lui Bácsa Imre, care reprezintă versiunea prescurtată a Raportului final asupra proiectului de cercetare intitulat *Arhivarea documentelor de informatică* (nr. 4, p. 48—56). Tot Körmeny Lajos în articolul *Gînduri despre folosirea computerului, despre responsabilitate și profesiune* (nr. 3, p. 11—14) prezintă cîteva considerații personale asupra necesității introducerii informaticii în arhivistică și în acest context, alcătuirea unei secții de in-

formatică a Asociației arhiviștilor maghiari în anul 1989.

Articolul lui E. Kovács Péter, *Planul unei coaliții antiotomane Jin, 1502* (nr. 1, p. 49–61) reconstituie, pe baza documentelor de arhivă, încercarea regelui Henric al VII-lea al Angliei de a alcătui o coaliție antiotomană în care să-i atragă pe regele Poloniei, Alexandru Iagiello, regele Ungariei Vladislav al II-lea, papa Alexandru al VI-lea și republica Veneția. Studiul documentelor referitoare la perioada 1499–1503, autorul a reușit să prezinte un tablou veridic și atrăgător al activității diplomatice desfășurate în vederea realizării acestei coaliții, dar și a cauzelor care au dus la nefinalizarea acțiunii.

Gerics József și Ladányi Erzsébet, autorii articolului *Interpretarea izvoarelor referitoare la lancea și coroana Sfântului Ștefan* (nr. 2, p. 3–14), realizează un studiu amănunțit asupra cronicii lui Ademar Cabannensis, a informațiilor pe care le oferă și prezintă și controversele legate de autenticitatea sa. Autorii fac, de asemenea, o comparație și cea a lui Anonymus Gallus.

Un alt articol interesant ni s-a părut a fi cel al lui Hiller István, intitulat *Anul 1637 – linie de demarcație. Orientarea spaniolă și politica habsburgilor la mijlocul secolului al XVII-lea* (nr. 4, p. 3–12), datorită analizei competente și relațate pe o documentație bogată referitoare la relațiile diplomatice din această perioadă.

Dintre documentele publicate în paginile revistei „Levéltári Szemle” menționăm: *Orientarea Partidului și a bisericii catolice în a doua jumătate a anilor '30* (nr. 2, p. 47–63) de Gergely Jenő și articolul lui Szászko István, *Raportul secret al ambasadorului englez asupra cauzelor și consecințelor revoluției ungare din 1956* (nr. 3, p. 66–72). Ultimul articol se bazează pe rapoartele întocmite de ambasadorul englez la Budapesta în perioada decembrie 1956 – ianuarie 1957, puse la dispoziție în anul 1988 de Foreign Office.

K. Lengyel Zsolt, în articolul *Date și gânduri despre activitatea Institutului de maghiaristică din München (Ungarisches Institut München)* (nr. 3, p. 37–51), face un scurt istoric al acestui institut, precum și al scopurilor sale. Activitatea de bază o reprezintă publicarea unor cărți și periodice „Studia Hungarica”, „Ungarn Jahrbuch”). Institutul deține de asemenea o bogată

bibliotecă, colecția presei emigrației maghiare, arhiva alcătuită din fonduri personale și tematice etc.

În traducerea lui Gecsényi Lajos apare și articolul lui Ernst D. Petritsch, intitulat *Regestrelor documentelor turco-osmane păstrate în Arhivele de Stat din Viena* (nr. 4, p. 41–47). Ideea publicării documentelor turco-osmane deținute de Haus-Hof – und Staatsarchiv a apărut în contextul aniversării a 300 de ani de la asediul Vienei și, legat de acest eveniment, prezentarea și a punctului de vedere al turcilor. Alături de documentele aflate la Haus, – Hof und Staatsarchiv, au fost studiate și documentele aflate la Hofkammerarchiv și Kriegsarchiv. Seria documentelor turcești aflate în arhivele austriece începe în 1527, dar cei mai vechii documente datează de la 1480 (există unele îndoieli asupra autenticității sale). Au fost publicate aproximativ 771 de documente, majoritatea referindu-se la încheierea armistițiilor, tratative de pace și conflicte de graniță raportate de pașale sau bei.

Referiri la participarea arhiviștilor din Ungaria la unele activități desfășurate pe plan internațional găsim în articolele lui Künstler Ferenc, *Cea de a doua conferință europeană a Arhivelor* (nr. 1, p. 70–79) și Borsa Iván, *Cea de a XXVI-a Conferință a mesei rotunde a Arhivelor, Madrid, 2–5 octombrie 1989* (nr. 2, p. 64–73).

Ultima parte a revistei „Levéltári Szemle” este dedicată recenziilor și activităților arhivistice desfășurate pe plan intern. Dintre revistele de specialitate recenzate, amintim „Archivmitteilungen, 1986–1988” (nr. 2, p. 74–80), „Sovietskie Arhivi” (nr. 1, p. 80–83), „Archeion, 1989–1990” (nr. 3, p. 77–80) și „Rassegna degli Archivi di Stato, 1986–1988” (nr. 4, p. 73–74). Ne-au reținut atenția și câteva cărți apărute în ultima perioadă, prezentate în paginile revistei: *Arhiva familiei Szent-Iványi 1230–1525 de Mályusz Elemer* (nr. 1, p. 84–86), *Metternich. Omul de stat și diplomatul de Guillaume de Bertier de Sauvigny* (nr. 1, p. 94–95), *Lexicon Latinitatis mediæ ævi Hungariae* (nr. 3, p. 81–88) și o lucrare care se referă la istoria țării noastre *Colecția de documente ale ceangăilor din Moldova 1467–1706* (nr. 4, p. 75–79).

ECATERINA ANTON

„OTAM”, I, Ankara, 1990, nr. 1, 378 p.

Numărul din luna iunie 1990 al revistei „OTAM” se deschide printr-o scurtă „carte de vizită” a publicației, realizată de Necdet

Serim, rectorul Universității din Ankara, care, trecînd în revistă reușitele înregistrate în timp în domeniul cercetării istorice, pre-

cum și contribuția lui Atatürk la dezvoltarea acestei activități, menționează: „Prin această revistă, care apare ca publicație a Centrului de cercetări și aplicații ale istoriei otomane, legat de Universitatea din Ankara, în lanțul succeselor reputeate de Universitatea noastră s-a adăugat o nouă verigă”.

La rindul său, Muzaffer Arıkan, profesor la Facultatea de filologie și istorie-geografie a Universității din Ankara și director al „OTAM” evocă activitatea unor înaintași ai săi în această funcție, punctind totodată cele șapte obiective principale ale Centrului, ce pot fi îndeplinite prin întărirea relațiilor cu persoanele și instituțiile cu preocupări asemănătoare din țară și din străinătate: a) cercetarea, studierea și publicarea izvoarelor și informațiilor privitoare la istoria otomană; b) tipărirea scrierilor și traducerilor importante care conțin informații de istorie otomană, precum și editarea unei publicații de acest profil; c) crearea unei arhive care să cuprindă documentele de istorie otomană ce vor fi descoperite; d) adunarea, în biblioteca Centrului, a documentelor și surselor de istorie otomană; e) organizarea de întâlniri științifice în colaborare cu oameni de știință și organizații din țară și străinătate și participarea la astfel de acțiuni; f) deschiderea de cursuri de paleografie și diplomatică otomană pentru cercetătorii care doresc să studieze izvoarele și documentele otomane; g) asigurarea sprijinirii celor care muncesc în domeniu.

„Elementele «mai puțin egale» ale Tanzimat-ului: femeile și robii” (p. 1.10) se află în atenția lui Gökçen Alpkaya, care realizează o analiză a celor două categorii ale căror drepturi s-au impus și au fost recunoscute cu mai multă dificultate în imperiu.

În articolul „O grupare secretă care și-a desfășurat activitatea în Istanbul, de partea Marii Adunări Naționale, în anii luptei naționale: Gruparea Zabitan (27 octombrie 1920 – 20 septembrie 1921)” (p. 11–24), autorul, Mesut Avdın, prezintă, în cele patru părți ale materialului, momentul înființării grupării, cadrul ei organizatoric, relațiile și acțiunile ei. În cele trei anexe care însoțesc textul ni se înfățișează sigiliul organizației Karakol, sigiliul luat de englezi, precum și un tabel în care sînt notate expedierile de arme și muniții confirmate de gruparea „Zabitan”.

O instituție de o mare însemnătate „Tercüme odası” („cancelaria dragomanilor”), face obiectul studiului semnat de Cahit Bilim (p. 29–43). După o prezentare a dragomanilor Divanului imperial, autorul ia în discuție situația acestor funcționari otomani în secolul al XVI-lea, înființarea și evoluția instituției.

Într-un amplu articol (p. 45–77), Gül-inhal Bozkurt prezintă textele a „Două înțelegeri internaționale privind desființarea comerțului cu sclavi, la care statul otoman a fost parte”, și anume: 1) „Convenția privind desființarea negoțului cu sclavi negri pentru Anglia”, încheiată la 25 ianuarie 1880, cu 8 articole și 2) „Prevederi ale Conferinței de la Bruxelles privitoare la prevenirea și interzicerea comerțului cu sclavi africani”, stabilite la 2 iulie 1890, ca urmare a Conferinței de la Bruxelles din 18 noiembrie 1889. Aceste prevederi sînt cuprinse în șapte capitole, consacrate unor aspecte cum sînt: interzicerea și prevenirea comerțului cu sclavi pe mare, organismele care garantează aplicarea prevederilor etc. Cele două anexe reprezintă firmanul din 1273 (1857) dat de Abdülmecit prin care se interzice comerțul cu sclavi și Protocolul în legătură cu dispozițiile generale cuprinse în documentele privitoare la desființarea sclaviei, semnate de Înalta Poartă.

Nur Bilge Criss ne prezintă „O împărțire a Istanbulului în timpul invaziei aliaților: Rivalitatea anglo-franceză și problemele administrative în perioada 1918–1920” (p. 79–88).

Mesut Çapa se ocupă de „Societățile de Semiluna Roșie în timpul războiului balcanic” (p. 89–115), referindu-se la spitalele și punctele de prim ajutor ale Semilunii Roșii destinate armatei, relațiile dintre Semiluna Roșie și misiunile străine de Semiluna Roșie și Cruce Roșie, precum și la problemele legate de prizonierii de război și emigranții din Balcani.

În articolul său, cu titlul „Dreptul privind vestimentația, locuința și purtarea nemusulmanilor în Imperiul Otoman”, Yavuz Ercan treazează câteva linii generale referitoare la atitudinea față de populația nemusulmană a Imperiului în secolul al XVI-lea (p. 117–127).

„Situația averilor sangeacului Akşehir în vremea lui Murad II și Registrele prescurtate ale sangeacului Akşehir pe anul 1583/991” (p. 127–163), sub semnătura lui Akif Erdoğan, este un articol dens, care cuprinde, pe lângă referiri detaliate la textele registrelor prezentate, 5 tabele complexe, care includ date privind: repartitia bunurilor în sangeac, veniturile sangeacului, împărțirea averilor pe comune, numărul de timar-uri și situația veniturilor, tipurile de timar-uri. La acestea se adaugă textul subintitulat „Înregistrările prescurtate ale sangeacului Akşehir” (p. 136–161) și o hartă cu împărțirea administrativă a sangeacului la 1584.

În aceeași sferă de probleme se înscrie și articolul lui Abdullah Gündoğdu, „Noi date privind distribuția bunurilor în *kaza*-ua

Çorum după sigiliile cu două numere din Çorum" (p. 164—170), precum și cel ce poartă titlul „Prezentarea și valorificarea Registrelor detaliate ale sangeacului Sis (= Kozan)" (p. 272—292), în care autorul Kurt Yılmaz, ne oferă o complexă imagine a componenței și repartiției populației din Sis, structurată pe următoarele coordonate: a) centrul orașului și mahalalele; b) comunități și obști; c) cetățile— Feke, Anavarza, Lemped, Kubdere — și d) categorii de persoane scutite de slujbe și dări. Materialul cufrinde și tabele în care cuantifică populația nemusulmană plătitoare de impozit din mahalalele Sis-ului în secolul al XVI-lea, populația nemusulmană plătitoare de dări, repartiția comunităților din Sis cu obștile lor, cetățile sangeacului, populația din Sis în înregistrările din 1536 și 1572, precum și categoriile neplătitoare de impozite și slujbe.

Cel mai amplu text din acest număr al revistei este cel referitor la „Programele guvernamentale din perioada monarhiei constituționale (1908—1918)" (p. 171—269), al cărui autor, Ihsan Güneş, prezintă pe larg cadrul legislativ în care s-au structurat aceste programe, oprindu-se apoi la fiecare guvern care a funcționat în această perioadă, prezentându-ne pentru fiecare în parte *berat*-ul de numire a sadrazamului, membrii guvernului și programul de guvernare, atît în facsimil, cit și transliterate, rezultînd astfel 11 părți ale articolului, referitoare la guvernale Kâmil paşa, Hüseyin Hamil Paşa, Tevfik Paşa, Hüseyin Paşa, Hakkı Paşa, Muhtar Paşa, Mahmut Seyket Paşa, Mehmet Talat Paşa.

Articolul lui Israfil Kurtcepe, „Încercările flotei italiene de a trece Srimtoarea"

(p. 297—312) este urmat de cel al lui Ertuğrul Önalp, intitulat „Istanbulul între 1552—1556, văzut cu ochii unui rob spaniol" o interesantă prezentare, a coloratei scrieri „Viaje de Turquia" datorată lui Pedro de Urdemala (p. 312—320).

„Legea familială otomană și statul în secolul al IX-lea" (p. 320—332) fac obiectul studiului lui İlber Ortaylı, care se oprește asupra evoluției legii moștenirii — cu tabele cuprinzînd cifre, roțe de moștenire — , precum și a condițiilor de împiedicare a unei lăsătorii și a procedurilor legale referitoare ca aceasta.

Yücel Özkaya ne aduce în atenție „Citeva hatt-i hümayun-uri de la Selim III" (p. 332—354) și anume: 1) hatt-i hümayun-uri importante, date de Selim III, referitoare la războaiele ruso-otoman și anglo-otoman; 2) hatt-i hümayun-uri privind prosperitatea și ordinea în Istanbul; 3) hatt-i hümayun-uri despre înregistrarea evenimentelor istorice, cu referiri la răscoala muntenilor și proprietățile rurale. Se dau, de asemenea, 11 facsimile.

La rubrica „Documente" Paulino Toledo și Muzsffer Arikian ne prezintă 11 documente în transliterație, referitoare la Spania, Africa de Nord și pirății lui Barbarossa, precum și o hartă cu Africa de Nord, a pămînturilor spaniole (p. 355—373).

În inchiderea acestui dens număr, cu o bogată problematică, Esin Kahya semnează o recenzie asupra cărții lui N. Akmal Ayyubi, *Some Aspect of Islamic-Turkish Culture*, Aligarh (India), 1988.

IRINA HRITCU

„Rèvue française d'héraldique et sigillographie", nr. 54—59 (1984—1989), Paris, 1990, 284 p.

Ultimul număr al revistei Societății franceze de heraldică și sigilografie, publicat cu concursul Ministerului Culturii și al altor instituții de prestigiu, cuprinde studii și articole abordînd probleme majore ale acestui domeniu de activitate. După un editorial în care se face o succintă retrospectivă asupra activității societății în ultimii cinci ani și a cuvîntului de omagiere a celor doi foști președinți, decedați în 1985 (Duc de la Force) și 1988 (Bernard Mathieu), sint inserate pertinente studii grupate tematic.

De o importanță deosebită se dovedesc a fi materialele incluse sub genericul „Metodele și politica cercetării". Primul care semnează în această rubrică este chiar președintele societății, Robert Henri Bautier, stu-

diul său, întocmit în cadrul preocupărilor manifestate de Comitetul Internațional de Sigilografie, referindu-se la *Normalizarea regulilor pentru descrierea sigiliilor*. Cercetător de profunzime al actelor de cancelarie, profesorul Robert Henri Bautier recomandă celor ce își propun să investigheze sursele sfragistice, să întocmească fișe complete în care să consemneze toate datele ce pot interesa cercetătorii. Cit privește elementele externe, se vor reține informații despre formă (rotundă, ovală, dreptunghiulară, octogonală etc.), dimensiuni (exprimate în mm), materia de sigilat (cează, cocă, soluție de aur, tuș etc.), culoarea (roșie, albă, galbenă, verde, etc.) modul de confecționare, natura legăturilor, modul de prindere. În privința reprezentării din cîmp se vor spe-

cifică tipul compoziției (heraldic, hagiografic, monumental, iconografic etc.), forma scutului și elementele însumate, fondul și cadrul pe care este reprezentat. Referitor la legendă trebuie transcris textul, precizat caracterul literelor, modul de dispunere pe suprafața sigilară. Pentru fiecare sigiliu se vor indica și referințele bibliografice: corpusurile, cataloagele, titlurile lucrărilor ori revistelor în care a fost publicat, cota arhivistică și corespondența sigiliului respectiv în colecțiile de mușaje. Atunci când izvcrul studiat este o matrice sigilară, se va avea în vedere modul de săpare, (incizie pentru sigilarea cu ceară, excizie pentru validarea cu tuș), calitatea gravării, mînerul starea de conservare.

În a doua parte a studiului, profesorul Robert H. Bautier discută modul de realizare a colecțiilor sigilografice, respectiv posibilitățile multiple de utilizare a fișelor întocmite conform normelor evidențiate mai sus. Sint aduse în atenția cercetătorului diferitele posibilități de clasificare tematică a fișelor redactate pentru impresiuni și matrice sigilare, ca și genurile de lucrări ce pot fi realizate pe baza informațiilor înscrise în fișe (cataloage, monografii abordând sigiliile autorităților centrale, sigiliu orașenești, districtuale, ale demnitarilor laici și clerici etc.).

Desigur, aceste lucrări trebuie să fie finalizate prin alcătuirea unor indici meniți a facilita regăsirea rapidă a sigiliului, individualizind un posesor sau altul (indici heraldici, alfabetici, ca și tabelele sistematice pe materii). Desigur, valoarea publicației respective va crește atunci când se va insera un studiu introductiv în care autorul va explica scopul lucrării și criteriile elaborării ei, va releva semnificația pe care o au unele piese, va decodifica unele simboluri mai puțin accesibile publicului larg. Se recomandă de asemenea ca volumele abordind izvoarele sigilare să fie bogat ilustrate, restringerea ilustrației să nu meargă niciodată pînă la reducerea reproducerii sigiliilor rămase pînă atunci inedite.

Tot sub genericul „Metodele și politica cercetării”, se prezintă și comunicarea semnată de Martine Dalas, șefa Serviciului Sigilii din Arhivele Naționale Franceze, intitulată semnificativ *O eră nouă pentru studiul sigiliilor C.A.R.A.N.* („Centrul de primire și studii al arhivelor Naționale”). Parcurgind această lucrare putem cunoaște acțiunile întreprinse de arhiviștii francezi în vederea stimulării interesului specialiștilor marelui public față de izvoarele sigilare. Relevind adevărul conform căruia sigiliile sînt surse documentare ce aduc importante informații privind societatea de altă dată, sînt dezvăluite aspecte intere-

sante referitoare la situația politică, economică, juridică, socială. Autoarea evidențiază faptul că în epoca pe care o străbatem se impune o nouă politică în acest domeniu. Pentru a veni în întimpinarea interesului manifestat de cercetătorii curioși și erudiți de toate categoriile, la Paris s-a inaugurat un centru de cercetare a izvoarelor sigilare, reunind toate informațiile în legătură cu aceste fragile mărturii istorice. Pentru concretizarea acestui obiectiv a fost creat „Micul C.A.R.A.N.”, respectiv într-o clădire special amenajată pentru activități cu publicul, unde s-a organizat un salon sigilografic. Extinzindu-se pe o suprafață de 200 m.p., acest salon cuprinde toate cele necesare în vederea consultării oricărui izvor sigilar, putîndu-se apela în acest sens la mușajele sigilare ordonate pe teme (20.000 exemplare), ca și la fotografiile. Pentru a se facilita efectuarea unor studii comparative s-a nițiat aici o bibliotecă sigilografică și heraldică. În rafturile acestea se află instrumentele de informare științifică asupra sigiliilor editate în diferite țări, ca și inventarele colecțiilor sigilografice ale Arhivelor Naționale. Aduse în permanență la zi prin completarea patrimoniului cu noile apariții și investigarea revistelor de profil, această bibliotecă este deservită de fișiere alcătuite după criterii rigurose științifice, astfel încît să se asigure regăsirea rapidă a oricărui titlu, autor sau materie. Tot aici se afla și un fișier alfabetic general reunind (sub formă de microfise) toate mușajele conservate în Franța și Arhivele Naționale. Pe lîngă faptul că în „Micul” C.A.R.A.N.” se organizează periodic expoziții sigilografice, iar în vitrine sînt expuse documente originale validate cu sigilii, aici au loc dezbateri pe tema materialelor și metodelor utilizate în activitatea de conservare și restaurare a acestor izvoare, periodic desfășurându-se manifestări științifice de amploare.

În semn de omagiu față de contribuția înaintașilor în domeniul cercetărilor sfragistice, tot în salonul sfragistic s-a plasat și fișierul întocmit de René Gandillon (autorul unor lucrări de mare prestigiu), constituind de fapt „recensămîntul matricelor sigilare conservate în Franța în colecții publice ori private”. Pentru prima oară în lume, la „Micul C.A.R.A.N.” se utilizează la studierea sigiliilor, video-discul. Folosit din mai multe considerente, pe de o parte pentru a se proteja originalele (prin reducerea manipulărilor) pe de alta pentru a se oferi posibilitatea efectuării de comparații și totodată pentru regăsiri rapide, video-discul (în prezent avînd în memorie 6500 de imagini) își dovedește extraordinara sa capacitate de a „răspunde” multiplelor întrebări vizînd izvoarele sigilare. Conform

celor afirmate de autoarea acestei comunicări, video-discul, în momentul de față abordând doar sigiliu din Normandia și Picardia, se va extinde.

O altă comunicare ce vâdește preocupările sigilografilor și heraldiștilor francezi pentru înnoirea metodelor de cercetare o datorăm lui Michel Pastoureau. Evidențind faptul că problema utilizării echipamentului electronic pentru cercetarea sigiliilor are deja o tradiție, respectiv, se desfășoară mai bine de trei decenii, Michel Pastoureau relevă faptul că informatica a fost solicitată în special în două direcții: 1. pentru identificarea stemelor anonime; 2. în vederea efectuării de studii comparative și statistice pe teme diverse; figuri heraldice, forma scutului, elemente exterioare etc. Desigur, în cel de al doilea caz trebuie să se determine frecvența sau raritatea anumitor elemente, avându-se în vedere epoca, spațiul geografic sau categoriile sociale. Cunoscând eforturile întreprinse într-o țară sau alta în acest domeniu, reputatul heraldist remarcă faptul că utilizarea informaticii în cercetările heraldice și sigilare a rămas în urmă și aceasta datorită lipsei fondurilor. Reflectând asupra împrejurărilor în care s-au desfășurat aceste activități. M. Pastoureau relevă un fapt semnificativ și anume „lipsa de instituționalizare”, respectiv realizarea unor programe de către pasionați (pe lângă alte activități) și nu de către instituțiile interesate în propășirea științei heraldice. Datorită acestui fapt, prelucrarea informatică a surselor heraldice a rămas în urmă, iar pașii lenți în acest domeniu vin în contradicție cu rapiditatea dezvoltării echipamentelor electronice. Astfel, în cele mai multe cazuri, programele sînt perimate chiar înainte de a fi aplicate. Greutăți au apărut și datorită faptului că heraldiștii și informaticienii vorbesc o altă limbă, respectiv, primii nu cunosc capacitatea echipamentului și posibilitatea de analiză de care dispune, ceilalți nu înțeleg complexitatea izvoarelor heraldice. Ambii trebuie să țină seama că heraldica este un cod, însă nu un cod simplu, ci unul suplu, deschis, viu, în continuă dezvoltare și perfecționare, iar tratamentul informatic nu se poate aplica peste tot în același mod. Este de asemenea necesar a se înțelege faptul că, pentru a se obține rezultate în prelucrarea informațională, izvoarele heraldice, ca și toate documentele trebuie regândite, renunciate, reformulate și acest lucru nu se poate face decît de ce, care posedă vaste cunoștințe în domeniul heraldicii și au deja o bogată experiență în cercetarea izvoarelor de această natură.

La rubrica „Istoria generală a armeriilor și sigiliilor”, întilnim două studii extrem de importante. Unul, datorat tot președintelui

Societății franceze de heraldică și genealogie, neobositului profesor Robert Henri Bautier, care abordează, *Drumul sigiliului și al bulei de la originile mesopotamiene la secolul al XIII-lea occidental*. Probînd, o dată în plus, înalța sa erudiție, autorul aduce în atenția cititorului principalele momente ce marchează evoluția sigiliilor din antichitate și pînă în evul mediu. Efectuînd o pertinentă analiză a diferitelor tipuri de însemne sigilare utilizate în antichitatea greacă și romană, profesorul R. H. Bautier urmărește toate zonele geografice implicate în această evoluție, conducînd-ne dintr-o parte în alta a lumii, făcînd-ne să parcurgem cu rapiditatea gîndului mari perioade istorice, ori să ne oprim îndelung asupra unor momente înscrise în cronicile vremurilor mai noi și toate acestea pentru a surprinde rolul și semnificația sigiliului, individualizînd diferitele instituții și persoane.

Cel de al doilea studiu cuprins la această rubrică, semnat de vicepreședintele societății, Dl. Eduard Secretan, se referă la *Istoria Socială a heraldicii* (sec. XII — XX). Se atestă cu acest prilej realitatea în legătură cu apariția și drumul blazoanelor în Europa Centrală, faptul că în evul mediu, dreptul de a avea o stemă era general recunoscut, oricine purtînd să-și aleagă o compoziție menită a defini „propria (sa) autoritate”.

Acest adevăr este dovedit pe de o parte de generalizarea folosirii sigiliilor (sec. XIV), pe de alta de conținutul armorialelor oficiale, realizate într-o țară sau alta (cel mai expresiv fiind armorialul general alcătuit în Franța în 1696, în care s-au înregistrat toate stemele celor care au plătit c sumă de bani). „Capacitatea heraldică” a individului se menține, în ciuda încercărilor oficialităților de a impune reguli stricte și în veacurile XVIII — XIX.

O altă rubrică, „Simbolică medievală” reunește studiile lui Pierre Bony, *Gigantul de marmoră neagră de la Saint-Denis: semnele împărătesei Maria de Brienne?* și cel al Martinei Dalas, *Animalele heraldice de la Capețieni la Evul Mediu*. Mai multe studii au fost reunite sub genericul „Heraldica și sigilografia medievală”: Pierre Bony, *Apropo de sigiliul Isabelei de Flandra, doamna de Fiennes (începutul secolului al XIV-lea)*; Pierre Bony, *De la onoare de a fi un Montfort la începutul secolului al XIV-lea, la marele sigiliu al Ioanei de Bretagne-Montfort, doamnă de Cassel*; Jean-Luc Chassel, *Un tip de sigiliu de jurisdicție în Franța de est* (sec. XII — XV); Martine Dalas, *Rolul sigiliului în nașterea sistemului heraldic capețian pînă la mijlocul veacului al XIV-lea*, Christian de Merindol, *Sigiliul lui Jaques Coeur*. Christophe Rousseau-

Lefebvre este autorul unor studii referitoare la heraldica contemporană: *Armoniile cardinalului Pitra, și O corespondență heraldică între doi prelați din secolul al XIV-lea, cardinalul Pie și episcopul Cousseau*. La acestea se poate adăuga și comunicarea *Cronica heraldică și sigilografică a episcopilor și abaților din Franța (1983—1988)*, întocmită de același cercetător, relevând modul în care demnitarul ecleziastic își instituie, în epoca pe care o străbatem, blazoane.

Preocupărilor vizând editarea surselor heraldice le răspunde Michel Popoff care publică *Armorialul castelanului din Arras, din secolul al XIV-lea*, aflat la Cabinetul de manuscrise al Bibliotecii Naționale.

Valoarea publicației la care ne referim este sporită de lista lucrărilor de specialitate, alcătuită „Bibliografia sigilografiei franceze” pe perioada 1982—1986 (constituind o completare la volumul având acest

titlu), întocmită de Martine Dalas și Jean-Luc Chassel. Michel Pastroureau și Jean-Luc Chassel semnează și „Cronica principalelor lucrări de heraldică și sigilografie franceze”, apărute în ultima perioadă (se dau scurte date asupra studiilor inserate în reviste de specialitate).

Volumul se încheie cu recenziile redactate de Robert Henri Bautier, Jean-Luc Chassel, Martine Dalas și Eduard Secretan, pentru publicații de profil, dovadă certă a evoluției fenomenului heraldic în Europa zilelor noastre.

Privind retrospectiv studiile la care ne-am referit, constatăm cu admirație că și în această perioadă Franța continuă să rămână în fruntea popoarelor cu vaste preocupări în domeniul științei și artei heraldice.

MARIA DOGARU

Martine Dalas, *Corpus des sceaux français du Moyen Âge*, tome II. Les sceaux des rois et de regence, Paris, 1991, 337, p.

Bibliografia sfragistică franceză s-a îmbogățit de curind cu un volum ce depășește interesul național, înscriindu-se printre lucrările de valoare internațională în domeniul sigilografiei. Constituind, cum reiese și din titlu, cel de al II-lea volum al seriei editată de Arhivele Naționale ale Franței, acesta urmează tomului publicat, apărut în 1981, abordând sigiliile de orașe.

Rezultat al unor ample cercetări îndreptate pe de o parte spre investigarea izvoarelor din punct de vedere al sistemului de autentificare, pe de altă parte spre lucrările tipărite referitoare la această categorie de sigilii, volumul pe care-l prezentăm, apărut în condiții grafice de excepție, se structurează în trei părți: I. Studii introductive; II. Descrierea și reproducerea sigiliilor ce fac obiectul lucrării; III. Aparatul științific.

Volumul se deschide cu prefață semnată de Jean Favier, membru al Institutului Franței, director general al Arhivelor din această țară. Pasionat cercetător al acestor fragile surse istorice, Jean Favier relevă faptul că sigiliile regale exprimă autoritatea puterii centrale, iar alegerea simbolurilor gravate în cîmpul lor și disponerea lor în compoziție a fost tot atât de importantă ca și dezvoltarea structurii instituționale pe care o reflectă.

Relevând faptul că acest corpus de sigilii devine un instrument de cercetare ce va impulsiona elaborarea de noi lucrări, autorul

prefeței invită cititorii să desprindă din imaginile gravate în sigiliile ce fac obiectul acestui volum „personalitatea suveranilor” și cultul societății de altădată pentru regalitate. Monumente ale istoriei, sigiliile aduc importante informații în domeniul diplomatic, politic și artistic.

Studiile introductive se impun prin modul complex în care se abordează sigiliile ca și prin originalitatea ideilor pe care le relevă Robert Henri Bautier, membru al Institutului Franței, președinte al Societății franceze de heraldică și sigilografie și președinte de onoare al Comisiei internaționale de diplomatică, abordează „Sigiliul regal în Franța și mecanismul sigilării actelor”. Definind într-un mod original sigiliile (obiecte gravate cu imagini alese de sigilator pentru a proba locul pe care îl ocupă în societatea timpului său sau cel pe care ar fi vrut să-l ocupe), profesorul Bautier, erudit cercetător al actelor de cancelarie, explică valoarea diplomatică a diferitelor tipuri de sigilii utilizate în cancelaria centrală din Franța evului mediu. Studiul este structurat în mai multe subcapitole, cum sînt: Sigiliul regal sub Carolingieni și primii Capețieni; Sigilarea actelor regale de la Ludovic al VI-lea pînă la Filip cel Frumos; Mecanismul sigilării actelor regale de la Filip cel Frumos la Filip al VI-lea; Sigilarea actelor regale la începutul războiului de 100 de ani; Sigilarea actelor de natură administrativă;

Folosirea sigiliului secret; Mecanismul sigilării actelor regale în timpul lui Carol al V-lea și Carol al VI-lea; Sigiliul ordonat și micile cancelarii; Sigiliul de „dauphin” și sigiliul teritoriilor exterioare; Sigiliul „ante susceptum”; Utilizarea contra-sigiliului regal. Interesante date sint desprinse și în ceea ce privește conținutul și semnificația textului ce însoțește reprezentarea gravată în cimp.

Analizind modul în care se diversifică tipurile, în condițiile dezvoltării continue a atribuțiilor regalității, autorul ne explică tehnica confecționării sigiliilor. Un loc aparte l-au avut în ansamblul mijloacelor de autentificare, bulele sigilare (considerate „instrumente de prestigiu”) și pecețile atașate. Au fost de asemenea frecvent utilizate sigiliile aplicate. Documentele validate cu impresii fragistice, ce-au străbătut veacurile sau milenii ajungind pînă la noi, probează grija deosebită a emitenților de acte în ceea ce privește conservarea sigiliului, prezența acestuia fiind pretutindeni dovada autenticității inscripției. Un rol important au avut și contrasigiliul (numit „cheia sigiliului”) și sigiliul secret, ambele fiind utilizate ca o măsură în plus pentru evitarea falsului și limitarea abuzurilor. Se atestă totodată înfățișarea și semnificația sigiliilor bifață. Cît privește materialele de sigilat, se subliniază că la autentificarea actelor „cu valoare perpetuă” s-a folosit ceara verde și aceasta a fost una din caracteristicile cancelariei regale franceze.

Pătrunzind procesele sociale din trecut, profesorul R. H. Bautier evidențiază împrejurările în care au apărut sigiliul de regență (cînd regele era absent, fiind plecat în Orient pentru a lua partea la cruciade), sigiliul „locțiitor al regelui”, sigiliul „ordonat”. Sinteza asupra evoluției cancelariei regale, studiul datorat prof. Robert Henri Bautier explică influențele externe ce s-au manifestat (un rol important în acest sens avîndu-l cancelaria bizantină), concluzia firească ce se desprinde fiind faptul că sigiliul se afla în strînsă interdependență cu viața politică a țării și conjunctura internațională proprie epocii respective.

Un alt studiu interesant, poartă dovada profesionalității lui Michel Pastoureau și se referă la „Regele crinilor”, emblema dinastică și simbolul regal. Subliniind faptul că regii Franței ce numără printre puțini suverani creștini care nu sînt individualizați prin însemne preluate din lumea animalelor, autorul atestă că floarea de crin constituie ea singură un vast program ideologic și dinastic. Este de relevat legătura existentă între fleur-de-lis, flori de crini, stele „palme”, sceptorul scurt și mina dreptății, cuprinse în sigiliile ce încheie evoluția sigiliilor re-

gale franceze din evul mediu. Diversele însemne întîlnite în sigiliile de tip majestate evidențiază personalitatea regală, transpun codificat ideologia monarhică și politica dinastică. În strînsă legătură cu reprezentările heraldice cu teme vegetale utilizate în lume, în Franța regalitatea și-a creat un însemn specific. Puritatea și fecunditatea florii de crin amintește legitimitatea și continuitatea dinastică, vorbește de caracterul sacru al persoanei regelui și protecția specială acordată de puterea divină regatului său.

Analizind semnificația reprezentărilor simbolice ce au individualizat pe Isus Christos, Maica Domnului și unii Sfinți, autorii interpretează însemnele gravate în sigiliile regelui Ludovic cel Sfînt ca o expresie a faptului că toți cei menționați mai sus sint intermediari între lumea cerească și cea pămînteană. Oprindu-se asupra raportului dintre steme, embleme și simboluri, M. Pastoureau precizează că stemele sint compuse din embleme care individualizează un ins. o familie, în timp ce simbolul exprimă un concept, o idee.

Investigarea complexă a izvoarelor sigilare și heraldice a permis autorului să interpreteze semnificația însemnelor și a cromatice specifice Franței medievale. Albastru (alcătuint fondul de care sint plasate florile de crin de aur), emblema principală a regilor din dinastia Capetiană, exprimă continuitatea și protecția cerească. Treptat, aceasta s-a transformat dintr-o culoare familială într-o cromatică simbolică de mare anvergură, menită a exprima legătura între regii Franței și Dumnezeu.

Trecînd la explicarea semnificației florii de crin, inițial însemn al suveranității, întîlnit pe o vastă zonă geografică, se amintesc legende emise în legătură cu aceasta ca și largă ei utilizare din antichitate pînă în evul mediu, cînd este frecvent utilizată în simbolică Fecioarei. Regii Franței au folosit acest însemn pentru a se înfățișa drept reprezentanții lui Dumnezeu.

Multiplicarea florii de crin a dat o și mai mare dimensiune cosmică instituției regalității. În sens larg, reprezentările înfățișînd un cimp de flori de crin evocă codificat — momente semnificative din viața unui suveran — solemnitatea de la Curte, încoronarea, sanctificarea. Treptat, numărul florilor de crin s-a redus, ajungîndu-se în final la trei, moment în care semnificația lor s-a transformat, de această dată desemnînd „Trinitatea” unor trăsături morale de mare forță: credință, înțelepciune și cavalerismul.

Explicînd modul în care a evoluat emblema dinastică (ce va include scene diferite, personaje, animale și plante), autorul evidențiază că, după canonizarea lui Ludovic

cel Sfint (1297), a avut loc un proces în cadrul căruia diversificarea reprezentărilor a dus de fapt la mărirea distanței dintre floarea de crin, rămasă privilegiu regal și blazoanele nobiliare. Oprindu-se la simbolistica regală, reprezentată complex în sigiliile de tip majestate, frecvent întilnite de la regele Henric I, M. Pastoureaun evidențiază elementele care o definesc: cadrul arhitectural, efigia regală încoronată, reprezentată din față stînd pe tron și avînd ceva sub picioare, purtînd în mîini atribuțiile puterii (sceptrul și floarea de crin).

Narînd despre suveranul înțelept și fecund, ulterior (cînd se vor introduce sabia și mina justiției) despre regele justițiar și cavalier, aceste însemne, a căror punere în pagină s-a făcut în Franța, au fost împrumutate deseori de la alte țări din Europa, în vederea sublinierii autorității suveranului.

În continuare se inserează studiul autoarei, Martine Dalas, membră a Comitetului Internațional de Sigilografie, Șefa Serviciului Sigilii din cadrul Arhivelor Franței, privind iconografia sigiliilor regale și princiare. Ni se relevă pentru început faptul că efigia gravată în sigiliu îl desemnează pe suveran. Înfățișat inițial cu un cap avînd părul lung și coafat, imaginea se va completa în sensul că va fi gravat un personaj purtînd mantoul imperial, împodobit cu agrafă.

Apelînd la concluziile altor discipline auxiliare ale istoriei, autoarea acestui studiu se oprește asupra simbolurilor regalității: coroana, lancea, scutul, globul crucifer, „mina dreptății”, floarea de crin. Preeminența regalității este sugerată în mod direct de sigiliile de tip majestate. Este descrisă pe larg monumentalitatea la care s-a ajuns în conturarea tronului, bogăția elementelor ce-l alcătuiesc, vestimentația regelui, cadrul ornamental (draperiile pe care s-au imprimat florile de crin), în care suveranul era înfățișat.

Veridice documente iconografice, sigiliile regale oferă posibilitatea cercetării artei portretiste, autoarea descoperind în multe sigilii detalii „fizice frapante” pentru a-i identifica pe posesorii lor. Oprindu-se asupra emblemelor în cadrul cărora s-a evidențiat „continuitatea monarhică”, autoarea marchează principalele etape ale evoluției stilistice și iconografice a acestor fragile mărturii ale trecutului. Interesante date sînt inserate în legătură cu tipul ecvestru, în care putem surprinde pe de o parte echipamentul specific cavalerilor, pe de alta

măiestria meștrilor pecetari care au reușit să graveze imagini pline de mișcare, adevărate tablouri ce ne permit să surprindem comuniunea totală a celor doi factori (om și animal), angajați în confruntările de pe cîmpul de luptă sau în întrecerile cavale- rești.

Pe baza comparării emblemelor specifice diferitelor tipuri sigilare, Martine Dalas se oprește la semnificația sigiliului personal, a cărui denumire, utilizată în veacul al XV-lea, atestă o transformare a mentalităților sociale. Astfel, în locul cavalerului înarmat se va prefera o iconografie simbolică, menită a confirma continuitatea dinastică.

Sigiliile alcătuiind corpusul propriu-zis sînt clasificate pe dinastii, iar în cadrul acestora pe posesori și tipuri (sigiliul „ante susceptum”, sigiliul de prezență, sigiliul de tip majestate, contra sigiliul, sigiliul de substituție, sigiliul pentru Parlament, sigiliul pentru ducatul Breitaniei, sigiliul pentru regatul Neapolelui etc.) Fiind numerotate de la 1 la 232, putem ușor constata faptul că deși numărul exemplarelor specifice unui suveran diferă, au folosit un număr mare de tipare sigilare regii din dinastia de Valois (Ludovic al XII-lea a utilizat 18 matrice).

Primele impresiuni sigilare incluse provin de la Merovingieni, Childeric I (457—481) Clovis I (481—511); Siebert al III-lea (633—656); Dagobert (676—679); Thierry III (687—690); Clovis III (690—694); Chilbert III (1694—711); Chilperic II (715—721). Urmează apoi sigiliile regilor Carolingieni și Robertieni, apoi Capetienii direcți, în final fiind clasificate impresiunile provenind de la regii din dinastia de Valois.

Describe în conformitate cu normele elaborate de Comitetul Internațional de Sigilografie, fiecare poziție cuprinde o ilustrație redată la dimensiunile naturale, ca și o reproducere mărită. Se specifică forma de confecționare a sigiliului, ca și conținutul formulei coroborăției, cota arhivistică ori titlul lucrării, atunci cînd informația este preluată dintr-o publicație. Legende sînt transcrise întregindu-se diferitele prescurtări. Se fac de asemenea referiri la starea de conservare a izvorului, se evidențiază cazurile în care s-au făcut reconstituiri

Valoarea corpusului este sporită de aparatul științific cu care este dotat. Pe lângă notele largi, întilnite aproape pe la fiecare pagină, întilnim un glosar selectiv, index iconografic, index heraldic, index

alfabetic, tabel metodic, numele figurind în indici, lista recapitulativă a sigiliilor, lista alfabetică a persoanelor, lista inventarelor de sigilii utilizate, tabele genealogice ale regilor din dinastiile ce au ocupat tronul la începutul secolului al XVI-lea. Tabelele și reprezentările grafice ilustrând evoluția unui tip sau frecvența apariție a unor însemne facilitează înțelegerea rolului pe care îl

au sigiliile ca izvor istoric, expresie a normelor juridice și manifestare de artă. Toate acestea dovedesc cu prisosință faptul că lucrarea la care ne referim constituie o reușită, un succes ce se impune a fi marcat pe plan internațional.

MARIA DOGARU

Abonați-vă la

REVISTA ARHIVELOR

Abonamentele se fac la oficiile și agențiile P.T.T.R. din toată țara și la filialele județene ale Arhivelor Statului.

PENTRU NUMERELE 1 ȘI 2/1992 PREȚUL UNUI ABONAMENT VA FI DE 25 LEI PE NUMĂR, PENTRU 3 ȘI 4/1992 URMÎND SĂ CREASCĂ LA 50 LEI PE NUMĂR. VÎNZAREA CU AMĂNUNTUL SE VA FACE LA PREȚUL DE 75 LEI/EXEMPLAR PENTRU TOATE CELE PENTRU NUMERE ALE ANULUI 1992. REVISTA POATE FI CUMPĂRATĂ DE LA SEȚILE DIRECȚIEI GENERALE ȘI ALE FILIALELOR JUDEȚENE ALE ARHIVELOR STATULUI.

Revista Arhivelor publică studii și comunicări de teorie și practică arhivistică, de paleografie, diplomatică, sigilografie, heraldică, miniaturistică și alte științe speciale ale istoriei, studii și articole de istorie bazate pe documente de arhivă, prezentări de fonduri și colecții arhivistice, recenzii și prezentări de reviste și cărți de specialitate, cronici, note și informații bibliografice.

Antorii sint rugați să trimită materialele în două exemplare dactilografiate la două rinduri, cu trimiterile infrapaginale numerotate în continuare și cu un scurt rezumat. Documentele trimise spre publicare trebuie să fie însoțite de reproduceri (fotocopii, xerox etc.).

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Articolele nepublicate nu se restituie.

Cititorii din străinătate se pot abona prin
RODIPET S.A., PO-BOX 33-57, telex 1195 sau 11034,
fax 90-18.56.73 - București, Piața Presei
Libere nr. 1, sector 1, România.

R M. ISSN 0034-7043

Articles appearing in this journal are abstracted
and indexed in HISTORICAL ABSTRACT and
AMERICA - HISTORY AND LIFE.

c. 3516 - S.C. „UNIVERSUL” S.A.
Str. Brezoianu, nr. 23-25, București - România.

DIN SUMARUL NUMĂRULUI VIITOR :

- VASILE CĂPÎLNEAN** — Informații din arhivele mara-
mureșene privind mișcarea me-
morandistă.
- ION FRĂȚILĂ** — Români hunedoreni în spriji-
nul memorandumului din 1892.
- FLORENȚA IVANIUC** — Reglementări cu valoare legis-
lativă privind hotărnicile din
Țara Românească (secolele
XIV—XVIII)
- TUDOR MATEESCU** — Date privind situația români-
lor dobrogeni în momentul re-
venirii Dobrogei la țară.
- MARIA DOGARU** — Devizele în heraldica româ-
nească.
- VIRGILIU Z. TEODORESCU** — Nicolae Tonitza la Durău.
- CRISANTA PODĂREANU** — Fondul personal Emil Hație-
ganu.